

20 år
2002-2022

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2022 PRIS: 89:-

Förenta staterna?

Oro och hopp i en splittrad nation

FRIZON

CECILIA NIKPAY

om granens estetik
och den svenska
folksjälen.

CIVILISATION

BOG HALL

om den mångsidige
språkekvilibristen
Alf Henrikson.

RECENSIONER

**PETER
LUTHERSSON**

imponeras av Franz Kafkas
expressiva teckningar.

TIDSAM 2804-07

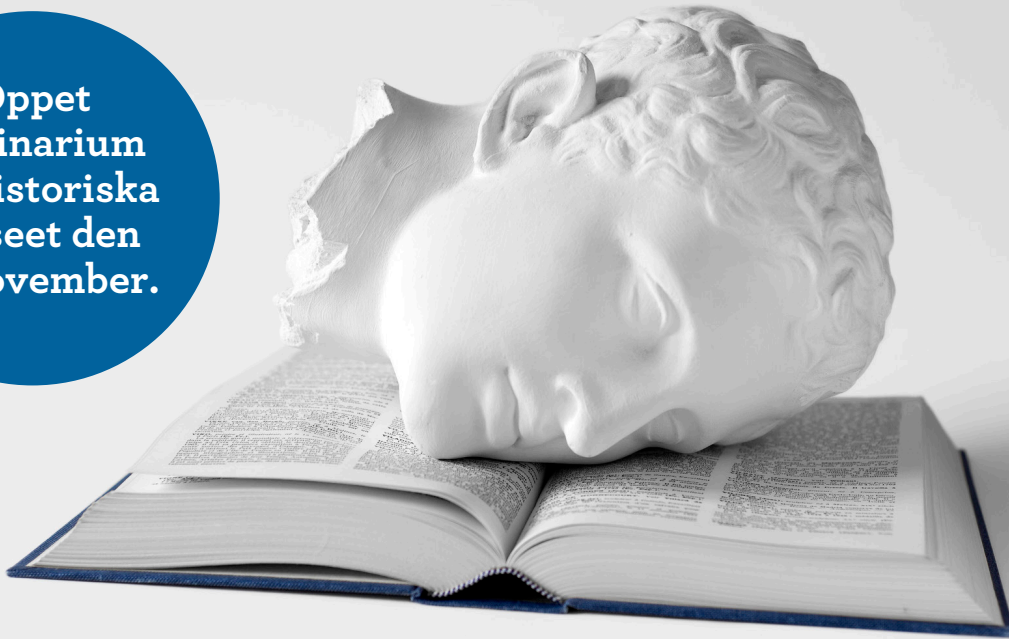
7-388280-408901

RETURVECKA 45

Det som gått förlorat

Om allt vi tappat bort på vägen till en perfekt värld

Öppet
seminarium
på Historiska
museet den
10 november.

Vi lever i den bästa av världar. Människan lever längre, hon är friskare och hon reser jorden runt. Men i jakten på det perfekta livet har något gått förlorat.

Möt oss på Axess i en diskussion om vilka värden vi tappat bort på vägen. På scenen ser ni PJ Anders Linder, Katarina Barrling, Erik Jersenius och Anna-Karin Wyndhamn. Samtalet leds av Catta Neuding.

Insläpp från kl 17. Seminariet inleds kl 18.
Efteråt minglar vi och tillfälle ges att ställa frågor till panelen.

Biljett fullpris 200 kr, prenumerant 150 kr.
Köp på www.axess.se/biljetter

AXESS

Socialdemokraternas idéer

Socialdemokraterna bildades redan 1889 och partiet har varit unikt framgångsrikt i att vinna val, bilda regering och påverka samhället. Under lång tid var det självklart med valresultat över 40 procent.

På senare tid har det varit kämpigare och valet 2018 blev en bottennotering. Bedömare har hävdat att partiet är mer eller mindre dömt till kontinuerlig krympning, eftersom samhället förändras och partiets förkärllek för kollektiva lösningar passar allt sämre ihop med en växande individualism.

Tillbakagången är ett faktum. Samtidigt har Socialdemokraterna i Sverige klarat sig betydligt bättre i val än ett antal olycksbröder runt om i Europa och man har haft regeringsmakten under de senaste åtta åren. Kommer det att fortsätta så med Magdalena Andersson vid rodret?

Beställ antologin och andra böcker ur serien Vår tids ideologier på axess.se

SKAFFA DIG JÄRNBOK PÅ

företagande, näringsliv, arbetsmarknad, entreprenörskap & ekonomi.

Intresserad av företagande, ekonomi, arbetsmarknad och näringspolitik? I Tidningen Näringslivet får du alla nyheter och fördjupningar. Alltid ur näringslivets perspektiv.

**PJ Anders
Linder**

Universitetshuset i Uppsala.

FOTO: MIKAEL WALLERSTEDT/TT

Historien själv i främsta rummet

Vid tvåtiden på eftermiddagen fredagen den 30 september höll Rysslands diktator Vladimir Putin ett tal i Kreml. Det bestod dels av beskedet att fyra ockuperade ukrainska regioner framgent ska betraktas som delar av Ryssland, dels av ett antal vettlösa utfall mot väst i allmänhet och USA i synnerhet.

Att försöka stjäla delar av ett grannland genom militärt våld och falska folkomröstningar är ett första rangens övergrepp mot internationell rätt, mot hela det ukrainska folket och mot människorna i Luhansk, Donetsk, Zaporizjzja och Cherson i synnerhet. Men i Putins föreställningsvärld är det sannolikt endast ett första steg. Så sent som i juli ifjol publicerade han ett längre aktstycke där han kokat ihop en historiskrivning på temat att Ryssland och Ukraina har urgamla gemensamma rötter, utgör ett organiskt helt och att det bara är besatta Rysslandshatere som förnekar saken.

VID I STORT SETT SAMMA ögonblick som Putin påbörjade sina utläggningar avslutade historikern och författaren Peter Englund sin inledningsföreläsning vid De Svenska Historiedagarna i Uppsala. Han talade under rubriken "Att skriva om verkliga människor i fakta och fiktion – fallet Drottning Kristina" och betonade just vikten av att hålla isär de båda framställningssätten.

Det hela utgick ifrån ett projekt under pandemin där Englund och några kolleger från runt om

i Europa försökte väcka amerikanska producers intresse för en tv-serie om drottningen. De tilltänkta manusförfattarna hade enats om att noga respektera alla kända sakuppgifter. Lakunerna i drottningens historia – perioderna och relationerna om vilka inget är känt – skulle däremot kunna studeras med hjälp av fantasin. Fakta för sig, fiktion för sig, som det ska vara, men jag fick ändå intrycket att Englund innerst inne blev ganska lättad när amerikanerna till sist sade nej. (Möjligen på grund av att Kristina inte visade sig vara särskilt lämpad som feministisk ljusgestalt.) Så fort man blandar fakta och fiktion tar fiktionen över, konstaterade han, och erkände att han känner allmän skepsis mot historiska romaner. Inte för de dåligas skull, utan på grund av dem som är bra: De stoppar in påhittade bilder i huvudet på läsaren och tränger undan det som man verkligen vet.

*

KONTRASTEN KUNDE knappast ha varit större den där sista septemberdagen. Å ena sidan en despot som har valt och vrakat i historien, ställt samman bitarna till en fiktiv helhet som passar hans avsikter och successivt blivit alltmer berusad och besatt av resultatet. Å andra sidan en akademiledamot som värnar historien med hela dess mångfald av fragment och frågetecken mot viljan att lägga den tillrätta och använda den för bestämda syften.

*

DE SVENSKA HISTORIEDAGARNA ordnas av en ideell förening med samma namn (DSH) och snart

30 år på nacken. En gång om året bjuder man in till konferens i dagarna tre där forskare, museifolk, historielärare och allmänt historieintresserade personer kan träffas och förkovra sig. Programmet är rikt och varierat. I år bestod det av inte mindre än 24 timslånga seminarier, där allt från livet vid uppländska bruk på 1700-talet till svältkatastrofer och första världskriget behandlades, och därtill kom fyra heldagsexkursioner på den avslutande söndagen. Konferensorten växlar från år till år. Med ojämna mellanrum har man ägnat särskild uppmärksamhet åt Sveriges kontakter med miljöer bortom dagens nationsgränser och förlagt arrangemanget till städer som Vasa, Greifswald och Riga.

Mitt deltagande genom åren har varit alltför sporadiskt, men i gengäld har jag varit med i flera olika egenskaper. Vid ett par tillfällen på 1990-talet deltog jag som förlagschef och besökte historiedagar i Lund och Åbo tillsammans med författare. I Jönköping 2010 fick jag själv stå till svars för innehållet i en bok som jag knäpat ihop, och på senare år har jag deltagit vid flera tillfällen i samband med att vi spelat in föredrag för visning på Axess TV. Gång efter annan har det varit roligt och givande.

DSH är en värdefull påminnelse om att många betydelsefulla inslag i svenskt kulturliv varken är resultatet av offentliga bidrag eller kommersiella satsningar utan av huvudsakligen ideella insatser. Stat och marknad åstadkommer mycket, men vill man ha hela bilden av vad som får Kultursverige att ticka och gå får man inte glömma civilsamhället och allt frivilligt engagemang.

*

EN STOR DEL AV behållningen med DSH är att program och talare fokuserar på händelser, förlopp, epoker, fenomen och individer och tar det lugnt med abstraktioner och teoretisering. Många föreläsare är aktiva forskare vid svenska universitet och har förstås gott grepp om modern teoribildning, men i detta sammanhang hamnar själva historien i främsta rummet och det noteras med tacksamhet.

Tänk om de som producerar styrdokument för svensk skola kunde visa upp samma inställ-

ning. Samtidigt som det uppenbarligen finns stark aptit på historia ute i samhället – det behöver man bara gå till en bokhandel för att se – envisas byråkratin med att erbjuda stenar istället för bröd. Ett par veckor före konferensen i Uppsala lade Skolverket fram sitt förslag till ny kursplan i historia för gymnasiet. Historieläraren Hans Almgren har läst och är inte belåten (SvD 29/9). Antalet timmar är redan hårt nedskuret men i planen trycks det in allt fler och alltmer nebulösa krav. Låt skolans elever lära sig grunderna, skriver Almgren. Det är viktigare att eleverna känner till skillnaden mellan Martin Luther och Martin Luther King och vet att Gustav Vasa levde före Gustav II Adolf än att de använder begrepp som "aktör" och "struktur" för att för-

klara "historiska förändringsprocesser". Ämneskunskap först, teoretiserande sedan. Så borde det vara på alla fronter.

*

VARJE UPPLAGA AV historiedagarna brukar innehålla någon särskild godbit att ta med sig hem och glädjas åt. I Visby 2018 lyssnade jag storögt när Tryggve Siltberg beskrev den gotländska bondepubliken fram till 1600-talets början: en tid med avlägsen överhet och självstyre, handel och bildning och med jordbruket "inriktat på böndernas bekvämlighet". Ett fred-

ligt Island mitt i Östersjön.

I år fastnade jag för en detalj i Kurt Villads Jensens presentation av högmedeltiden. Denna var mer dynamisk än många föreställer sig och inte minst inom den gryende vetenskapen skedde betydelsefulla framsteg. Intresset var stort inte minst för att mäta: tid, avstånd, position. Ja, i Cambridge laborerade man med en *peccometer* (av latinets *peccare*, att synda), som skulle mäta den moraliska halten hos sin bärare. Försöken bar dock inte frukt och för det får man väl vara evigt tacksam. Tänk er en entusiastisk HR-chef med värdegrunden i ena handen och ett knippe peccometrar i den andra.

P) Anders Linde

"De Svenska Historiedagarna är en värdefull påminnelse om att många betydelsefulla inslag i svenskt kulturliv varken är resultatet av offentliga bidrag eller kommersiella satsningar utan av huvudsakligen ideella insatser."

Du vet väl att du har tillgång till Axess TV?

Som prenumerant på Axess Magasin har du även tillgång till Axess TV via vår hemsida, som en del av din prenumeration. Allt du behöver göra är att registrera ett konto för att sedan ta del av vårt breda utbud av internationella dokumentärfilmer, klassiska dramaserier och samtalsprogram.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg prisar vår ofullkomlighet **10**
 Susanna Birgersson befinner sig på det sluttande planet **10**
Geopolitik Carl-Vincent Reimers om den globala maktkampen i Medelhavet **12**
Gorbatjov Elisabeth Hedborg minns en lyckligare tid i Moskva **16**
Tunisien Joakim Rådström undrar om den arabiska hösten nått Tunisien **18**
Ikorthet Hörselproblem. Spionskola **20**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **21**

22 FRIZON

- Cecilia Nikpay går på kulturvandring i granskogen **22**
 Håkan Lindgren gör upp med dagens tredjeståndpunktare **28**

TEMA: FÖRENTA STATERNA?

”

Bismarck hade i unga år gjort sig känd som 'den galne junkern' – en äventyrare som söp, spelade, duellerade och jagade fruntimmer och vilda djur.

Benny Carlsson, sid 73

- 37** ”USA kan göra det igen” USA står inför stora utmaningar men har alltid hittat ett sätt att ta sig igenom dem. Det kan man göra igen.
Av Fredrik Logevall

- 40** ”Fler vardagssamtal” Den politiska polariseringen sitter djupt. Civilsamhället kan få människor att mötas och samtala med respekt för skilda åsikter. **Av Johanna Möllerström**

- 43** ”Självsegregering hotar” Frågan i USA har inte så mycket varit vad som förenar utan vilka skillnader som man är beredd att acceptera. Det rör sig om en pluralistisk tolerans. **Av Nicklas Berild Lundblad**

- 46** ”Landet annorlunda” Den råa retoriken och debatten i amerikansk politik chockar många européer. Men de är en del av landets historia.
Av Janerik Larsson

- 49** ”En rörelse underifrån” På olika håll pågår försök att bryta tvåpartisystemets dominans. Men framgångarna blir i så fall lokala. **Av Sara Norrevik**

- 52** ”Ideologisk nisch saknas” Varken höger eller vänster har politiska mål att slåss för. Att det skulle ändras är svårt att tro. **Av Erik W Larsson**

- 55** ”I väntan på en brytpunkt” Traditionella former för social samhörighet och engagemang är på nedåtgående. Men de har ersatts av nya virtuella. **Av Ulrika Gerth**

58 TRADITION

Carl Rudbeck läser W H Auden.

62 CIVILISATION

- Biografi* Bo G Hall om Alf Henrikson 62
Litteraturhistoria Katarina O'Nils Franke firar Rainer Maria Rilke 64
Grekland Torsten Rönnerstrand om ön Hydra 65
Grafik Laura Barbagallo om ostadighetens konst 68
Historia Ann-Sofie Dahl om 1980-talet 70
Krönika Louise Lennartsson tycker till om tyckare 71
I korthet Alfred Sjödin går på antikvariat 71

72 RECENSIONER

- Benny Carlson följer det tyska dramat 73
Peter Luthersson betraktar kroppar i rörelse 79
Ann-Sofie Dahl upplever gemenskap 82
Ylva Herholz granskar snöflingor 84
Tommy Olofsson läser i vatten 87
Jan Knutsson värnar om ett tabu 90
Ulrika Carlsson strömmar text 93
Torbjörn Elensky möter bödeln som bokmal 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson hyr ut lägenheten till en skötsam ung man.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,

Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman och

Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Annons och marknadsföring:

Marcus Nilsen

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 7 november 2022

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Norman Rockwells

From Concord to Tranquility, 1971.

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 769 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Printed matter
3041 0976

Lena Andersson
Författare

Laura Barbagallo
Frilansskribent

Nicklas Berild Lundblad
Fil dr i informatik

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Benny Carlsson
Professor i ekonomisk historia
vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och Nonresident Senior
Fellow vid Atlantic Council

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Ulrika Gerth
Frilansjournalist

Bo G Hall
Fil dr och författare

Elisabeth Hedborg
Journalist och författare.
Sveriges Radios korrespondent
i Moskva 1983-1987

Ylva Herholz
Journalist och författare

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Jan Knutsson
Sveriges ambassadör i Schweiz

Janerik Larsson
Journalist, författare och konsult

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Louise Lennartsson
Studerar juridik vid
Lunds universitet

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

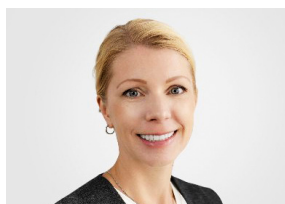

Fredrik Logevall
Professor i statsvetenskap
vid Harvard

Peter Luthersson
Fil dr i litteraturvetenskap

Johanna Möllerström
Professor i nationalekonomi
vid George Mason University

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Sara Norrevik
Fil dr i statsvetenskap och
adjungerad professor vid
University of Buffalo

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i Axess

Carl-Vincent Reimers
Politisk sekreterare i
utrikesutskottet och EU-
nämnden för Moderaterna

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Joakim Rådström
Journalist

Torsten Rönnerstrand
Historiker, samhällsvetare och
docent i litteraturvetenskap

Alfred Sjödin
Universitetslektor i
litteraturvetenskap vid
Karlstads universitet

Mats Wiklund
Redaktör i Axess

Farliga symboler

I KRINGGÅENDE RÖRELSE kritiserar Alexander McCall Smith (Axess nr 6/22) tendensen att genom moraliska ukaser vilja förändra normerna för hur tillvaron skildras. Den kritiska teorin det bygger på är Nietzsche körd genom Marx och innebär ett avvisande av tanken att världen så att säga redan är skapad, att somligt är människan givet, att världen är ett beständigt helt som går att analysera.

Världens struktur är istället godtycklig och tillfällig, i oavbruten rörelse, bestående av smådelar vilka människans perception falskeligen formar till ett helt, som hon sedan propagerar för genom sina bedrägliga gestaltningar i litteratur, film och konst.

Vad McCall Smith beskriver som ett vagt hot mot författarautonomin är bara ytan av något mycket mer omfattande, en satsning vars mål aldrig formuleras, vilket gör den särskilt potent. Politisk-filosofiskt är den radikal och antiliberal – motståndare till ett samhälle byggt på universella principer. Epistemologiskt är den radikal och antimetafysisk – där tecken, symboler och myter antas visa hur den hittillsvarande makten framställt världen i syfte att hålla vissa grupper nere.

I sammanhanget kan man fråga sig om exempelvis herr Omar i Ture Sventon är en skildring av "alla araber", och om det är vetligt att läsa böckerna så? Beljuger Åke Holmberg verkligheten när han skildrar herr Omar med typiskt österländska attribut – typiska i så måtto att de är begripliga som kulturella tecken för araber vid tiden, men inte skulle vara det för svenskar eller amerikaner?

Givetvis beljuger han verkligheten om man menar att författaren försöker framställa alla araber genom att framställa "Arabben". Men varför skulle författaren vilja beskriva alla araber genom att beskriva en enda, och varför skulle läsaren inte kunna tänkas förstå att araber är olika även om de i Ture Sventon möter herr Omar?

För att herr Omar inte ska vara "rasistiskt" eller "orientalistiskt" framställd måste han renskrapas på attribut som kan förknippas med tidigare skildringar av araber, men också på kollektiva attribut från verkligheten, för i en berättelse ska en arab inte kunna antas representera en annan – trots att hela teorin går ut på representation och erkännande av gruppen. En viss förvirring därvidlag har aldrig fått sin förklaring.

Under beaktande av detta tyngande tanke-

gods blir det poänglöst för Åke Holmberg att göra Omar till arab, och det är meningen. Holmbergs genre, som helt bygger på tecken och symboler, blir därtill omöjlig, vilket också är meningen. Alla genrer blir för övrigt omöjliga, för även dokumentarismen och naturalismen kan ju råka på en verklig arab som liknar tecknet för oriental.

Men kanske kunde Åke Holmberg ändå behålla namnet Omar, om han bara gjorde honom till vilken herre som helst i Birkastan? Då hade emellertid detta ovanliga namn behövt betyda något. Liksom priset på en marknad inte handlar om säljarens girighet handlar egennamn och attribut i berättelser inte om nedvärdering, utan om information som underlag för tolkning; i ena fallet information om tillgång och efterfrågan och det varans tillfälliga värde som följer, i andra fal-

let information om hur berättelsen är tänkt att läsas. Ifall författarens avsikter emellertid kortsluts av psykoanalytiskt och postkolonialt "genomskådande" av de "egentliga" och för författaren omedvetna avsikterna, ja då återstår bara autofiktionen.

McCall Smith diskuterar det märkliga i att studenter inte sällan kräver att skonas från skildringar de känner sig obekväma med. Ledningarnas tillmötesgående gentemot denna barnsliga absurditet anfäktas av många problem. Ett är att subjektiva bedömningar får företräde framför rationell analys. Den som ifrågasätter det rimliga i känslan utövar makt och visar på behovet av en ännu starkare aktivism.

Ett annat är att bara somligas subjektivitet räknas. Tillgången till denna förtur avgörs på förhand. Om en kvinna talar om "toxisk maskulinitet" är det för att detta fenomen behöver korrigeras. Sägs något exakt motsvarande om kvinnor är det istället tänkandet hos den som kommenterar fenomenet som behöver korrigeras. Inte heller denna förvirring har getts en förklaring.

Av dessa skäl finns det ett starkt tryck på dem som skriver manus att inte framställa kvinnor som mordoffer i tv-serier och film, ty det är att visa kvinnan som svag. Trots att kvinnans utsatthet i världen återkommande kritiserats ska utsattheten inte visas på film.

Förklaringen torde vara att i en konstruerad värld börjar man med att gå till rätta med de uppenbara konstruktionerna – berättelserna. Sedan får de ontologiska konstruktionerna följa efter. "Mäns våld mot kvinnor" ska omtalas och stoppas men inte skildras, ty skildringar skapar världen. En felskapad värld måste omskapas.

Det hela är logiskt. Tror man att världen blir till av språk är yttranden farliga.

Lena Andersson

Axess nr 6/2022.

"McCall Smith diskuterar det märkliga i att studenter inte sällan kräver att skonas från skildringar de känner sig obekväma med."

Krönikor

Välkomna det ofullkomliga

Det mest grundläggande i vårt mänskliga liv är ofullkomligheten. Tillvaron har sina sprickor och vi människor existerar med våra tillkortakommanden. Att växa som människa handlar om att kunna hantera ofullständigheten och att odla förmågan att om- och nyorientera sig.

Därför är det inte så farligt att begå misstag, det ligger så att säga inbyggt i hela det mänskliga konceptets natur. Farligt kan det däremot bli om vi lever i miljöer eller kulturer där misstag är tabu och där framgång definieras som en i evighet

uppåtgående spiral. I sådana kulturella eller personliga sammanhang ligger nämligen livslögnen alltid på lut och vi fjärrar oss från verkligheten. Och genom att alie-nera oss hindrar vi oss själva och andra från att utveckla den livskunskap som gör oss bättre på att möta och förhålla oss till den ofrånkomliga ofullkomligheten.

EN TEMPERATURMÄTARE på hur vår kultur fungerar i detta avseende gavs genom det som skedde tiden efter valet: Den partiledare som avgick efter en brakande valförlust kunde inte tillstå att det berodde på egna misstag och felbedömningar,

Än det ena,
än det andra

Allas vårt hav

12 Medelhavet har blivit en geopolitisk spelplats.

Slaget om sanningen

16 Elisabeth Hedborg minns några löftesrika år i Moskva.

Den tunisiska hösten

18 Livsmedelspriserna ökar dramatiskt och demokratin är alltmer bräcklig. Det mörknar i Tunisien.

I korthet

20 Hörselproblem. Spionskola.

Samtiden

21 Fredrik Johansson uppmärksammar den grasserande svenska statsblindheten.

BÖR POLITIKEN FÖRSTÅS som ett labyrintspel, en sådan där trälåda där man med små små handrörelser ska föra en metallkula längs en bana förbi en mängd små hål? En oförsiktig rörelse åt fel håll och kulan smäller rakt ner i lådans botten och spelet är förlorat. Är det så med politiken? Ger man lill-fingret åt de nationalkonservativa så vips har de omvandlat Sverige till Ungern, är det så? En ynka minskning av statsanslaget till public service och en blinkning senare vågar journalisterna inte längre granska makten? Skärpta krav för medborgarskap och rätt vad det är har vi Nürnberglagar?

Valresultatet har blottlagt en åtminstone delvis äkta rädsla hos delar av befolkningen för att Sverigedemokraternas nya makt-position försatt hela samhället på ett slut-

tande plan, och att det hela kan sluta nästan hur illa som helst. Är den rädslan befogad?

Vi kan, som ett tankeexperiment, ställa frågorna vänsterut: Behöver vi räddas Gulag om partiet med besvärande många kommunister får igenom en extra skattehöjning på kapital och hittar på ytterligare en diskrimineringsgrund? Är det Venezuela nästa om el-subventionerna skulle modelleras enligt socialistpartiers önskemål?

NEJ, FÖR SOM NI FÖRSTÅR, jag raljerar ju. Jag tror inte att politiken fungerar så. Jag tror att tyngdpunkten för det mesta förflyttas långsamt, lite hit och sedan lite dit i en evig dragkamp. Segt, långsamt. Ibland alltför långsamt.

Samtidigt använder jag själv den här

utan bemötte väljarna med talepunkter om något helt annat. Vi skulle inbillas att tro att det egentligen inte var en personlig valförlust, att partiledaren inte fjärmat sig från partiets kärnväljare samt att ansvaret för

reflektion och självvrannsakan, utan till talepunkter som syftar till att beskriva en berättelse snarare än verkligheten.

I den klassiska boken om organisationsteori, *Nya perspektiv på organisation*

ka medvetenheten och mognaden. Om det istället odlades en kultur där det politiska ledarskiktet talade sanning om verkligheten och om sina felbedömningar och förblindelser, så skulle förtroendet för dem öka och en beskrivning av tillvaron som fler känner igen sig i börja byggas.

Kan man våga hoppas på att talepunkternas tid snart är förbi? Att den alienation denna dimridåernas retorik skapat sakta ska släppa greppet? Sanningen ska göra er fria, som Jesus Kristus sa. Det är förvisso understundom en tuff väg att vandra, men på både kort och lång sikt den enda möjliga. ✨

Politiska ledare som förlorar val har misslyckats med detta grundläggande.

alltsammans låg någon annanstans än hos den som haft mandat och ansvar.

Ett borgarråd i Stockholm som avgick, likaledes efter en brakförlust, använde också talepunkter som handlade om allt annat än det faktum att vederbörande misslyckats i sin politiska gärning. Trots återkommande mediala skrivelser om ett politiskt kasseri i kaos och kräftgång och om långvarig och svidande kritik från kärnväljare, kryddades den officiella eftervalsanalysen med bilder av framgång och goda samarbeten.

DET HÄR ÄR ENBART två exempel och det är inte de enskilda politiska företrädarna i sig som är intressanta, utan den kultur och de normer de ger uttryck för. Det är en kultur där mandat inte åtföljs av ansvar och där misstag alltid är någon annans, inte ledarens. Det är en miljö där förluster och missgrepp inte ger impulser och anledning till

och ledarskap av professorerna Lee G Bolman och Terrence E Deal, formuleras att sofistikerade politiskt inriktade ledare vet att inflytande börjar med en förståelse av andras problem och intressen. En förståelse som alstrar frågor om vad som är viktigt för andra och hur det som är betydelsefullt ska kunna förverkligas. Politiska ledare som förlorar val har misslyckats med detta grundläggande.

MISSLYCKANDE ÄR en del av det mänskliga livet. Den som tror sig om att vara en sol utan fläckar kommer aldrig att kunna utöva ett moget ledarskap, utan enbart ett kontrollerande som styrs av egna bekräftelsebehov istället för intresset för andra. Längst in i ett sådant ledarskap bor osäkerheten. Att fly från nederlag är riskabelt och det sprider en kultur där växt och lärande stryps och därmed förhindras den politis-

Av Annika Borg

argumentationstekniken när jag vill varna för än det ena än det andra. Det brukar låta ungefär så här:

”Vart tror ni det bär hän när hyperindividualismen gör gemensam sak med transideologi, genteknik, surrogatindustri, kundorienterad och rättighetsdriven vård – och urstarka penningintressen?”

JAG HAR INTE SVÅRT att föreställa mig ett samhällsklimat där redan mycket små barn uppmuntras att separera sitt biologiska kön från det som kallas ”könsidentitet”, där alltför ungdomar genomgår stympande kirurgi, där alla fertilitetsproblem kan avhjälpas med kloningsteknik och surrogatgraviteter; först i fattiga kvinnor och senare med hjälp av artificiella kroppar. Allt offentligt finansierat naturligtvis. Lite senare, när polylobbyn dragit runt på korsgång genom samhällets alla delar och förintat de sista resterna av heteronorm och tvåsamhetsideal, bestämmer de folkvalda att barn kan ha hur många föräldrar som helst. En frihetsreform, ropar alla liberalfeminister i extas.”

Jag kanske inte tror att det kommer att bli exakt så men jag tycker inte att det är fel

att peka mot det hål vari metallkulan riskerar att fara ner om vi tippar spelplanen åt ett visst håll. Tvärtom, det sluttande planet är en nyttig tankeövning när vi funderar kring samhällsförändringar.

Är politik en seg dragkamp eller ett ödesdigert labyrintspel?

Så hur ska jag ha det? Är politik en seg dragkamp eller ett ödesdigert labyrintspel?

Det beror på. Det beror på hur starka de pådrivande krafterna är och, ännu viktigare, om det finns några betydande motkrafter. Och jag ser till exempel oerhört starka liberala motkrafter till den auktoritära mediepolitik och nationalistiska kulturpolitik som förordas av SD. Jag är också övertygad om att stödet för medborgerliga rättigheter hos såväl väljare som politiker och myndigheter gör en stalinifiering av samhället ytterst osannolik. Vårt proportionella valsystem är ytterligare ett värn.

MEN JAG SER INGA motsvarande krafter i opposition mot den individualism som predikar människans skyldighet att definiera sig själv, hennes rätt att få avkomma hur livssituationen än ser ut. Jag hör inga starka röster från några inflytelserika institutioner som säger något annat än att människans drifter, begär och önskningar bör vara det som driver kulturen och samhällsutvecklingen.

Därför. Därför kommer Sverige inte att bli Ungern, men därför kan Sverige bli den dystopi jag varnar för. ✨

Av Susanna Birgersson

GEOPOLITIK

Allas vårt hav

Medelhavet angår inte längre bara Europa.
Det har blivit spelplatsen för en global geopolitisk
maktkamp, skriver **Carl-Vincent Reimers**. >>

Allas vårt hav

I LIKHET MED Sveriges intima och historiska band till Östersjön för säkrandet av sin säkerhet är marinstaden Toulon ett levande bevis för en motsvarande fransk relation till Medelhavet. Idag är örlogshamnen Europas största och hemmahamn för kontinentens enda hangarfartyg, döpt efter landsfadern Charles de Gaulle, liksom merparten av de kärnvapenbestyckade franska attackubåtarna. Denna relation är inte heller strikt nationell. Havet utgör en naturlig sydgräns för såväl Nato som EU och är därmed av central betydelse för såväl europeisk som nordatlantisk säkerhet.

Havet som romarna kallade Mare Nostrum kan dock inte längre sägas tillhöra någon enskild geopolitisk aktör utan har snarare blivit en spelplan för en tilltagande geopolitisk konkurrens mellan flera olika aktörer och regionala stormakter.

Ett maktspel som i högsta grad påverkar hela Europa. Hela 65 procent av Europas import av olja och gas går genom Medelhavet, och genom Suezkanalen är havet transitväg för merparten av all handel mellan Europa och Asien. Något som världen återkommande påminns om. Dels under Suezkrisen 1956, när Egyptens nationalisering av Suezkanalen föranledde Storbritannien, Frankrike och Israel att invadera Egypten. Dels nu senast under våren 2021 när containerfartyget Ever Given gick på grund och blockerade kanalen, med enorma kostnader som följd. I en tid när Europa försöker minska sitt bero-

Recep Tayyip Erdoğan: Turkiet markerar sin nationella suveränitet.

FOTO: DARKO VOJINOVIC/TT

President Emmanuel Macron: Bevakar franska intressen.

FOTO: LUDOVIC MARIN/GETTY IMAGES

Hela 65 procent av Europas import av olja och gas går genom Medelhavet, och genom Suezkanalen är havet transitväg för merparten av all handel mellan Europa och Asien.

ende av rysk energi har Medelhavet stärkt sin geopolitiska betydelse genom de gasfält som finns i dess östra delar och som ett antal länder nu tävlar om att få utvinna. Därtill utgör det en form av naturlig säkerhetsbarriär mellan Europa och världens kanske idag mest politiskt instabila region, Mellanöstern- och Nordafrika. Därmed blir också den militära förmågan i Medelhavet avgörande, dels för att skydda Europa från externa hot, dels för att väst

ska kunna hävda sina intressen och bidra till stabilitet i hela regionen.

I CENTRUM FÖR DENNA geopolitiska friktion står två regionala stormakter, Frankrike och Turkiet, men också USA, Ryssland och även i mindre utsträckning Grekland och Italien. Ett exempel på den tilltagande fransk-turkiska rivaliteten är inställningen till Libyen som sedan flera år präglas av inbördeskrig. Ankara stöder den av FN erkända Tripolibaserade regeringen som framförallt vilar på stöd från Muslimska brödraskapet, som man också aktivt stöder i både Syrien och subsahariska Afrika. Det oroar Frankrike som betraktar Muslimska brödraskapet som en radikal islamistisk kraft som inte bara hotar dess starka inflytande i Nordafrika- och Mellanöstern utan också säkerheten på hemmaplan. Därför har man istället gett sitt aktiva stöd till rebelledaren Haftar som är baserad i den östra delen av landet.

Rivaliteten i Libyen är bara ett av flera exempel där ett slags antiturkiskt partnerskap bildats mellan Frankrike, Grekland, Israel, Egypten, Saudiarabien och Förenade Arabemiraten. Framförallt under-

stryker det Frankrikes ambition att bilda allianser också med regionens auktoritära regimer för att hålla den radikala islamismen i schack. 2020 blev denna spänning dramatisk när ett franskt örlogsfartyg nekades att inspektera ett tanzaniskflaggat fartyg under turkisk marineskort på väg mot Libyen som man befärade fraktade vapen. Den franska insatsen var en del av Natos Operation Sea Guardian som syftade till att upprätthålla FN:s vapenembargo mot Libyen. Enligt franska källor gick Turkiet så långt som att låsa eldledningsradar på det franska skeppet, vilket i normala fall är den sista signalen innan man skjuter skarpt. En oerhört farlig situation inte minst när man betänker att båda länderna är allierade i Nato.

Händelsen kan inte betraktas i ett vakuum. Totalt har Turkiet vägrat inspektion av åtta fartyg på väg mot Libyen där brott mot FN-sanktioner befaras.

DEN FRANSKA REGERINGEN protesterade högljutt mot händelsen i juni 2020 och en utredning tillsattes som senare hemligstämplades. På EU-nivå reagerade medlemsländerna med att införa sanktioner mot de tre företag, varav ett turkiskt, som misstänktes för att ligga bakom vapentransporterna. Inom Nato krävde Frankrike bland annat respekt för att embargo skulle upprätthållas och att åtgärder skulle vidtas för att undvika liknande händelser i framtiden. När man inte ansåg sig få gehör för sina krav valde man att lämna den Natoleda operationen och istället ställa sina resurser till förfogande för EU-styrkan EU Navfor.

Gilles Boidevizi är befälhavare för de franska marina styrkorna i Medelhavet och Svarta havet och baserad i Toulon. Han har på nära håll följt de ökade spänningarna till Turkiet i Medelhavet. Boidevizi betonar

dock att relationen mellan Frankrike och Turkiet förbättrats till följd av den ryska invasionen av Ukraina i februari.

”Vi har utan tvekan områden där Frankrike och Turkiet har olika uppfattningar: migrationen, Libyen och Syrien. Men idag är relationen lugnare, det finns en gemensam förståelse för att Ryssland är hotet”,

I detta vakuum ökar risken för regional stormaktsrivalitet, något som inte minst den allt kärvare relationen mellan Grekland och Turkiet, talar för.

berättar han och tillägger att han själv varit i Turkiet två gånger den senaste tiden för möten med den turkiska militären. Att Turkiet stängt Bosporen för ryska krigsskepp och blivit en viktig allierad till Ukraina i kampen mot Ryssland bidrar också till bilden av Turkiet som ett viktigt partnerland. Boidevizi berättar att Ryssland, som i Östersjön, uppträder mycket närgånget i Medelhavet genom flygstridskrafter men att man åtminstone lyckats upprätthålla en ömsesidig kontakt med ryssarna om de övningar man genomför. Allt för att undvika felsteg och verka konfliktavhållande.

ENLIGT BOIDEVIZI handlar Turkiets vägran om att låta Nato eller EU inspektera deras fartyg om en ”ideologisk hållning” i syfte att markera sin nationella suveränitet. Det är en hållning som han beklagar samtidigt som han betonar att det numera är betydligt färre transporter till Libyen som skulle kunna utgöra ett brott mot sanktionerna. Problemet verkar således delvis ha försvunnit från den franska radarn i ljuset av en ny gemensam fiende.

Samtidigt är det inte osannolikt att

spänningarna kan återkomma om situationen förändras. USA har de senaste åren minskat sin militära närvaro i Medelhavet, dels som följd av fokuset på Kina och Stilla havet i den amerikanska militära doktrinen, dels på grund av sitt minskade engagemang i Mellanöstern. Nato övar dock fortfarande regelbundet i Medelhavet och

har en viktig flottbas på Kreta. Även bilateralt är samarbetet starkt, exempelvis med den fransk-italiensk-amerikanska hangarfartygsgrupp som ger väst en unik förmåga. Men Boidevizi betonar att antalet amerikanska fartyg som patrullerar ändå har blivit mindre. I detta vakuum ökar risken för regional stormaktsrivalitet, något som inte minst den allt kärvare relationen mellan Grekland och Turkiet, talar för.

Den grekisk-turkiska dispyten gäller gränsdragningar i Egeiska havet och vad Turkiet betraktar som en orättfärdig grekisk kontroll över ett antal öar nära det turkiska fastlandet. Konflikten går tillbaka till Lausannefördraget 1923 som erkände Turkiets självständighet i utbyte mot grekisk överhöghet över i praktiken hela Egeiska havet, inklusive ett antal öar endast några kilometer från det turkiska fastlandet. Konflikten folkrättsliga dimension är komplicerad och har gett upphov till många och långa artiklar men kan i korthet beskrivas som att medan Ankara vill revidera Lausannefördraget, vill Aten bevara status quo.

DE SENASTE ÅREN har konflikten återkommit med förnyad styrka efter upptäckten av naturgasfyndigheter vid några av de omtvistade grekiska öarna. 1996 stod länderna på randen till krig och 2020 ökade spänningarna återigen efter att Turkiet skickat ett kommersiellt fartyg för gasutvinning till ön Kastellorizo bara ett par kilometer från det turkiska fastlandet. Under sommaren har den hårda retoriken återigen skruvats upp från turkiskt håll. I juli fotograferades Davlet Bahçeli, ledare för högerextrema Nationella Aktionspartiet och en koalitionspartner till Erdoğan, tillsammans med en karta där halva Egeiska havet – inklusive Lesbos, Rhodos och Kreta – är turkiskt. Och i augusti gick president Erdoğan på Twitter till angrepp mot Grekland för att landet brutit mot Lausannefördraget genom att militarisera vissa av öarna i Egeiska havet. Grekland å sin sida hävdar att man inte kan lämna öarna obevakade och att man

Hangarfartyget Charles de Gaulle.

FOTO: JEAN-PAUL PELISSIER/TT

oroas av att Turkiet, mot bakgrund av Rysslands revidering av den europeiska säkerhetsordningen, kan företa ett liknande äventyr.

Boidevezi är, sin diplomatiska ton till trots, tydlig med vilken sida han menar att Frankrike står på: "Denna konflikt måste lösas av de inblandade länderna. Men i det europeiska perspektivet står vi på Greklands och Cyperns sida, deras syn på internationell rätt, liksom deras rätt att nyttja resurser på sina respektive kontinentalsocklar." I klartext bör Europa förbereda sig på att den fransk-turkiska osämjan kan återkomma.

Gilles Boidevezi: Frankrike står på Greklands och Cyperns sida.

I SEPTEMBER 2021 slöt Frankrike och Grekland en försvarspakt som förseglades tillsammans med en grekisk beställning på franska fregatter och stridsflygplan värd tre miljarder euro. President Emmanuel Macron betraktar den fransk-grekiska alliansen som ett sätt att realisera en "europeisk suveränitet" och är unik såtillvida att det är den första bilaterala försvarspakten någonsin mellan två länder som redan är medlemmar av Nato. Grekland å sin sida bedömer avtalet som nödvändigt eftersom man inte fullt ut litar på att Natos ömsesidiga försvarsgarantier verkligen skulle aktiveras vid ett väpnat angrepp från ett annat medlemsland. I klartext: Turkiet.

Frågan är nu hur USA kommer att agera. President Biden har öppnat för att trots tidigare motstånd sälja amerikanska F-16-stridsflyg till Turkiet. I bakgrunden ligger, får man förmoda, en amerikansk vilja att undanröja potentiellt turkiskt motstånd i ratificeringen av Sveriges och Finlands anslutning till Nato. Samtidigt har EU i ett nytt gasexportavtal kringgått Turkiet och istället stärkt banden till Frankrikes traditionella allierade i regionen: Egypten och Israel. Det grumlar ytterligare blicken för den som med säkerhet vill kunna förutse något annat i Medelhavet än mer av friktion mellan den gamla typ av klassiska stormaktsrivalitet som redan fått de geopolitiska kontinentalplattorna att gnissla. ✨

GORBATJOV

Slaget om sanningen

Under några makalösa år tycktes det omöjliga bli möjligt i Sovjetunionen. Jag minns när Michail Gorbatsjov tog sitt land och omvärlden med storm, skriver den förra Moskvakorrespondenten **Elisabeth Hedborg**.

HÖSTEN 1983 VAR Sovjetunionen ett land i djup dvala. Som nybliven korrespondent i Moskva för Sveriges Radio hade jag inga som helst förhoppningar om att få göra några sensationella scoop.

Det mest uppiggande vi journalister kunde hoppas på var de sällsynta presskonferenserna på utrikesdepartementets pressavdelning. Och så hade vi ju de pam-piga statsbegravningarna – tre sovjetiska ledare avled inom loppet av fyra år. Det var en tid av grå letargi och bottenfrusna relationer mellan öst och väst.

Inte att undra på om den makt-havare som tillträdde 1985 väckte både nyfikenhet och förhoppningar. Redan vid Andropovs död 1984 ryktades det om att det var dennes protegé, Michail Gorbatsjov, som skulle ta över. De konservativa krafterna hade emellertid varit för starka och föredragit Brezjnevs gamle vapendragare Tjernenko. Men den 11 mars 1985, samma dag som Tjernenkos död tillkännagavs, var det dags för Gorbatsjov att tillträda. Han var 54 år gammal och yngst i den styrande politbyrån, vilket ansågs sensationellt och omedelbart gav eko i folkhumorn:

– Vem är det egentligen som styr nu i Kreml?

– Han heter Gorbatsjov.

– Jasså. Och vem är det som stöder honom?

– Ingen – han går själv.

GORBATJOV GJORDE en rivstart och att det var möjligt berodde troligen på att det var han som under den sjuklige Tjernenkos tid hade styrt bakom kulisserna. Tjernenkos begravning blev något av ett inofficiellt toppmöte för världens ledare. "Om det någonsin har funnits ett tillfälle att göra framsteg i relationerna mellan våra länder så är det nu", sade den entusiastiska ameri-

kanska vicepresidenten George Bush, som hade med sig ett brev från president Reagan med inbjudan till ett toppmöte. Världen hoppades på en väg ut ur kalla kriget.

Till en början gick Gorbatsjov en försiktig balansgång mellan kraven på förändring och kontinuitet. Men mycket snabbt kom de första överraskande utspelen: efter bara två veckor klargjorde den nye ledaren att han tänkte ta i med hårdhandskarna mot slappa partipampar och ansvarslösa företagsledare, mot korruption och mutor. Vi korrespondenter kunde plötsligt citera en kommunistledare som inte fruktade skarpa formuleringar och hård kritik mot det egna systemet. Men folk på gatan var inte lika entusiastiska som vi västreportrar.

– Det gör detsamma vem som sitter på den posten, allt blir ändå som förr, var ett vanligt svar på mina frågor. De allra flesta ville inte svara alls utan vek undan med blicken, ryckte på axlarna och log avväjande.

Ändå: något hade hänt inom det slutna

Partnerskap: Reagan och Gorbatsjov.

FOTO: TT

Herr och fru Gorbatjov tjsade alla.

FOTO: GETTY IMAGES

ett land hopplöst på efterkälken gentemot väst. ”Det är dags att ändra på det. De som inte är beredda att ställa sig bakom kraven på förändringar får finna sig i att stiga åt sidan”, sade Gorbatjov.

Och nu hade vanligt folk fått upp ögonen. En äldre kvinna i en brödkö viskade: ”Nej, nu går han väl ändå för långt, nu tror jag att de skjuter honom.” En man i arbetarstadsdelen Proletarskij gav mig sin syn på saken: ”Jag blir euforisk när jag hör att han talar sanning.”

Och kanske var det just detta, Sanningen, som de flesta upplevde så starkt. Bara några månader hade gått sedan maktskiftet och man vågade redan lita på den nya ledaren. Sanningen om det genomruttna systemet var den murbräcka som Gorbachev mycket medvetet använde sig av för att åstadkomma förändringar.

ÄVEN TILL FORMEN innebar hans framträdanden ett slags sanning. Här var en man som trivdes med att stoppa bilkortegen och kliva ut bland vanligt folk. På jovialiskt vardagsspråk ställde han frågor och svarade på tilltal, han var tillgänglig som ingen före honom hade varit. Hans många resor och besök formade sig till något av en eriksgata som givetvis återgavs i den statliga televisionen. De tråkiga kvällsnyheterna blev plötsligt inspirerande och uppfriskande, ett måste för alla att ta del av. Vid sin sida hade ledaren en liten välklädd, livlig kvinna vars namn till en början aldrig nämdes i rapporteringen. Men alla visste att detta var Raisa Maksimovna Gorbacheva. Sovjet hade fått en ”first lady” av stor betydelse.

Sanningen växte, den spred sig och tog plats inte bara i tidningsartiklar och politiska tal. Den fick också utrymme i litteraturen, på teatern och i filmen. Våren 1985 firades fyrtioårsminnet av segern i andra världskriget. Den populära Taganka-teatern hade premiär på en pjäs om kvinnornas roll under kriget. Pjäsen byggde på en bok av den vitryska författarinnan Svetlana Aleksijevitj, *Kriget har inget kvinnligt ansikte*. Här presenterades en helt ny vinkel på ”det stora fosterländska kriget”. ”Det var svårt att få generalerna att förstå varför jag ville intervjuar just de kvinnliga soldaterna”, sa Aleksijevitj när jag träffade henne. ”De tyckte att det inte var något fel på våra duktiga män. Varför kunde jag inte göra som alla andra och skriva om gubbarna?”

DE LITTERÄRA TIDSKRIFTERNA publicerade tidigare förbjudna verk, upplagorna växte och läsarna anammade devisen: ”Det är >>

Ingen hade någonsin hört en sovjetisk ledare hudflänga det egna systemet så obarmhärtigt. Årtionden av bombastisk propaganda sopades undan.

maktsystem som Kreml representerade. Vi kände att det nu fanns positiva nyheter att servera – vanligen en bristvara inom journalistiken. Landet såg ut att vara på väg ut ur sin dvala.

NÄR JAG LÄSER IGENOM mina snart fyrtio år gamla manuskript från denna tid slås jag av den stämning av kaotisk ja, nästan uppsluppen överklighetskänsla som rådde. Jobbet hade blivit lustfyllt på ett oväntat sätt, stort och smått rapporterades hem till

redaktionen – från nyheten att Bert Karlsson skulle lansera bröderna Herrey i det stora landet i öster till kritiskt avslöjande artiklar om det sovjetiska kriget i Afghanistan. På några korta veckor blev Moskva ett mecka för internationella politiker. Willy Brandt, Egon Bahr, Bettino Craxi – alla vallfärdade till Moskva. Till och med vår egen Thage G Pettersson, dåvarande industriminister, besökte Sovjet för att göra affärer.

Visst var Gorbachevs internationella engagemang tydligt och starkt redan från första början. Men det var ändå i de inrikespolitiska utspelen som han formligen knockade alla. Ingen hade någonsin hört en sovjetisk ledare hudflänga det egna systemet så obarmhärtigt. Årtionden av bombastisk propaganda sopades undan. Personkulten med servila hyllningar till partiets ledare försvann över en natt.

Ganska snart besökte Gorbachev landets andra stad, Leningrad. Innehållet i ett hemligt tal som han hade hållit läckte ut och avslöjade horribla fakta och siffror om tillståndet i nationen. Sovjet framstod som

viktigare att läsa än att leva”. I en ruffig källarlokal i sydvästra Moskva spelade en fri teatergrupp sin version av ”Hamlet”, förankrad i det pågående politiska uppbrottet. Den georgiska filmen om Stalintiden, *Botgöring*, fick äntligen sin premiär – efter visningen stod publiken upp och grät. Människorna var inte längre rädda och när Vjatjeslav Molotov, Stalins vapendragare och utrikesminister, avled hösten 1986, sågs detta av många som ett gott omen – den gamla tiden tycktes ha lämnat för gott.

Slaget om Sanningen pågick länge än, samtidigt som toppmöten och nedrust-

Folklig och öppen.

FOTO: BORIS YURCHENKO/TT

ningsdiskussioner präglade den internationella scenen. Inrikespolitiskt kunde det vara motigt och trögt. Negativa artiklar dök upp med kritik mot den nya linjen och trots att Gorbatsjov snabbt tillsatte sina egna män på viktiga poster, så var det oklart hur maktkampen bakom kulisserna såg ut.

Det blev Tjernobylolyckan som kom till Gorbatsjovs hjälp i kampen om sanningen. Katastrofen den 26 april 1986 var omöjlig att förtiga, även om systemets försvarsmekanismer slog till direkt. Men den 6 maj publicerade Pravda en första heltäckande rapport om vad som hade hänt och den 16 maj gick Gorbatsjov ut i ett öppet och kritiskt tv-tal till nationen. Det var första gången någonsin som en Sovjetledare officiellt kommenterade en olyckshändelse.

Ett drygt halvår senare, den 23 december, återvände människorättskampen, fysikern och fredspristagaren Andrej Sacharov från sin mångåriga exil i staden Gorkij. Vi blev vittnen till den kämpande individens seger över ett inhumant system. I den gråkalla decembermorgonen klev Sacharov av tåget på Jaroslavstationen, plirade mot den samlade världspressen, rättade till sin fula vintermössa och sade: ”Inte bara jag – alla politiska fångar måste frigges.”

Sanningen hade segrat över lögnen. Men den avgörande kampen om makten återstod. Hur den slutade vet vi alla. ✨

FOTO: JOAKIM RÅDSTRÖM

TUNISIEN

Den tunisiska hösten

Livsmedelspriserna ökar dramatiskt i Tunisien samtidigt som demokratin försvagas. Går landet mot ett nytt uppror som under den arabiska våren, undrar **Joakim Rådström**.

STORA DELAR AV Nordafrika och Mellanöstern importerar merparten av sina jordbruksprodukter från de bördiga markerna i Ryssland och Ukraina. Somalia, Libyen, Marocko och Egypten är extremt beroende av de nu krigförande länderna för bland annat spannmål och vissa matoljor. Rysslands invasionskrig i Ukraina har därför lett till allvarliga störningar på jordbruksmarknaderna i dessa länder, och i slutändan kännbara effekter för konsumenterna.

Ett exempel är Tunisien som får 39 procent av sitt vete och 57 procent av sin majs från Ukraina – liksom hela 62 procent av sin solrosolja från Ryssland (enligt sammanräkningar från perioden 2017–2021 från FN:s COMTRADE-databas och FAO:s FAOSTAT).

– Priserna har verkligen ökat, säger Imène, som vi träffar på den gamla mark-

naden, souken, i huvudstaden Tunis.

Marknaden – där alltifrån fezhattar och vattenmeloner till medicinalväxter och söta bakverk finns till försäljning – är trots allt dyrare priser fortfarande välbesökt. Men Imène, som egentligen bor utanför Paris, åker ofta till sitt födelseland och kan vittna om att läget blivit tuffare.

– Tidigare kunde man gå till grossister för att handla, men inte med den nya lagen. Nu är det bara affärerna och köpmännen som får göra det. Och är man en familj med småbarn har man ändå bara rätt att köpa en flaska mjölk. En vanlig familj kan inte längre leva här.

Lagen som Imène pratar om infördes av Tuniens president Kaïs Saïed i mars i år, och syftade till att förbjuda ekonomisk spekulation kring och hamstring av livsmedel. Därtill är priserna för vissa viktiga livsmedel som bröd sedan årtionden till-

baka reglerade med hjälp av statliga subventioner. En baguette har till exempel länge kostat motsvarande cirka 60 öre per styck. Resultatet av hela arrangemanget, med minskad import på grund av kriget, lagar mot spekulation och hamstring, samt konstgjord prissättning, har lett till allvarlig brist på många varor i affärerna.

– Det är brist på solrosolja, socker, mjöl, mannagryn. Ris är samma sak – man måste leta överallt för att hitta rätt sort, berättar Imène.

DET HÅRT SKULDSATTA Tunisien har dock behövt vända sig till Internationella valutafonden, IMF, för stödlån – och valutafonden har i gengäld begärt att Tunisien gradvis avskaffar de kostsamma livsmedelssubventionerna. En nödvändig åtgärd, eftersom kostnaderna för subventionerna bara under 2022 beräknas komma att uppgå till motsvarande uppåt 15 miljarder kronor. Budgetunderskottet för året förväntas hamna på -9,7 procent.

Tunisien sitter därför i en rävsax av dåli-

Tunis.

FOTO: JOAKIM RÅDSTRÖM

svagt och handlingsförlamat för att kunna bemöta landets stora utmaningar.

PARLAMENTETS SVAGHETER har emellertid spelat president Saïed – en teknokrat utan tidigare politisk erfarenhet – i händerna. Som tidigare professor i juridik är Kaïs Saïed expert på konstitutionsrätt, och genom hänvisning till artikel 80 i den tunisiska grundlagen upplöste han i juli 2021 den dåvarande regeringen, frös parlamentet och bytte ut premiärministern.

Resultatet av hela arrangemanget, med minskad import på grund av kriget, lagar mot spekulation och hamstring, samt konstgjord prissättning, har lett till allvarlig brist på många varor i affärerna.

ga statsfinanser, allt hårdare villkor för konsumenterna, frustration hos väljarna och risk för nya uppror av det slag som en gång i tiden startade den arabiska våren. Och i den röra som uppstått väger ordning och reda för många tunisier tyngre än den frihet som vanns då.

– Tidigare fungerade i alla fall saker och ting. Nu funkade ingenting – varken vatten, el eller avlopp, säger en taxichaufför under färden från Tunis fattiga områden till det exklusiva Gammarrh.

Till detta bör läggas de två år av coronapandemi som drabbade Tunisien hårt. Situationen har heller inte blivit bättre av att Tunisiens ledning, inte minst parlamentet, länge varit alltför fragmenterat,

Alltsedan dess har en väsentligt större del av den exekutiva makten i Tunisien hamnat hos presidenten, med hans nyutsedda premiärminister Najla Bouden Romadhane – den första kvinnan på denna post i arabvärlden – som sin högra hand.

Den 25 juli i år snabbtlyste president Saïed en folkomröstning för att få stöd för att omvandla Tunisien från parlamentarisk republik till presidentstyre. Stora delar av oppositionen bojkottade dock omröstningen. Rekordlåga 30,5 procent av den röstberättigade befolkningen deltog, men hela 94,6 procent gav den nya författningen sitt stöd. Resultatet är att Tunisien som stat gått från ”fri” till ”delvis fri” i den internationella rankningen Freedom House Index.

Vad många idag därför frågar sig, i arabvärlden och utanför, är om den sista verkliga överlevande demokratin från den arabiska våren 2011 håller på att falla tillbaka till det auktoritära styrelseskick som präglar merparten av den övriga regionen?

– Vi behöver etablera ordning i Tunisien. Och för att göra det behöver vi bli av med en del politiska partier och medlemmar, säger Rania Ben Slimane, frilansjournalist och regelbunden medarbetare i den lokala e-tidningen *Tunisie Numérique*.

Även om hennes ord kanske snarast ger

associationer till auktoritära metoder för att slå ned en brokig parlamentarism, finns ett starkt folkligt stöd för denna uppfattning. Inalles är hela 20 partier representerade i parlamentet, utöver tolv oberoende ledamöter. Det största partiet i landet, den islamistiska Ennahdarörelsen, samlar endast 52 av 217 platser.

UNDER SENARE ÅR har medierna också uppmärksammat hur många ledamöter som knappt någonsin kommer till omröstningarna. I andra sammanhang har folk förfärats över allvarliga bråk och incidenter mellan parlamentarikerna. I juni 2021 attackerades exempelvis den kvinnliga ledamoten Abir Moussi, som leder oppositionspartiet Al-Dustur al-Hurr, av representanter från islamiströrelsen, som kastade tomma vattenflaskor och slog henne med öppen handflata.

– Toleransens anda är inte stark här, suckar Rania Ben Slimane. Vår demokrati är ung, vi har inte tränat så länge.

Om nu president Saïed ska lyckas med sitt projekt att städa upp i politiken beror framförallt på tiden, säger Rania Ben Slimane. Detta är dock en stor utmaning – nästa parlamentsval ska äga rum redan den 17 december i år. Presidenten å sin sida väljs på fem år, och har ända till 2024 på sig att fullfölja sin politiska vision. Under tiden trendar hashtaggar som #TnZoo på sociala medier, med tydlig anspelning på landets politiska kaos.

– De flesta tunisier vill ha en stark ledare som står för stabilitet istället för korruption och ökade priser, säger Leïla Chekir-Ghedira, professor i odontologi vid universitetet i Monastir.

FÖR BARA NÅGRA ÅR sedan tog hon emot ett pris ur presidentens hand som ”Tunisiens bästa forskare”, men trots det är hon skeptisk till Saïeds möjligheter att leda Tunisien in i framtiden.

– Jag är inte övertygad. Han är inte en stark ledare, utan snarare en sorts lektor. Han har inte erfarenhet. Folket vill ha en ledare som Abd al-Fattah al-Sisi i Egypten, men al-Sisi är ju militär, fältmarskalk.

Kaïs Saïeds öknamn ”Robocop” har han snarast fått på grund av sin monotona muntliga framföranden, inte för några särdeles tuffa och hårdföra upprepningsaktioner.

Ändå tror inte professor Chekir-Ghedira att något nytt arabiskt uppror är i antågande i Tunisien. Inte för att människor inte skulle vilja ha en starkare ledare, utan för att de kommer att försvara sina nya rättigheter och friheter i tid innan en ny revolution skulle behövas. En sorts dubbel argumentation, med andra ord, måhända kännetecknande för en så ny och ömtålig demokrati som Tunisien. ✨

Rania Ben Slimane: Vi måste träna mer på demokrati. FOTO: JOAKIM RÅDSTRÖM

Hör vad jag säger

Vi lyssnar alltmer på andra och mindre på varandra. För vi befinner oss i ljudböcker, poddar och digital radio någon annanstans. Samtidigt hör vi allt mindre på vår omvärld och det som sker här och nu. Det är som en hör-baserad närsynthet där vi står, färdas och går med vårt självvalda ljud dundrande i öronen. Är det skadligt då?

Det snabba svaret är ja – om lurarna gör oss ouppmärksamma i trafiken. Men är vårt lyssnande skadligt på andra sätt? Läser vi rentav mindre?

För en del är det säkert så att det digitala tagit över och bokläsningen fått stryka på foten. Men då kan en ny undersökning från SOM-institutet glädja oss: ungdomar läser mer!

Och ett bidragande skäl till denna uppgående trend tros vara tekniken. Litteraturen har fått en större plats i sociala medier där diverse digitala bokklubbar uppstått. Under pandemin blev app-tjänsten "Clubhouse" en kortvarig, men intensiv hit där vi faktiskt *talade* med varandra (till skillnad från enbart textbaserade forum som mikroblogger Twitter) om politik, samhälle, litteratur och diverse annat. En ventil i den inkapslade tillvaron, om man så vill.

Så fort pandemin lättade återvände vi

emellertid till vår något mer sociala tillvaro och "Clubhouse" blev ett minne blott.

En bidragande orsak till vår ökade inkapsling med hörlurar är förmodligen kontorslandskapets "popularitet" (platsbespa-

Logga ut och ta bort hörlurarna.

FOTO:ISTOCK

rande förvisso, men effektiviteten visade sig vara lättstörd. Tystnaden har med lyssnandet fått stryka på foten. Våra hörselgångar och tankar behöver också återhämta sig ibland.

För mycket teve gav fyrkantiga ögon,

video killed the radio star och datorspel har anklagats för att bidra till diverse försummelser och hemskheter – allt från barnfetma till skjutningar.

Varje teknikkutt och ny innovation måste tas emot med en viss nypa salt. Därför bör man nog balansera sin initiala skepsis mot en liten historisk återblick. Tekniken byts ut och förändras till färg och form: radion blev lp-spelaren som blev kassett- och cd-freestyle, MP3-spelare och mobiltelefon – formen kvittar men beteendet består: vi lyssnar.

Det hela började med de gamla grekerna och med sagor och sägner vid lägerelden. På den gamla goda tiden kunde vi till och med recitera. Men vi har likväl inte upphört att existera. Vi spar tid på att utantillinläringen inte behövs på samma sätt. Men hur gedigen är kunskapen numera? Gör vi verkligen den där snabba googlingen till *Odysséen* eller hämtar den i bokhyllan? Hade den varit bättre bevarad från minne till mun?

Lyssna på mig. För om vi ska kunna tala med varandra om våra lyssningar behöver vi ibland logga ut och ta bort lurarna från öronen. Den verkliga världen är också värd att närvara i.

Katarina O'Nils Franke

SPIONEN LÄGGER PUSSEL

Boken *Puzzles for spies* är inte – tyvärr – en ny roman av John le Carré men här finns en beröringspunkt. Utgivaren är nämligen den brittiska underrättelsetjänsten GCHQ som beskriver sitt uppdrag på följande vis:

"The Government Communications Headquarters (GCHQ) provides intelligence, protects information and informs relevant UK policy to keep society safe and successful in the internet age."

Men, resonerar man, vi måste i nationens intresse alla dra vårt strå till stacken och GCHQ har därför gett ut ett par böcker som testar allmänhetens förmåga att tänka logiskt och

abstrakt. Det rör sig alltså inte om sinistra manualer för hemliga agenter utan om småmysiga klurigheter av varierande svårighetsgrad.

Nu har den utåtriktade verksamheten tagit det fullt naturliga steget genom att också vända sig till en yngre läsekrets. I *Puzzles for spies*, meddelas det, testas språkkunskaper, ingenjörsanda, matematik och fallenhet för koder och cybersäkerhet. En ny generation ska låta sig "inspireras".

Ett litet smakprov på innehållet, en "brainteaser" enligt *Guardian*, ges. En fruktskål ska färgläggas – endast i fyra färger – så att päronet är grönt, apelsinen orange, äpplet rött och bana-

nen gul och utan att färgerna går in i varandra. Det verkar lätt. Men när man ser bilden på skålen inser man att detta är en uppgift som naturligtvis bara en 11-åring är kapabel att lösa.

Den inofficiella pusselmästaren "Colin" upplyser att man inte behöver vara bäst i klassen för att jobba inom underrättelseverksamheten, men att gilla att lägga pussel är en fördel. Kraven på problemlösning är där desamma som också vi ställs inför, säger han och tillägger lugnande: "It's also really fun."

Mats Wiklund

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

De moraliskt blindade

Huvudpersonen i pokerfilmen *Rounders* från 1998 levererar en insikt som har bäring långt utanför pokerbordet: "If you can't spot the sucker in your first half hour at the table, then you are the sucker."

Skilnaden är möjligen att en krympande hög marker ger en tydligare ledstång till självreflektion. I livet i övrigt kan vägen till insikt vara betydligt längre. Om man någonsin kommer fram. Självinsikt kan som bekant vara smärtsamt.

I översättning till politiska förhållanden och med den nyligen avslutade valrörelsen i färskt minne, skulle man kanske kunna säga: "Om du efter tio decennier inte upptäckt elefanten i porslinsbutiken. Då är du elefanten i porslinsbutiken."

I SOMRAS GICK den liberale samhällsdebattören och näringslivsorganisationsdirektören Carl-Johan Westholm bort. Westholm var från 1970-talet och framåt i olika roller helt central i utvecklingen av det svenska näringslivets opinionsbildning, men framför allt för dess ideologiska utveckling. Sverige kom att få näringslivsorganisationer som prioriterade sina medlemmars intressen genom fokus på marknadsekonomi, frihet i bred mening och det öppna samhället. Det var i ett sådant samhälle som företag kunde blomstra långsiktigt och bidra till att göra det rikare, starkare och friare.

Solen har fläckar, men Sverige har haft omätbar nytta av att de stora arbetsgivar- och företagsorganisationerna inte först och främst sökt sina medlemmars kortsiktiga privilegier. I den något klumpiga och ofta missbrukade/missförstådda uppdelningen mellan att vara "pro-business" och "pro-market", så har man varit det senare. Carl-Johan Westholm var avgörande för det.

Westholm var dessutom en aktiv, principfast och originell samhällsdebattör. Han hade antagligen upptäckt förloraren vid pokerbordet på en halvtimme och han pekade ut elefanten i porslinsbutiken för länge sedan. I den senare delen myntade han uttrycket "Statsblindhet", som har många dimensioner men som framförallt handlar om den fascinerande oförmågan att förstå statens roll i samhället.

WESTHOLM MENAR ATT den statsblinde saknar förmåga att förstå att statliga beslut – må det vara

regleringar, skatter eller subventioner – innebär moraliska ställningstaganden. Att vara statsblind är att vara moraliskt blind.

I Sverige är statsblindheten grasserande. Det finns inte något område eller någon samhällssfär utanför statens omedelbara egna fögderier som inte har en särskild "politik" och där riksdag och regering försökt styra utifrån vad de själva finner vackert och angeläget. Vi har kulturpolitik, civilsamhällespolitik, forskningspolitik, samfunds- politik och så vidare. Sverige har en särskild myndighet för civilsamhället – det vill säga det som definitionsmässigt ligger utanför politiken.

ÖVER VARJE DEL av samhället som ska vara oberoende och styrt av sina egna värderingar och drivkrafter vakar staten med sina prioriteringar och ekonomiska muskler. Med känt resultat. När Myndigheten för kulturanalys frågade svenska kulturutövare hur det stod till med friheten så visade det sig att den skjorta som de statsblinda

tillhandahållit ändå var rätt trång. Armlängds avstånd upplevdes som tumsbredds närhet. Ingen borde varit förvånad. Många verkade chockade.

Vi har miljöpartister som å ena sidan vill bestämma att SVT:s nyhets-sändningar ska ha ett 15 minuters "Klimatnytt" varje dag och å andra sidan vill grundlagsskydda public services

nuvarande organisation och finansiering för att skydda dess "oberoende". Onekligen en särskild förmåga att ha "två tankar i huvudet samtidigt".

Mest fascinerande är ändå oförmågan att inse att makten kan byta händer. Att "Klimatnytt" likaväl kan bli obligatoriska inslag som "svenska värderingar", knätofs eller stångstöttning. Eller något ännu värre. I decennier har de statsblinda ångat på som om denna möjlighet inte ens fanns. Nu – när opinionsvindarna skiftar – sprider sig den kränka blekheten.

FÖR ATT CITERA P J O'Rourke, en annan röst som sorgligt tystnat under 2022: "Att ge pengar och makt till staten är som att ge whisky och bilnycklar till tonårspojkar." I Sverige har gårdagens tonårspojkar vuxit upp och varnar nu med förfäran för vad en ny generation kan ställa till med. Nu är det i Regeringsformen som whisky och bilnycklar ska stängas in. Statsblindheten går in i en ny fas. ✨

Granen som inte samtyckte

Maktbalansen mellan människa och natur håller på att rubbas. Samtidskonsten visar att granen står i centrum för utvecklingen.

Av Cecilia Nikpay

Hud möter bark i Dalarnas skogar när fem dansare sensuellt rör sig mot varsin granpartner i en ekosexuellt dans. För att komma närmare trädets själ, med sitt förmodade intellekt i rötterna, vänder dansarna då och då sina huvuden uppochned mot marken.

Detta ovanliga erotiska möte ägde rum förra året, initierat av konstnären Zheng Bo som var noga med att understryka granarnas delaktighet i dansen: Uråldriga underjordiska nätverk och ovanjordiska grenverk som uttryckte en egen vilja i långsam rörelse.

På liknande sätt kommer en nyvunnen agens i naturen till uttryck i andra samtida konstverk. I *terrao* skapar en europeisk konstnärstrio ett blockchain-system som möjliggör för träd att äga kapital och resurser på ett sätt som ger dem självbestämmande. I ett annat projekt som ställer trädet i centrum visar fotografi- och kompositionsutbildade konstnären Christine Ödlund hur granar kommunicerar glädje och förtvivlan genom seklen. Liksom Chalmerseknologen och konstnären Johanna Bolton konstruerar organiska molekylmodeller av kottar för att påminna om människans och trädets delade härkomst.

Granen som jämlik sexualpartner till människan, en skog som äger sig själv, och träd som talar, är exempel på verk som gestaltar en egenmäktigt besjälad natur. Träd, hav och organismer som varken passivt inordnar sig i ett kretslopp eller ställer sig till förfogande som spegel för människans inre känsloliv, utan som kräver sin plats som juridiska subjekt. Subjekt som givet sina resursrikedomar och numerära överläge kan komma att dominera människan i hennes eget system.

Att döma av samtidskonsten, med dess ofta

skarpa blick för mönster som avtecknar sig i framkanten av samhällsväven, så rör vi oss slutgiltigt bort från antropocentrismen in i något som vi kanske kan kalla Natura Potentia: en era där ekologin vinner ett nytt slags makt över såväl våra själsliv som vår vardag – en rörelse inte utan vibrato av tvekhägenhet inför vad den nya maktbalansen kommer att innebära.

I en nylig konstvetenskaplig uppsats undersöker galleristen och tidigare vd:n för Bukowskis, Michael Storåkers, ett antal nutida verk som använder granen för att utforska Natura Potentia. I ackompanjerad läsning av religionshistorikern David Thurfjells bok *Granskogsfolket*, framträder en bild av vart vårt nationella psyke är på väg vad gäller vårt förhållande till naturen och till de naturupplevelser som intar en så viktig plats i svenskarnas föreställningsvärld och sekulariserade andlighet.

Det beriker förståelsen för dagens konst att börja med en titt på hur estetiken och symbolspråket med avseende på natur, skog och granar, skiftat genom historien. "Lyssna till den grans susning, vid vars rot ditt bo är fäst", skrev Topelius i *Läsebok för Folkskolan* år 1868. Anslaget frammanar en bild av svenskar vars själar pulserar i samklang med ålderstigna, skäggiga furor, unggranars mjukgröna skott, och murar av resliga dunkelgröna. Men vårt förhållande till granen har inte alltid haft just den laddningen. Dess symbolkraft i konsten, litteraturen och folkkulturen har förvisso alltid varit stark, men befunnits i symbiotisk utveckling med kulturens skiftande självdefinition. När Topelius läsebok gavs ut befann sig Sverige på höjden av en nationalromantisk våg som upphöjde granen till ikon för den nordiska karaktären som okuvlig och stark. Så har inte alltid varit fallet.

Under den fornsvenska perioden, fram till

Elias Martin: *Romantiskt landskap med gran.*

FOTO: ALAMY

tidigt 1500-tal, så man ödesmättat att "skogh hawir øron ok mark hawir øghon", skogen har øron och marken har ögon. En tät skog full av okända väsen var inkarnationen av det otyglade och främmande, vilket återspeglades i konsten. Särskilt i det utomnordiska Europa var skogen en laglös miljö befolkad av bannlysta och rövare. I Norden var naturen mer välvillig, men även här gällde det att särskilt i skogen förhålla sig till

gränsvarelser som näckar, huldror och vittor.

Människans önskan att tukta och tränga undan den farliga skogen dominerade det svenska folksinnet under hela renässansen. I Europa gjorde sig dock en avantgardistisk fåra inom konsten märkbar redan på 1520-talet när tyske Albrecht Altdorfer avvek från rationalitetsidealet och ägnade uppmärksamhet åt den vilda, sköna naturen som objekt. Hans bilder av män-

»

”

Granen som jämlik sexualpartner till människan, en skog som äger sig själv, och träd som talar, är exempel på verk som gestaltar en egenmäktigt besjälad natur.

niskor som sökte resonans med, snarare än makt över, den oregerliga naturen blev föregångare till 1700- och 1800-talens naturlyrik.

Övergången till romantiken kom stegvis men stod över tid för ett dramatiskt skifte. Från att ha hyllat människans formande av naturen som ett framsteg, gjorde romantiken undanträngandet till ett brott mot Känslan och Det ursprungliga. Skogen med sin urkraft blev sanningens hemvist. I sagor och berättelser kom riddare och ynglingar tillbaka med ny visdom efter att ha dragit sig undan en tid i de vida skogarna. Konsten kommunicerade hur trädens omslutning uppenbarade individens rätta gestalt.

Man vände sig bort ifrån förnuft och ordning, till förmån för mångtydighet och individualism. Bildspråket övergav symmetri och överskådlighet till fördel för storslagenhet och variation. Istället för att återge människan som herre över naturen, i enlighet med den judisk-kristna föreställningen, framställdes hon som ett sinnligt väsen (om än utvalt och överlägset) vars spegel var jorden och växterna.

Under tidig romantik stod lövträd och pastoral natur fortfarande i centrum och granens storhetstid i konsten dröjde ännu en smula. Konstnären Carl August Ehrensvärd från Småland uppmanade till och med under första hälften av 1800-talet att ”beskåda detta otäcka land” i åsytan på sin hembygd med dess ovälkomnande barrskogar.

Hos allmogen däremot hade den vintergröna granens symbolik överlevt renässansen intakt och representerade sedan urminnes tider Fruchtbarkeit och det Eviga. I folkliga traditioner ställdes unggranar upp på infarten till gården när det hölls bröllop, ibland med brutna toppar riktade mot huset så att brudparet skulle hitta hem. Även vid begravningar dirigerades andarna av brutna toppar som i det fallet pekade bort mot kyrkan.

Parallellt med denna symbolik började granen

Johanna Bolton: Molekylmodell av kottar.

FOTO: EGET FOTO

**Caspar David Friedrich:
Vinterlandskap med kyrka.**

FOTO: ALAMY

vid slutet av 1700-talet även att användas som sinnebild för den svenska folkkaraktären – stark, reslig och okuvlig. Det risiga trädets status höjdes ytterligare av att vackert smyckade artfränder gjorde intåg i hemmen vid juletid. I konsten representerades granens stigande stjärna av bland andra Elias Martin som under den gustavianska eran gjorde granen och vildmarken till bärare av en ny svensk identitet med hänryckta målningar.

Under högromantiken på 1800-talet nådde den vilda naturens status sin kulmen, representerad i bland andra Gustaf Fjæstad och tyske Caspar David Friedrichs verk, där kontemplativa individer syns i silhuett mot en

stämningsfull, dramatisk natur av vattenfall, träd och ruiner. Granen var vid det här laget en etablerad nordisk ikon som kopplade det andliga i individen till naturens storslagenhet, uttryckt hos bland andra Bruno Liljefors, Richard Bergh och Otto Hesselblom. Inte bara den bildande konsten utan även svensk poesi kännetecknades av naturlyrik, och de stora romanerna runt denna tid, från Carl Jonas Love Almqvists *Drottningens juvelsmycke* till Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga*, utspelar sig mot en kuliss av stora skogar.

Romantiken förlöpte också parallellt med människans alltmer omfattande exploatering av naturen. Men i motsats till under renässansen försågs den bortträngda naturen den-

na gång med ett nostalgiskt skimmer, som den äkta känslans hemvist. I Sverige överlevde denna starkt romantiserade bild av naturen som en själens spegel hela 1900-talet. Hur naturen återgavs berodde på vem som höll i spegeln. År 1916 skrev Pär Lagerkvist:

*Min ångest är en risig skog
där blodiga fåglar skrika.
Stoltare ödemark finner du nog;
men det kvittar mig nu lika!
Jag sitter och glör under torra träd
och lyss till de hesa skriken.
Jag ligger snart still under tomma träd
och ruttnar bland fågelliken.*

>>

”

Installationen, som berättar hur världens äldsta träd – det mytologiska livets träd, måhända – läggs in på sjukhus, väcker frågor om fortlevnad och maktförhållanden.

Mindre tungsinta känslor och kulturuttryck befäste granens plats i den moderna svenska konsten och folktraditionen, där barndomsnostalgi tog stort utrymme. Elsa Beskow's sagor utspelar sig bland stubbar och träd, och senare stärkte folkrörelser som Mulleskolan banden till skogen. Allemansrätten från 1950-talet garanterade ett slags "allas rätt till en gran", även de som fysiskt varit tvungna att ge upp livet på landet för storstaden.

Den romantiska nerven behöll sin vitalitet i det industrialiserade folkhemmet Sverige – våra konstnärer målade och våra poeter skrev vidare med existentiell kulör. Tomas Tranströmer är älskad för sina beskrivningar av naturen och skogen som en plats där människan får kontakt med dimensioner som ger henne en vidgad syn på tillvaron.

När han skriver "jag måste ut i grönskan som är fullsatt av minnen" flyter det inre livet utan gränser samman med det yttre, enligt Thurffjell som beskriver hur skogen för svenskarna in på 2000-talet fortsätter att vara ett gränsland: en plats för upplevelser "mellan kroppen, själen och landskapet, mellan vardagslivets stress och skogens tystnad, mellan oron och lugnet, mellan det egna jaget och allting annat som lever, mellan det inre livet, barndomens landskap och den verkliga naturen".

Natura Potentia i konst och sinne passar med gränslandets kvaliteter av möten och ovissheter: en subtil maktförskjutning i mötet med naturen grundad på en syntes mellan en djupare förståelse baserad på modern vetenskap, och något som liknar urfolkens beroendeställning till och dyrkan av naturen. Från att hittills ha låtit oss förföras av naturens mystik under utvalda stunder, på en skogspromenad eller sittande på berget,

befinner vi oss nu på samma plats men blir alltmer medvetna om naturens agens och behovet av att upprätta någon form av dialog med den.

År 2005 gestaltade konstnärinnan Ann Böttcher de 400 år av gran- och naturrelationer som beskrivits ovan, med installationen *Den svenska serien (ett urval)*. Med hjälp av bild och text trär verket upp historien på en tidslinje och åstadkommer – avsiktligt eller oavsiktligt – ett slags sammanfattande slutpunkt på en epok. Ett andrum i historien som samtidigt utgör ett avstamp för konstnärer som efter *Den svenska serien* använt samma objekt, granen, för att peka mot nästa vågrörelse på tidslinjen.

Några av dessa konstnärer nämndes i inledningen, och där finns fler.

Konstnärssduon Goldin-Senneby (Simon Goldin och Jakob Senneby) utforskar koncept som rör ägande, globala marknader och arbete. I ett pågående verk, *Granens tid*, symboliseras människans vård av naturen (eller brist på vård) av en verklig gran som vårdas på en konkret vårdinrättning; ett nybyggt sjukhus i Malmö.

I resonans med de vårdträd som brukade planteras på gårdsplaner förr i världen, placeras *Granens tid* en klon av världens äldsta träd, den 10 000 år gamla granen Old Tjikko i Dalarna, i ett datorstyrt växthus som blir ett slags trädrespirator. Om klonen överlever sin barndom som ympad på ett annat träd (där det befinner sig nu), kommer den att placeras intill entrén till det nya sjukhuset när det invigs år 2025. Installationen, som berättar hur världens äldsta träd – det mytologiska livets träd, måhända – läggs in på sjukhus, väcker frågor om fortlevnad och maktförhållanden.

Gustaf Fjæstad:
Vintermånsken.

FOTO: ALAMY

Samma frågor hanteras på ett annat sätt av vetenskap-, konst- och musikmixande Christine Ödlund. Hennes visuella uttryck har liknats vid den abstrakta konstnären vid förra sekelskiftet Hilma af Klint, men innehållsmässigt fokuserar Ödlund på hur växter kommunicerar med varandra och med oss människor, ett språk hon säger måste sökas i andra dimensioner än dem vi är vana vid.

Granars liv spänner över många mänskliga generationer, vilket Ödlund säger uttrycker sig i en långsam, nätverksorienterad kommunikation. Hon har deltagit i ett forskningsprojekt vid Kungliga Tekniska högskolan som undersökt växters reaktioner och kommunikation, där man kunnat visa att växter reagerar på vissa frekvenser, och att deras kommunikation påverkas av vilken musik som spelas för dem. Granen sjunger när den är glad, men kan välja att begå självmord genom att medvetet locka till sig djur som dödar den om den upplever sig vara i fara.

I Paul Seidler, Paul Kolling och Max Hampshires projekt *terrao* lämnar granen människan helt bakom sig genom att ge organismen självständigt ägande. Med hjälp av artificiell intelligens och *blockchain*-teknik skapar konstnärerna ett verktyg för skogen att utöva självstyre, vilket i sin tur möjliggör ett postmänniskt nätverk av relationer där *Homo sapiens* får nöja sig med en mindre roll. Förvisso utgör skogen fortfarande ett råmaterial i den industriella processen, men med tekniken i *terrao* blir träden jämställda aktörer på marknaden, med en chans att se till sin egen långsiktiga överlevnad och att uttrycka intentioner.

Hur svenskarnas specifika förhållande till naturen avgör hur vi relaterar till andra kulturer utforskar installationskonstnären Ulf Rollo i verket *23 SEPTEMBER 1994*, där fem granar åker runt på en cirkelformig räls kring betraktaren som sitter på en sits i mitten. De förbifarande granarna blir en symbol för vårt kulturella filter, en skiljevägg mellan den nordiska betraktaren och omgivningen, som påminner om den starka brytningen i våra svenska naturglasögon.

Konstnärernas olika vägar att utforska en ny relation till naturen banar försiktigt väg för nästa fas i omformuleringen av vårt kontrakt med naturen. Allt vanligare förekommande naturkatastrofer, och skräckscenarion inför framtiden, gör människans känsla av beroende alltmer handgripligt och befäster känslan att naturen inte längre godtar ett samhällskontrakt som bara fördelar makten mellan folket och staten.

Om det känns farligt flummigt så snart man lämnar konstens domäner och länkar tankarna till samhälle och politik, så får man påminna sig om att konsten antyder och söker en form just för det vi inte ännu accepterat som grupp. Och idag pekar konsten med hela handen mot en relation till naturen där denna är en kraft som står över oss – men som kräver vård och vördnad, snarare än underkastar sig en diskussion i termer av kontroll och riskminimering.

Att söka och acceptera gränsöverskridande jag-upplösning utan inblandning av metafysik finns enligt Thurfjells forskning redan rotat som fenomen i den nordiska kulturen. Kanske gör denna förkärlek många svenskar har för vad han kallar transimmanens, "inomvärldsliga tröskelupplevelser", oss särskilt mottagliga för det filosofiskt skifte mot *Natura Potentia* som konsten förutspår – ett skifte från antropocentrism och motsägelsefullhet (mellan till exempel miljöreligion och naturromantik) till en genuint produktiv relation.

När granarna tröttnat på människan är det vi som får bjuda upp, säger samtidskonsten. För att den ska ha *impact* vore det bra om bark mot hudpionjärerna ganska snart hittade ett antal danssteg som fungerar även på podiet i Davos. ✨

Christine Ödlund:
Systema Naturae.

FOTO: CFHILL

Den falska medelvägen

Retoriken och argumenten från 1950-talets debatt om den tredje ståndpunkten har blivit en del av dagens offentlighet. Då liksom nu gäller det att definiera ut och diskvalificera sin motståndare.

Av Håkan Lindgren

Ha inte så bråttom, tänker jag när jag läser kommentarerna till regeringens beslut att ansöka om Natomedlemskap. "Det har blivit lättare att andas", skriver *Expressens* Anna Dahl-

berg i en artikel vars rubrik sammanfattar många andras förhoppningar om vad ett Natomedlemskap ska leda till: "Äntligen blir Sverige ett normalt land" (14/5 2022). Göran Greider ger uttryck för samma tankegång, men för honom innebär den en besvikelse: "Sverige blir ett medelmåttigt mainstreamland" (*ETC* 4/5 2022).

Det tror jag inte ett dugg på, eftersom vårt grundläggande problem – det underliga, specifikt svenska problem som ordet "normalt" syftar på – inte är av säkerhetspolitisk natur. Problemet är att vi har förlorat förmågan att handskas med svåra frågor på ett konstruktivt sätt – eller snarare aktivt tränat bort den. Tassandet kring Nato är ett bra exempel på det, men det är ett symptom, inte själva sjukdomen.

"En historisk epok avslutas. Sverige kommer aldrig mer att inta en tredje ståndpunkt mellan öst och väst", skriver Dahlberg. Den som rullar mikrofilmade tidningar från början av 1950-talet, när den så kallade tredje ståndpunkten diskuterades som hetast kommer inte att hitta en överspelad debatt. Tvärtom – argument, retorik och debattknep låter mycket bekanta. De känns igen därför att de har blivit de har blivit en självklar del av vår offentlighet.

Alla som följer med i politik och kulturliv inser efter ett tag att debatt inte handlar om att ha de bästa argumenten. Den outtalade strategin går

snarare ut på att göra alla argument överflödiga, den egna sidans lika väl som motståndarens. Du vinner spelet genom att få motståndaren att diskvalificera sig själv så fort han öppnar munnen. Därefter behöver inget tungt arbete utträttas – diskussionerna är avgjorda på förhand och kan skötas med autopiloten inkopplad.

För att få motståndaren att diskvalificera sig själv behöver man etablera något som skulle kunna kallas "den förnuftiga medelvägen". I själva verket är det en falsk medelväg, eftersom den enbart tjänar till att utdefiniera människor från det offentliga samtalet. Det som ska föreställa offentlighetens förnuftiga mittlinje består egentligen av ett smygande med åsikter och lojaliteter som inte kan uttryckas öppet.

Den tredje ståndpunkten, som gick ut på att Sverige skulle vägra att välja sida mellan de båda kärnvapenmakterna USA och Sovjet, var en sådan framgångsrikt etablerad medelväg. Dess företrädare utgjordes av författare och intellektuella – Artur Lundkvist, Folke Isaksson, Sivar Arnér, Werner Aspenström och Karl Vennberg (senare redaktör för *Aftonbladets* kultursida 1957–75).

Deras huvudmotståndare var *DN:s* chefredaktör Herbert Tingsten. Han stödde visserligen medborgarrättsrörelsen i USA, men han talade också lite för mycket om Gulag; därför hade han avvikit från den förnuftiga medelvägen och tilldelades rollen som extremist. En extremist grälar man inte med, man använder hans namn som en symbol för att skrämma andra till tystnad. "Du låter som Tingsten" var en anklagelse som användes i debatten – den som lät som Tingsten var, underförstått, bara ett steg ifrån att låta som Goebbels.

>>

Den enda
ståndpunkten.
FOTO: GETTY IMAGES

”

Alla som följer med i politik och kulturliv inser efter ett tag att debatt inte handlar om att ha de bästa argumenten.

När den tredje ståndpunkten debatterades förklarade Vennberg: ”Det är vår skam att vi inte ens halvhjärtat kan delta i den ideologiska uppmarschen för ett tredje världskrig. Jag tror att vi kan bära den skammen. Både nu och i framtiden” (*Morgon-Tidningen* 20/5 1951).

”Demokrati i egentlig mening existerar ingensans”, påstod Lundkvist (*Morgon-Tidningen* 12/6 1951). ”Det finns också ungefär lika litet verklig social och ekonomisk demokrati i till exempel Förenta staterna som det finns verklig socialism i till exempel Sovjetunionen.” Grunden för den tredje ståndpunkten var den låtsat objektiva blick som inte såg några väsentliga skillnader mellan Väst och Sovjet: ”I själva verket lever flertalet av de förmenta, västliga demokratierna under privat- och monopolkapitalismens mer eller mindre fullständiga diktatur, liksom de kommunistiska folkdemokratierna lever under en statskapitalismens bara ännu mera oinskränkta diktatur.” Demokratin, även i Sverige, var mest en vacker fras, eftersom medborgarna röstade på fel partier: ”Ett fåtal kapitalstarka instanser kan genom sin tidningspress och andra privatägda propagandainstrument påverka opinionen så att ett stort antal människor röstar emot sin egen verkliga intressen.”

Tage Erlander ljög om Sveriges västsamarbete.

FOTO: ALAMY

Men även om båda stormakterna är lika goda kålsupare är det framförallt den ena kålsuparen som ska ha stryk. USA är ”en hårdare monopolkapitalistisk diktatur än något annat land”, fortsätter Lundkvist. Kalla kriget är främst den ena partens fel: med propaganda och ekonomiska påtryckningar ”strävar Amerika att driva fram en uppdelning av världen i två till tänderna väpnade maktblock.”

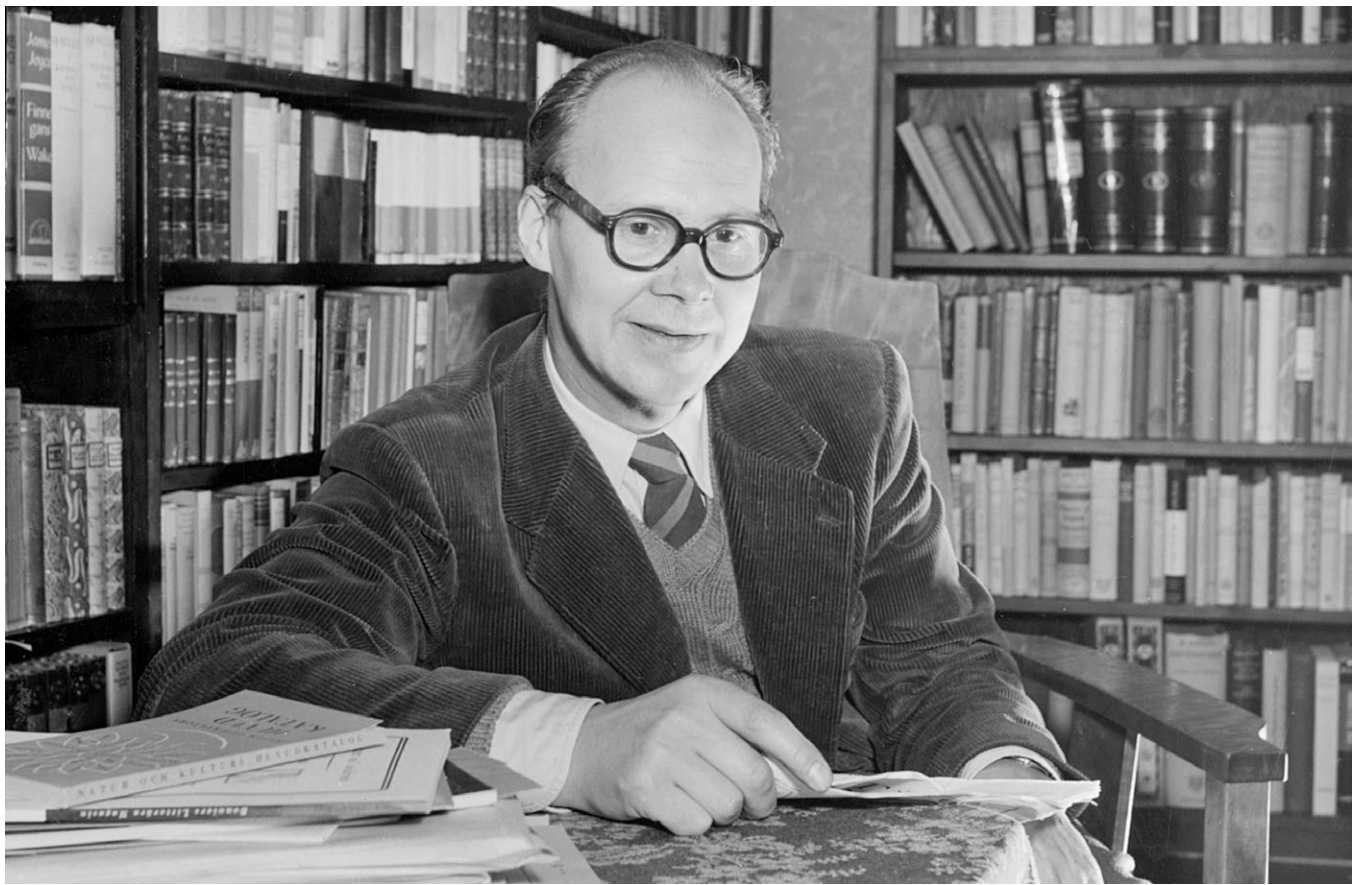
Att det med hans egna ord inte fanns någon ”verklig socialism” i Stalins Sovjetunionen verkade Lundkvist ha glömt när han fick en inbjudan att tillbringa två månader där, en resa som resulterade i boken *Vallmor från Taschkent* (1952). Vid ett tillfälle såg han fångar titta ut från ett tåg, bevakade av militär, men han oroade sig främst för att han kunde misstolka scenen, eftersom han kunde vara ”infekterad av den våldssamma misstroendekampanj som Sovjet är utsatt för”. Lundkvist påstår att han ”försökt att varken beljuga eller förhärlika” Sovjetunionen, vilket låter som att han bestämt sig för att inta en objektiv tredje ståndpunkt. Men när den pliktskyldiga formuleringen är avklarad är det dags för förhärliandet. Han hyllar ”den understrukna humanism, det orubbliga lugn, den trygga tillit till egna krafter och egen klokhet som Stalin symboliserar”.

Den här dubbelheten och ohederligheten hade Eyvind Johnson fått nog av. 1951 blev han inbjuden att hålla det årliga vårtal till Uppsala universitets studenter. Han utnyttjade tillfället att säga vad han tyckte om de påstådda fredsvänner som låtsades att de intog en högre, neutral ståndpunkt, samtidigt som de alltid kritiserade USA hårdare än Sovjet. Talet sändes i radio och publicerades i den socialdemokratiska *Morgon-Tidningen* (13/5 1951). Johnson nämnde inga namn, och det behövdes inte; hans tal utlöste ett stort kulturbråk om den tredje ståndpunkten.

Argast var Karl Vennberg. Johnson ”vill rentav få oss att tro att det skulle vara ett sakligt argument mot de tvivelsjuka att de lika gärna kan bli hängda i ett ryskt som i ett amerikanskt rep; men det verkar snarast spark med SA-stövel”, skrev han (*Morgon-Tidningen* 20/5 1951).

Till historien hör att Vennberg, innan han blev vänsterintellektuell, hade medverkat med två dikter i tidskriften *Den svenske nationalsocialisten*, vilket Peter Lutherström har visat (*Expressen* 28/11 2002). Dikterna publicerades 1936; om någon undrar var Vennberg då 26 år.

Vennberg ville gärna få sitt Sovjetkramande att se ut som en sorts hygglig, livstrött existentiellism. ”Jag har länge misstrott alla världsåskådningsmänniskor, alla dem som självbelåtet inrättar sig på klippan Gud, Marx, Freud eller Hitler och från denna upphöjda plats spottar på den okunniga eller tvivlande hopen”, skrev han (*tidskriften 40-tal* 3/1946). Här talar någon som presenterar sig som läsarens desillusionerade kompis – alla alternativ är lika dåliga, eller hur? – men tonfallet skiftar till en påtaglig värme när Vennberg i samma artikel skriver om Stalins diktatur. ”Likaså kan man utan att vara ortodox marxist eller överhuvud omfatta någon ’världsåskådning’

Karl Vennberg: Sovjetkramare.

FOTO: JARLEKENRYD/TT

med intresse och beundran följa den delen av Sovjetunionens politik som har med socialistisk uppbyggnad att göra.” Uppbyggnaden skedde delvis med slavarbetskraft, men Vennberg var kanske inte tillräckligt intresserad för att notera det.

När tredje ståndpunkten diskuterades i *Folket i bild* skrev han att det ideologiska spelet kanske kunde roa en cyniker, men ”själv är jag tyvärr inte cynisk nog” (FiB 11/1950). Lite senare i samma artikel påstod han att oron för den sovjetiska krigshetsen var överdriven, eftersom Sovjet ”underlade sig inte ens Finland”. Det berodde som bekant på att Finland slogs för sin överlevnad, men den lilla detaljen var han cynisk nog att utelämna.

Till vänster om den tredje ståndpunkten fanns personer som var öppet lojala med Sovjet. Dem hittar man inte i den socialdemokratiska *Morgon-Tidningen*, men i kommunistiska *Ny Dag*. Att vara kommunist vid den här tiden var ofta lika med att hylla Stalin, som ännu var i livet (han avled 1953).

1947 undertecknade 31 författare en hyllning till Sovjet, med anledning av oktoberrevolutionens 30-årsjubileum, publicerad i *Ny Dag* och överlämnad till ambassadör Tjernysjev. ”Oberoende av alla politiska ställningstaganden ser vi med beundran på det stora arbete, som lagts ner på analfabetismens utrotande, skolväsendets utbyggnad och strävandena att göra den högre kulturens skatter tillgängliga för alla”, skrev de. Bland undertecknarna fanns Moa Mar-

tinson, Lars Ahlin och Ivar Lo-Johansson, men också tredje ståndpunktarna Vennberg, Lundkvist och Aspenström.

Vennberg motiverade sin underskrift genom att skylla på Tingsten: ”I den nuvarande atmosfären av demagogi och propaganda, som *Dagens Nyheter* framförallt bär ansvaret för, ligger det i den kritiska balansens intresse att Amerika med sin alltmer systematiska förföljelse av all radikal opinion inte får bestämma vad vi ska tänka och tro om Sovjet” (*Aftonbladet* 9/11 1947).

En öppet uttryckt Sovjetlojalitet hade varit hederligare än det som tredje ståndpunktarna ägnade sig åt. Dolda lojaliteter är besvärliga att ha att göra med, men de lämpar sig utmärkt för krogskvaller och för oändliga kultursidesdebatter där man kan antyda att motparten egentligen är lite rödare (eller brunare) än han låtsas vara, att hans ord betyder något annat än de betyder.

De grepp som kommer till användning under bräket om tredje ståndpunkten är bekanta. Man argumenterar inte, man ägnar sig åt utstötning. Motståndaren befinner sig utanför det civiliserade samtalets gränser. Därmed har man förvandlat samtalet till något som alla debattörer älskar: en personfråga. Våra säkerhetspolitiska alternativ har försvunnit bortom horisonten, istället handlar allt om att Tingsten och Johnson borde hålla käften.

Den stora fördelen med personfrågor är att de

”

Men även om båda stormakterna är lika goda kålsupare är det framförallt den ena kålsuparen som ska ha stryk.

»

”

De grepp som kommer till användning under bråket om tredje ståndpunkten är bekanta. Man argumenterar inte, man ägnar sig åt utstötning.

verkar vara heta och känsliga, när de för det mesta är motsatsen. Att förvandla något till en personfråga är det bästa sättet att lägga locket på en verkligt känslig konflikt. Kunde bara Tingsten, eller Sara Kristoffersson – eller vem det nu blir nästa gång – sitta still i båten skulle vi kunna fortsätta låtsas att det inte finns några allvarliga konflikter.

De roller som folk tilldelas i den sortens utstötningsprocesser kan vara förvånansvärt seglivade. Fyrtio år efter tredje ståndpunktsdebatten skriver historikern Alf W Johansson att ”en sådan total fördömelse av motståndaren” som Tingsten ägnade sig åt ”strider egentligen mot demokratins väsen. Demokratins innebörd är dialogen” (*Herbert Tingsten och det kalla kriget*, 1995). Striden om tredje ståndpunkten var ”inte en debatt på lika villkor. Det var inte en ’fri’ debatt i upplysningens anda utan snarare en intellektuell polisaktion mot olikfärdighet.” Tingsten befann sig utanför medelvägen och därför var han polis. Om Vennberg, som associerade till SA-stövlar när han angrep Johnson, skriver Johansson däremot att han hade ”en fundamental känsla av obehag inför det entydiga ställningstagandet. Det skrämde honom som en form av självstypning.”

Debatten om den tredje ståndpunkten nämns inte med ett ord i Tage Erlanders utgivna dagböcker. När den rasade som hetast var han fullt upptagen med att i hemlighet köpa radarutrustning från USA. Han träffade den amerikanske ambassadören Walton Butterworth och fick veta att USA bestämt sig för att ge Sverige tillgång till militär radartechnologi: ”Butterworth hade åtskilligt att berätta. Jag tackade honom för att Amerika hade släppt radarmaterielen. Det hade just vid

Uppsalatalet 1951: Eyvind Johnson hade fått nog. FOTO: TT

den tidpunkten förekommit mycket tal om amerikansk press på Sverige. Ingenting kunde vara en klarare dementi än beslutet att ge oss radar.”

I sin bok *Den dolda alliansen* (2011) visar Mikael Holmström att Sverige har varit en inofficiell Natomedlem sedan 1949. I april 1952 besökte Erlander USA och förhandlade fram ett avtal om militärtekniskt samarbete som ”ställer oss i paritet med Nato-länderna”, enligt försvarstabschefen Richard Åkerman. ”Detta får absolut ej offentliggöras, ty då får Sovjet rätt att Erlander var där för sådant.”

Göran Greider: fruktar det medelmåttiga.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

Ett 70-tal svenska officerare var i hemlighet krigsplacerade utomlands – vid Natohögkvarteren i USA, Västtyskland och Storbritannien, samt i Norge och Danmark. Natten när Olof Palme blev skjuten fick en av dem bråttom att packa sin väska, eftersom statsministermordet kunde vara början på ett anfall. Hans överordnade rådde honom att avvakta; det är en av Holmströms många häpnadsväckande anekdoter, som tillsammans antyder hur djupt Nato-samarbetet gick. På 1950-talet övade svenska flygvapenpiloter luftstrid tillsammans med Norge. Vid ett krig skulle vi ha gemensam flygstridsledning, och därför köpte regeringen brittiska radarstationer av samma typ som normännen.

Allt detta ljög Erlander om inför medborgarna. ”Sverige har ställt sig vid sidan av de stora alliansgrupper, vari världen är uppdelad. Detta har vi gjort för att om möjligt undvika att på grund av allianstillhörighet bli indragna i krig”, sade han i en riksdagsdebatt 1959.

Högerpartiets Jarl Hjalmarson var med på att dölja vad som pågick. I sin dagbok skriver Erlander den 20 mars 1950: ”Hjalmarson här för en diskussion om nordiska försvarsfrågor för onsdagens utrikespolitiska debatt. Tydligen har han ingenting emot en sådan dimbildning att enighet kan bevaras.”

Dubbelmoralen kring säkerhetspolitiken har lett till ett växande politikerförakt. Samma sak gäller förtroendet för de personer som hörs i den offentliga debatten. Om läsarna misstänker att kända skribenter försöker smyga in Sovjetvänlighet i sina texter medan de låtsas vara självständigt tänkande fredsvänner undergrävs förtroendet för intellektuella röster överhuvudtaget. Därför har debatten om den tredje ståndpunkten sannolikt bidragit till det förakt för ”eliten” som har blivit ett bekymmer idag. En misstro som har grundlagts under så lång tid blir svår att motverka.

Ett gång *verkligt* maktkritiska intellektuella hade avslöjat vårt hemliga Nato-samarbete för medborgarna och sedan dragit igång en öppen och hederlig diskussion om våra säkerhetspolitiska alternativ. Vad vi istället fick var det sämsta av båda världar: en försvarspolitik byggd på dubbelmoral plus en offentlig debatt som var full av emotionella låsningar, orealistiska önskebilder och sanningar som inte kunde uttalas. Har vi inte haft en konstruktiv debatt om säkerhetspolitik på 70 år ska vi inte bli förvånade över att andra frågor heller inte behandlas särskilt konstruktivt.

Kalla kriget upphörde för 30 år sedan, men tredje ståndpunkts-tänkandet lever vidare. Det har blivit perfekt internaliserat och tillämpas på nya konflikter. Efter det islamistiska terrorattentatet i Londons tunnelbana 2005 (56 döda, över 700 skadade) skrev Sofie Wiklund i sin ledare i *Dala-Demokraten*: ”Blair säger att terrorn är ett hot mot demokratin, men hur demokratiskt är Storbritannien och USA när det kommer till kritan? Demokrati är ett fint ord på papperet, men existerar inte i praktiken. Varken Blair eller Bush står för alla människors lika värde. Istället kan de själva betraktas som terrorister.” (8/7 2005).

Herbert Tingsten: vägrade att sitta still i båten.

FOTO: TT

Tredje ståndpunkts-tänkandet har blivit en ryggmärgsreflex som framstår som fullständigt självklar i Sverige. Vill man hitta aktuella exempel räcker det med två ord: Lars Vilks. Varje gång någon skrev en artikel på temat ”visst är det otäckt när en konstnär blir mordhotad, men Vilks är faktiskt inte heller utan skuld; varför måste han hålla på och bråka i onödan?” visade det sig att tredje ståndpunkts-tänkandet fortfarande lever och frodas.

I en artikel om den ryska ockupationen av Krim och demonstrationerna på Majdan-torget i Ukraina konstaterade Åsa Linderborg: ”Det går inte att hålla på när i det här stormaktsinfernot. EU:s nykoloniala marknadslösningar, svartskjortor eller Putin – vi behöver inte välja någondera. Ett nytt kallt krig kräver en ny tredje ståndpunkt” (*Aftonbladet*, 5/3 2014).

Frasen ”vi behöver inte välja” betyder samma sak som under 1950-talet. Den betyder att skribenten redan har valt – men vad hon har valt kommuniceras ordlöst och underförstått, liksom den uppmaning som hon riktar till läsarna. De uppföstras att göra samma sorts val, utan att några argument behöver uttalas. I texter av det här slaget pågår en trafik där ett tungt bagage går från hand till hand under bordet.

Att överge den mentala tredje ståndpunktspolitiken kan Nato inte hjälpa oss med. Det måste vi göra själva. Avslutningsvis: kom ihåg att lyssna efter tredje ståndpunkts-tänkandets falska objektivitet när den nya stormakten Kina börjar visa sina muskler. ✱

”

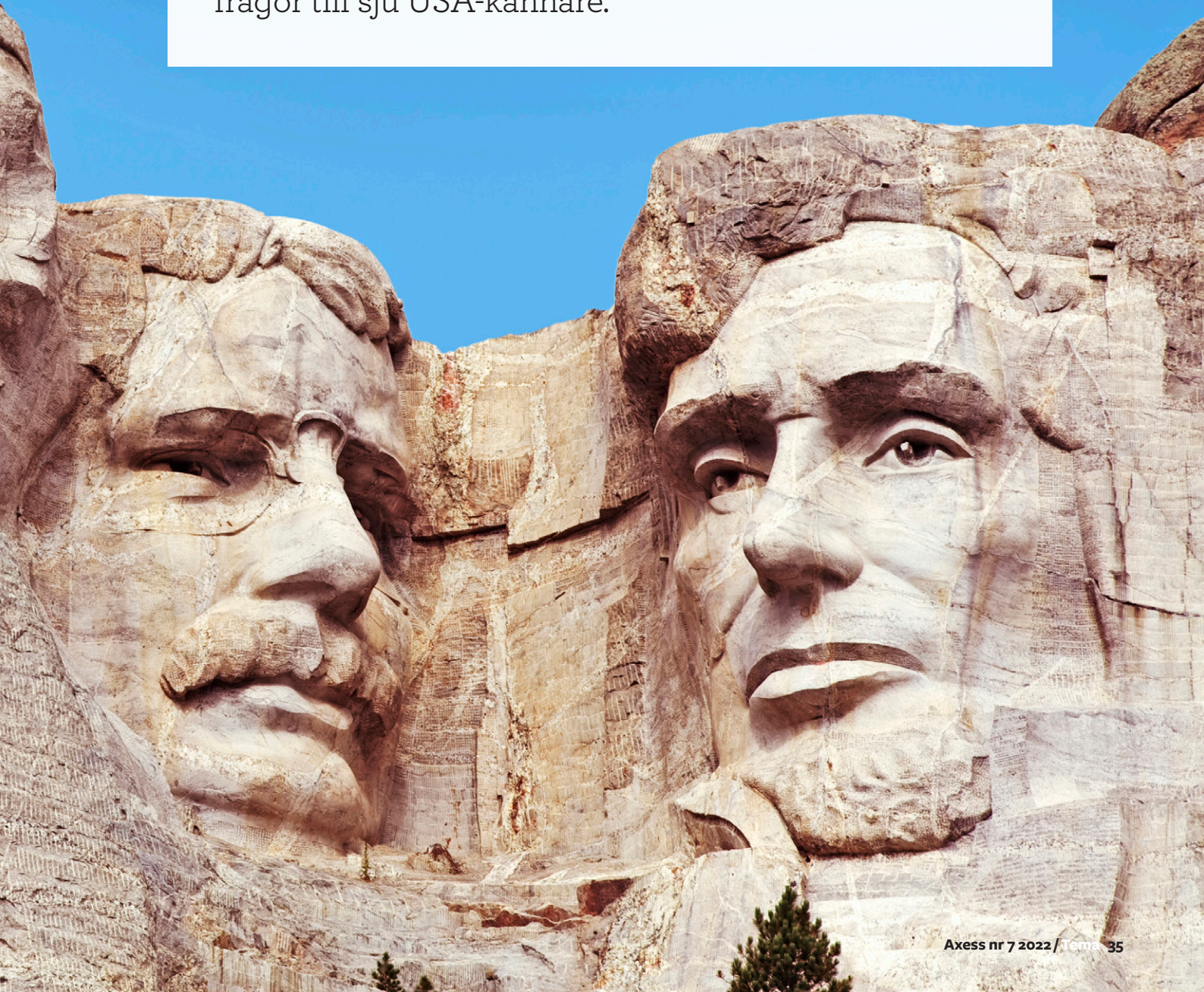
Tredje ståndpunktstänkandet har blivit en ryggmärgsreflex som framstår som fullständigt självklar i Sverige. Vill man hitta aktuella exempel räcker det med två ord: Lars Vilks.

TEMA

FÖRENTA STATERNA?

De amerikanska mellanårsvalen närmar sig. Tonläget är högt och ofta oförsonligt. Hur illa splittrad är egentligen nationen? Vad finns det för hopp om konstruktiva lösningar och läkning? Vi ställer fem frågor till sju USA-kännare.

FEM FRÅGOR OM USA

1 Polarisering och låsningar är inga nyheter i amerikansk politik, men nu tycks de ha fördjupats och fixerats. Vad beror det på och vad skulle kunna få dem att börja släppa?

2 Det hävdas allt oftare att motsättningarna blivit så stora att den nationella sammanhållningen riskerar att bryta samman. Vad anser du? Vad skulle detta egentligen innebära?

3 Amerikansk politik sägs röra sig i ganska regelbundna ideologiska cykler. I vilken riktning rör den sig nu?

4 Alla försök att luckra upp tvåpartisystemet har misslyckats. Vore det önskvärt om så skedde och hur skulle i så fall vägen dit kunna se ut?

5 Amerikansk demokrati har burits upp av det civila samhällets oberoende och otaliga sammanslutningar. Vilken roll spelar de idag?

”USA kan göra det igen”

USA står inför stora utmaningar men har hanterat perioder med akuta kriser tidigare och alltid hittat ett sätt att ta sig igenom dem. Det kan man göra igen.

Av Fredrik Logevall

1 JAG ÄR INTE SÄKER på att USA verkligen är så djupt polariserat, om vi med detta begrepp menar att de två stora partierna rört sig mot ytterkanterna. Detta är inte vad som hänt. Republikanerna har rört sig betydligt mer åt höger än vad Demokraterna gjort åt vänster. I flera avseenden kan man faktiskt säga att Demokraterna knappast förflyttat sig överhuvudtaget – Joe Biden 2022 är knappast mer progressiv än vad till exempel Walter Mondale var 1984 eller Bill Clinton 1992. Däremot befinner sig dagens GOP långt till höger om det parti som leddes av Ronald Reagan och George H W Bush, och en långt större andel republikaner skulle kalla sig konservativa än andelen demokrater som skulle kalla sig liberala. I kampanjen inför primärvalen 2022 var det inte många demokratiska kandidater som beskrev sig själva som långt åt vänster, och det fåtal som gjorde det och vann kandiderade alla i väletablerat demokratiska valkretsar. Så om vi alls ska tala om polarisering, så är den asymmetrisk till sin form.

Samtidigt ser vi ett samhälle kluvet på djupet, med kraftfulla ömsesidiga antipatier, uttalad tribalism och en motvilja till det slags välvilliga förhandling mellan parter som är avgörande för en välfungerande demokrati. Vi har hamnat i något som ligger bortom den traditionella typen av motsättningar inom politiken (inte alltid något dåligt), något djupare och mer besvärande: ett upplösande av amerikanernas anknytning till nationen. Människor förskansar sig i ekokammare där alla tycker likadant och låter sig luras av dess bekräftelsebias; de har sällan några utbyten alls med människor som har avvikande åsikter.

Att förändra denna realitet kommer inte att bli lätt, men kanske kan en historisk tillbakablick ge viss anledning till hopp. För mer än ett hundra år sedan, på 1890-talet, under det som kallats *The Gilded Age*, ”kattguldets tidsålder”, var det amerikanska samhället kluvet på ett liknande sätt, och av liknande skäl – enorma skillnader vad gäller tillgångar, intensivt ställningskrig mellan parterna, utbredd social isolering, grasserande rasism och häftiga utfall mot flyktingar. Det amerikanska experimentet framstod för många av dem som observerade det utifrån som om det närmade sig ett sammanbrott. Men detta kunde undvikas

genom ett kraftfullt agerande av de reformvänner som steg för steg lyckades vända USA i riktning mot ett mer rättvist och starkare samhälle.

Är utmaningen större denna gång? Kanske. Men jag är inte beredd att förtvivla och ge upp. USA har hanterat perioder med akuta kriser tidigare och alltid hittat ett sätt att ta sig igenom dem; det kan man göra igen. Det finns också en del opinionsundersökningar som visar att klyvningen bland vanliga amerikaner är mindre än vad partiernas uttalanden och mediernas rapportering ger intryck av.

Dessa amerikaner vill inte leva i Amerikas oeniga stater, och de förstår instinktivt sanningen i det Abraham Lincoln uttryckte för mer etthundrafemtio år sedan: ”Det finns inte mycket som är helt igenom ont eller helt igenom gott. Nästan allting, särskilt när det gäller politik på nationell nivå, är en oskiljbar förening av dessa två, vilket gör att vi alltid måste använda vår egen omdömeskraft för att orientera oss på bästa sätt.”

Etт splittrat land.

FOTO: WIN MCNAMEE/TT >>

2 ÅTERIGEN ÄR JAG INTE beredd att hålla med om att vi nu befinner oss i en sådan situation. Men jag utesluter inte möjligheten att vi kan komma att hamna där, vilket är något jag aldrig skulle ha sagt för sju eller åtta år sedan. I detta mardrömsscenario upplöses all tillit i samhället, människor upphör att samarbeta och strävar inte längre efter något gemensamt gott. Samhället bryter ihop.

För att förhindra ett sådant fullständigt sammanbrott, då människor inte längre litar på att den andra sidan agerar i god tro och våra politiska motståndare blir regelrätta fiender, så är det avgörande att medborgarna – politiska ledare likväl som vanliga väljare – möter varandra regelbundet. Det finns inget substitut för meningsfull och ihållande interaktion. Gräsrotsorganisationer har en nyckelroll i denna process, och för politikerna i Washington betyder det att de behöver återuppta sin tidigare vana att äta lunch med kolleger från motståndarpartiet. Kort sagt måste tonvikten läggas på empati, på ett försök att verkligen förstå varandras synpunkter. En sådan empati får inte vara selektiv; den måste inkludera dem du är oenig med vad gäller grundläggande politiska principer. Det sistnämnda kommer inte att vara enkelt – samhällsvetenskaplig forskning visar att människor tenderar att etablera sin identitet och lojalitet i sin ingrupp, och misstro eller avvisa dem som uppfattas inte ingå i den. Men om tillräckligt många amerikaner kan komma ihåg sin gemensamma identitet som arvtagare till en kraftfull medborgarrörelse, så är det inte omöjligt.

3 EN TIDIG FÖRETRÄDARE för idén om cykler i den amerikanska historien var en historiker på Harvard, Arthur M Schlesinger senior (hans son Arthur junior vidareutvecklade senare teorin). Schlesinger menade att USA alltid pendlat mellan perioder präglade av pragmatisk liberalism och

perioder av messiansk konservatism, typiskt cirka trettio år långa. När den stora massan av väljare lägger mest vikt vid allmän välfärd så är det liberaler som får en central roll i politiken; när majoriteten tröttnar på dessa aktiva statliga åtgärder så förskjuts tyngdpunkten mot privata intressen och konservativt styre. På senare tid har statsvetaren Stephen Skowronek argumenterat för att USA genomgår en omvälvande presidentperiod med ett mellanrum på cirka fyrtio till sextio år. Ytterligare en teori, lanserad av William Strauss och Neil Howe i *The Fourth Turning*, räknar med cykler på runt åtta år.

”Men jag är inte beredd att förtvivla och ge upp. USA har hanterat perioder med akuta kriser tidigare och alltid hittat ett sätt att ta sig igenom dem; det kan man göra igen.”

Tanken om återkommande cykler är förförisk, men man får inte tolka den alltför mekaniskt eller dra alltför långtgående slutsatser. Det ska dock sägas till deras försvar att ingen av dessa författare påstått att deras formuleringar erbjuder nyckeln till att förstå USA:s hela historia. Men att den amerikanska historien växlat mellan perioder då privata intressen respektive allmän välfärd stått i centrum för politiken är svårt att förneka.

Var befinner vi oss då för närvarande? Jag tror att vi kan finna oss precis i början av en ny progressiv period, denna gång initialt pådriven underifrån av gräsrotsrörelser. Det finns enstaka men konkreta belägg

för detta på lokal nivå inom de enskilda delstaterna.

4 AMERIKANER UPPGER återkommande i opinionsundersökningar att de skulle vilja se ett betydelsefullt tredje parti i USA. Det är färre väljare än någonsin som identifierar sig med de två stora partierna, och många är missnöjda med de val de ställs inför. Ett system med flera partier skulle kunna stimulera till kompromisser och koalitionsbyggande, tvinga partier att samarbeta för att kunna regera, föra in fler perspektiv, och i slutändan leda till ett system som är mer inkluderande och mer produktivt. Men som du själv konstaterar har alla försök att förändra det amerikanska tvåpartisystemet misslyckats. De existerande partierna har strukturella fördelar, inte minst när det gäller att samla in pengar, som är extremt svåra för ett nytt parti att utmana. Till skillnad från i system med proportionell representation, så har man i USA ett system där vinnaren tar allt i valkretsar som skickar en enskild person till kongressen; denna ordning gör det svårt för kandidater från ett tredje parti att lyckas, för väljarna vill inte riskera att ”kasta bort” sin röst på en kandidat utan en rimlig chans.

En reform som skulle kunna ge ett tredje parti en möjlighet att få ett genombrott vore införandet av så kallad *ranked-choice voting*, ett system där väljarna anger både sitt förstahandsval och sitt andrahandsval och så vidare. Om ingen av kandidaterna får en majoritet av förstahandsrösterna, så vinner den som får flest andra- eller tredjehandsröster. Detta system, som redan används i många lokala val i USA, gör det möjligt för kandidater från ett tredje parti eller oberoende kandidater att placera sig som ett andra- eller tredjehandsval utan att därför stämplas som chanslösa. Och eftersom kandidater i ett sådant system gynnas av att få förstahandsplacering av vissa väljare och andrahandsplacering av andra, så ger det incitament att vända sig till en bredare väljarbas, vilket i sin tur kan leda till minskning av fula påhopp och negativism.

Tvåpartisystemets symboler.

FOTO:ALAMY

FÖRENTA STATERNA?

6 januari 2021. Kongressen invaderas.

FOTO: LEAH MILLIS/TT

5 SÅ ÄR DET VERKLIGEN: Ända sedan Alexis de Tocquevilles iakttagelser för nästan tvåhundra år sedan har utländska observatörer imponerats av denna amerikanska benägenhet till medborgerlig organisering och dess roll för demokratins fungerande. "Amerikaner i alla åldrar, från alla samhällsgrupper och med alla tänkbara personligheter", skrev Tocqueville 1835, "bildar ständigt nya sammanslutningar." Han kallade dem "skolor för demokrati", eftersom de sammanförde människor på tvärs av skilda trosuppfattningar och ideologier i en strävan efter ett gemensamt gott.

Utan sådana medborgerliga sammanslutningar, skrev Tocqueville profetiskt, skulle demokratins medborgare vända sig inåt och börja inrikta sig på en farlig typ av självbevarelse, ointresserade av alla andra förutom den närmaste kretsen.

Fransmannens varning var träffsäker. Under de senaste decennierna har deltagandet i medborgerliga sammanslutningar sjunkit påtagligt i USA, vilket fått precis de negativa effekter Tocqueville förutspådde. Min kollega Robert Putnams klassiska bok om detta

fenomen, med den kärnfulla titeln *Den ensamme bowlaren*, utkom för mer än tjugio år sedan. I den beskriver Putnam hur det sociala kapitalet i USA minskat i betydelse från 1970-talet och framåt, och han lyfter fram just nedgången för deltagandet i de samman-

slutningar som håller samman samhället – bowlingklubbar, föreningar för hem och skola, liksom många andra ideella organisationer. Den nedåtgående trenden har fortsatt även efter att Putnams bok publicerades.

Skeptiker har påpekat att inte alla medborgerliga organisationer kan dras över en kam – vissa kan vara trångsyn- ta, isolerade från samhället i stort och ointresserade eller fientligt inställda till centrala aspekter av demokratisk politik. Och det är säkert sant. Samtidigt är det

svårt att förneka att demokratin i USA påverkats negativt av att de medborgerliga sammanslutningarna krympt. Kan de komma att blomstra ännu en gång? Det är en avgörande fråga för vår tid.

"Samtidigt är det svårt att förneka att demokratin i USA påverkats negativt av att de medborgerliga sammanslutningarna krympt. Kan de komma att blomstra ännu en gång?"

Fredrik Logevall är professor i statsvetenskap vid Harvard.
Översättning: **Christian Nilsson**

”Fler vardagssamtal”

Den politiska polariseringen sitter djupt men går att bryta. Civilsamhällets sammanslutningar kan få människor att mötas och samtala med respekt för skilda åsikter.

Av Johanna Möllerström

1 VÄRLDEN I ALLMÄNHET, och USA i synnerhet, har förändrats de senaste decennierna. Om vi börjar i det lilla – på individnivå och inom enskilda familjer – så har mycket hänt exempelvis kring könsroller i hemmet och på arbetsmarknaden. Även om män fortfarande i genomsnitt tjänar mer än kvinnor så har skillnaderna minskat, och generellt har möjligheterna för kvinnor på arbetsmarknaden förbättrats kraftigt. För många män är bilden inte lika rosig. Som en konsekvens av bland annat ökad handel och globalisering så har särskilt lågutbildade män, inte minst de med industrijobb, fått uppleva såväl hög arbetslöshet som reallöneminskningar.

Det gör att många av dem känner sig marginaliserade och omsprungna på arbetsmarknaden. Detta får följder också för familjebildning. Att gifta sig och bilda familj har för fler och fler av dessa marginaliserade män blivit en ouppnåelig dröm, delvis eftersom de uppfattas som mindre attraktiva som partner. För dem som faktiskt bildar familj har risken för skilsmässa ökat.

För dem med högre utbildning har utvecklingen varit annorlunda. Där har både män och kvinnor generellt sett sina realinkomster öka. De finner dessutom varandra och bildar ”power couples” som både gifter sig och skaffar barn – och de har goda chanser, jämfört med lågutbildade, att också förbli gifta. Deras barn, i sin tur, åtnjuter stabilitet och andra fördelar som kommer av att vara en del av ett hushåll där två personer tjänar pengar och hjälps åt på hemmaplan. Resultatet är ett USA där ojämlikheten har ökat, inte bara vad gäller vem som tjänar exakt hur mycket och hur råd att köpa vilka prylar, utan också om vem som har möjlighet att leva ett stabilt och tryggt familjeliv. Ojämlikheterna tenderar dessutom att gå i arv mellan generationer.

De med lägre utbildning – och framförallt män – som känner sig marginaliserade och omsprungna gör det alltså delvis med rätta. Samtidigt förstärks förmodligen effekten av att de informationsflöden som människor möter i vardagen har förändrats. Genom sociala medier vet man (eller tror sig veta) mer om hur ”alla andra” har det och vad de gör. Att bilden som människor försöker sprida om sig själva är kraftigt tillpiffad komplicerar saken. Den som redan känner att han befinner sig i samhällets bakvatten upplever sig få en större anledning att känna så när han kollar Instagram och Face-

book. På så sätt skapas grupper i samhället som ligger längre ifrån varandra vad gäller resurser och möjligheter än tidigare, och som ofta uppfattar att skillnaderna är ännu större än vad de faktiskt är.

Den här trenden, att människor i västvärlden ofta är överdrivet negativa vad gäller sin relativa ekonomiska och sociala status, har bekräftats i forskningen. När människor ombeds att uppskatta exempelvis hur högt eller lågt deras inkomster rankas i samhället så är en majoritet ofta överdrivet negativ och tror att de har det (ännu) sämre, jämfört med andra, än vad som faktiskt är fallet.

2 NÄR GRUPPER I SAMHÄLLET glider ifrån varandra (eller uppfattar sig göra det) minskar sammanhållningen. Inom psykologin myntades tidigt begreppet ”ingroup/outgroup” som en beskrivning av hur människor inom en grupp tenderar att vara bussigare och mer förstående mot varandra än vad de är mot dem som tillhör en annan grupp. Sådan grupptillhörighet kan skapas snabbt och – vilket har visats i otaliga studier – behöver inte baseras på något mer substantiellt än att vissa blir inlottade i en grupp och andra i en annan. Än starkare blir grupptillhörigheten när den baseras på något reellt – som till exempel inkomster eller möjligheter i livet.

I USA har människor länge hållits ihop av att de delar en syn på sitt land och på framtiden präglad av den amerikanska drömmen om att alla kan lyckas om de

bara arbetar tillräckligt hårt, och av en känsla av att ”the best is yet to come”. I takt med att ojämlikheten har ökat, och grupper i samhället både har, och uppfattar sig ha, mer olika möjligheter avtar effekten av denna förenande kraft. När många känner sig förfördelade och omsprungna förflyttas fokus från en enande framtidsvision till orättvisor här och nu. Inom grupperna, som ofta enas om vilka dessa orättvisor är, kan det leda till en ökad känsla av sammanhållning, men på samhällsnivå ökar polariseringen och känslan av att ”de andra” inte lyssnar och bryr sig.

Men om det inte bara handlar om en faktisk ökning i ojämlikhet, utan också om en delvis felaktig känsla av att ”alla andra” har det bättre än vad de faktiskt har det, kan då inte en korrigering av samhällsbilden hjälpa till att skapa enighet? Tyvärr verkar det inte vara så enkelt. Min och andras forskning visar att människor tror att mer information om samhället, om hur det fungerar och om

>>

”Även om olika grupper får samma korrekta information kan det leda till att de glider ännu längre isär.”

FÖRENTA STATERNA?

Det amerikanska utanförskapet.

FOTO: JOE RAEDLE/GETTY IMAGES

enskilda människors plats i det, borde ha en enande effekt. Men i verkligheten kan det också gå åt andra hållet. Även om olika grupper får samma korrekta information kan det leda till att de glider ännu längre isär.

Sammantaget kan ojämlikheter och polarisering således definitivt leda till minskad sammanhållning nationellt. Även om den nationella andan, och stoltheten över det egna landet, fortfarande nog är starkare i USA än i de flesta europeiska länder så kan den vara på nedgång. Det kan i sig leda till ett ännu mer splittrat USA där stater gör mer skilda vägval och bygger samhällen som i mindre grad ser liknande ut.

3 JAG UPPFATTAR ATT DEMOKRATERNA länge känt att det är en självklarhet att det är de som står på de mindre bemedlades sida. Det är de som arbetar för att USA ska inspireras av Europa till mer omfördelning, och därmed utvecklas till en större välfärdsstat. Men kanske har partiet tyckt att det är så självklart att de inte har sett behovet av att kommunicera detta? Istället har Demokraterna, åtminstone utifrån sett, fokuserat mer på identitetspolitik (och, i relation till hur många människor som berörs, måhända oproportionellt mycket) på andra marginaliserade grupper, definierade inte utifrån inkomst och arbetsmarknadsstatus, utan baserat på kön, ras, etnicitet och sexuell läggning. Det har lett till att Demokraterna av många verkar uppfattas som att de bryr sig mer om identitetspolitik än om vanlig, hederlig omfördelningspolitik.

Detta är förmodligen en bidragande orsak till att de som har blivit mer ekonomiskt och statusmässigt marginaliserade i USA – en grupp som till stor del alltså består av lågutbildade män – inte längre känner sig representerade av Demokraterna, utan

som svikna av dem. Dessa män har istället vänt sig till Republikanerna – delvis lockade av den starkare tro på den amerikanska drömmen som fortfarande finns där, men kanske i ännu högre grad attraherade av motståndet till identitetspolitiken. Däri kan en del av förklaringen till att dessa lågutbildade väljare, som ofta också har låga inkomster, röstar emot sina ekonomiska intressen och stödjer det parti som vill ha mindre omfördelning, trots att just omfördelningen i teorin borde gynna dem.

Än så länge verkar detta inte ha lett till någon större självrannsakan bland Demokraterna. Istället gräver de, åtminstone i sin kommunikation utåt, ner sig ännu djupare i den identitetspolitiska skyttegrav. Samtidigt förskansar sig Republikanerna i sitt motstånd till identitetspolitiken. Så höger-vänster-skalan i USA verkar, åtminstone för tillfället, ha reducerats till för respektive mot identitetspolitik, med ökad polarisering som följd.

4 ANLEDNINGEN TILL ATT USA HAR två, och inte fler, etablerade partier verkar inte ha att göra med att befolkningen nödvändigtvis vill att det ska vara så. En Gallup-undersökning från 2021 visade att hela två tredjedelar av amerikanerna skulle vilja se ett tredje, starkt parti. Att de önskar sig ett sådant parti innebär dock inte att de verkligen skulle rösta på det. USA har, till skillnad från till exempel Sverige, inte proportionella val utan varianter av majoritetsval. Kandidaterna ställs mot varandra och den som får flest röster (det vill säga får en relativ, om än inte alltid absolut, majoritet av rösterna) vinner mandatet. Medan proportionella val tenderar att ge upphov till många partier – Sverige med sina åtta partier i riksdagen är ett bra exempel – är det ovanligt med många partier i länder med majoritetsval. Det amerikanska valförloppet är således riggat på ett sätt som

Ross Perot försökte men systemet var starkare.

FOTO: TT

gör det svårt att bryta tvåpartihegemonin. När Ross Perot kandiderade som oberoende presidentkandidat på 1990-talet stod han för ett av de mest framgångsrika försöken (1992 fick han nästan 20 miljoner röster, motsvarande knappa 19 procent) men ändå tillskansade han sig inte en enda elektorsröst.

Det innebär dock inte att nya försök är uteslutna. I juli i år bildades "Forward" som huvudsakligen består av tidigare demokratiska och republikanska folkvalda. Med Christine Todd Whitman (tidigare republikansk guvernör i New Jersey) och Andrew Yang (som tidigare aspirerat på att bli Demokraternas presidentkandidat) i spetsen samlas de under parollen "Not Left, Not Right, Forward" och hoppas kunna utgöra ett reellt alternativ i framtida val. Att döma av historien är dock chansen att de lyckas minimal – tyvärr kan tyckas – om inte valsystemet ändras. Och att det skulle ske finns det inget som tyder på i dagsläget.

5 MÅNGA VILL FORTFARANDE TRO att polariseringen huvudsakligen beror på bristande information, och hoppas på att mer kunskap om hur samhället ser ut och fungerar ska föra människor samman. Intuitivt känns det naturligtvis helt rätt: med en gemensam bas borde väl människor ha en bättre chans att tala med, och lyssna på, varandra och hitta lösningar på samhällsproblem som passar fler? Men forskningen visar alltså att det inte är så enkelt. Det verkar vara ont om "quick fixes" för att minska polariseringen.

"Det verkar vara ont om 'quick fixes' för att minska polariseringen."

Så vad fungerar då? Studier pekar på att vardagliga samtal med dem som tycker annorlunda kan hjälpa. Samtalen behöver inte nödvändigtvis handla om politik eller annat man är oense om. Ett forskningsprojekt lät flera tusen väljare i Texas samtala fritt under en hel dag i små grupper. I varje grupp fanns såväl inbitna Demokrater som orubbliga Republikaner. Samtalen ledde oftast inte till någon stor förskjutning av deltagarnas politiska uppfattningar, men ökade respekten och förståelsen för de politiska motståndarna och deras åsikter.

Varianter på detta koncept har genomförts också i andra länder. Fokus ligger ofta på att sammanföra människor med olika politiska åsikter, men kan också handla om annat – som exempelvis att ge människor från olika kulturer möjlighet att samtala under otvungna, icke uppläxande, former. Resultaten är oftast positiva.

Och det är väl just därför som civilsamhällets sammanslutningar – idrottsföreningar, kyrkor, körer och syjuntor – inte bara i USA utan i världen i stort, har en så stabiliserande effekt, och faktiskt även kan höja landet ekonomiska prestanda. I sådana sammanhang får människor tillgång till ett större nätverk, och mer informella interaktioner, med människor som de annars kanske inte skulle lärt känna. I en mer polariserad värld, och ett mer polariserat USA, är denna uppgift viktigare än någonsin för civilsamhällets organisationer.

Johanna Möllerström är professor i nationalekonomi vid George Mason University.

”Självsegregering hotar”

Frågan i USA har inte så mycket varit vad som förenar utan vilka skillnader som man är beredd att acceptera. Det rör sig om en pluralistisk tolerans.

Av Nicklas Berild Lundblad

1 DET FINNS ÅTMINSTONE TVÅ OLIKA modeller av den amerikanska polariseringen.

Den ena modellen kommer med en förklaring som börjar nedifrån i den sociala hierarkin, och argumenterar för att folket inte längre bryr sig om demokratin. I den modellen är problemet avsaknad av utbildning och en gemensam faktaram för diskussionen, och lösningen handlar om mer utbildning och större jämlikhet – ekonomiskt och politiskt. Globaliseringen har, säger man, slagit hårdast mot arbetarklassen på landet och den gör därför uppror mot eliten från Harvard, men den vet inte riktigt hur allt hänger ihop så den söker sig till extremer som Donald Trump som ger dem en revanschberättelse: deras Amerika har tagits ifrån dem, men rätt president kan ge dem det åter. Det är en blandning av nostalgi och okunskap hos folket som driver polariseringen i denna modell, och den innehåller ett betydande mått av paternalism. Här finns en bismak av Brecht – de styrande behöver välja sig ett nytt folk – liksom en sorts tragisk grundton: förlåt dem ty de vet inte vad de gör.

Den andra modellen är mer kontroversiell, och hävdar att det är tvärtom. Problemet i USA är att landet överproducerat eliter under en lång tid och nu kommit att hamna i en extremt farlig situation där striden om makten inte längre sker inom eliten, utan mellan eliter och att en av dessa eliter producerat berättelsen om revansch och utanförskap för att tillskansa sig makten. Den andra eliten sitter fast i en berättelse med rötterna i 1989, om en segrande liberal demokrati och försöker nu hitta en väg ut ur den utan att också förlora mycket av den makt som den byggt upp under tiden. Denna andra teori, som har sina rötter i historikern Peter Turchins arbeten, är på många sätt mer oroande, eftersom den antyder att det inte finns några enkla lösningar. Så länge ett samhälle innehåller två olika, växande, eliter så finns det ingen väg tillbaka till ett gemensamt politiskt samtal. Polariseringen förvärras dessutom av att den regerande eliten driver en konsensus-demokrati, där målet är att alla skall tycka samma sak, istället för en agonistisk demokrati som söker medel att samexistera trots betydande meningsskiljaktigheter.

Detta syns särskilt tydligt i att polariseringen i USA är asymmetrisk – högern har drivit långt mer högerut än vänstern drivit vänster ut – vilket är konsistent med tanke på att en ny elit vill differentiera sig från den gamla.

Skillnaden mellan modellerna – frågan om polariseringen kommer uppifrån eller nedifrån – är förstås en förenkling. Det handlar delvis om både och: det finns objektiva data, som den sjunkande medellivslängden i vissa amerikanska grupper utanför städerna, som visar att globaliseringen inte bara producerat vinnare. Nya mörka berättelser om det icke urbana Amerika, som de Angus Deaton och Anne Case berättar i boken *Deaths of Despair*, har börjat sätta sig i det allmänna medvetandet och det gör att revanschberättelsen vinner i kraft och lockelse.

Polariseringen och låsningarna skulle möjligen kunna lösa sig i ett antal olika Extremsituationer – som om USA drogs in i ett nytt världskrig – men inte ens pandemin ledde till någon större nationell samling i landet. Det är svårt att se en framtid där utbildning eller en konsolidering av de två eliterna i en enda elit skulle lösa upp polariseringen, särskilt som den politiska tendensen, som Charles Taylor et al

noterar i *Degenerations of Democracy*, är att söka kortsiktiga vinster på bekostnad av en möjlig gemensam och delad politisk framtid. Det kanske tydligaste exemplet på detta är hur Högsta domstolen svängt under det senaste decenniet, och hur dess ordförande John Roberts helt förlorat kontrollen över institutionen. Dobbs-målet, där aborträtten återfördes till delstaterna, är ett utmärkt

”Kanske kan man säga att den amerikanska sammanhållningen alltid varit en sorts myt.”

Harvard: elitens högborg.

FOTO: ISTOCK

Isolationist och nationalist.

FOTO: MARY ALTAFFER/TT

exempel på hur domstolen övergivit de tusen små stegens konservatism till förmån för de stora gesternas. De rättsliga och politiska beslut som fattas, fattas med en känsla av just revanschism.

2 KANSKE KAN MAN SÄGA att den amerikanska sammanhållningen alltid varit en sorts myt. Det rör sig snarare om en sorts pluralistisk tolerans. Den federalistiska frågan i USA kanske inte varit så mycket vad som förenar, som vilka skillnader man kan tänka sig att acceptera. Det är en

överdrift, men den tanken finns redan i tanken på delstaterna som demokratiska laboratorier – med olika lagar, olika moraliska normer och traditioner.

Ur ett perspektiv så ser vi alltså ett nu USA som inte tolererar avvikelser och respekterar delstaternas egna beslut, utan vill skapa en *nation* ur ett politiskt samfund. Det blev särskilt tydligt i valets efterdyningar, där ett antal stater, under ledning av det i övrigt så oberoende Texas, ville tvinga Högsta domstolen att ogiltigförklara andra staters valresultat. Denna idé om nationen åter-

FÖRENTA STATERNA?

kommer också i immigrationspolitiken – där Trumpadministrationen konsekvent förvandlade frågan om *medborgarskap* till en fråga om *nationalitet*.

Framtvingandet av den sammanhållna nationen, över delstatsgränserna, leder till en situation där delstaternas unika drag riskerar att plånas ut, och det leder i sin tur till en tendens att splittra landet genom att förstärka delstaternas krav på oberoende. Det stärker sammanhållningen mellan olika delstater, och splittrar det politiska samfundet i USA.

Tanken att det skulle finnas en nationell sammanhållning, snarare än en federalistisk tolerans, är i sig en sorts tecken i tiden. Men frågan om splittringen av den federalistiska toleransen är central – vad det skulle kunna leda till är fler strider mellan delstater, och en allt större skillnad mellan dem. Det i sin tur kan leda till en sorts självsegregation där man flyttar till de delstater som bäst representerar ens egen värdegrund och det i sin tur skulle leda till ännu mer polarisering och ojämlikhet.

Här finns i bakgrunden frågan om ett nytt inbördeskrig – en fråga som var absurd för tio år sedan, men som nu inte längre ter sig otänkbar. Det sagt handlar det kanske om skillnaden mellan promillesannolikheter och procent sannolikheter, snarare än att vi rör oss in i den verkliga riskens territorium. Däremot kan man tänka sig att delstatsgränserna blir viktigare, och mer avgörande ekonomiskt och politiskt. Det skulle i sin tur kunna leda till slutpunkten för alla framtida "New Deals" med breda federala ambitioner.

3 I EN ISOLATIONISTISK och nationalistisk riktning. Den kanske enklaste, och mest kontroversiella, teorin om denna cykel är att den drivs av procentandelen invandrare. Vad vi ser om vi endast utforskar den dimensionen i det politiska systemet är följande bild:

Mellan 1917 och 1924 införs en mängd kvotregler och begränsningar av invandringen i USA. Warren Harding vinner 1920 presidentvalet på en kampanj som handlar om "return to normalcy" – en kampanj som grundar sig på isolationism och ett fokus på Amerika som nation. 2016 vinner Trump baserat på en uppdaterad version av Hardings kampanj, med löftet om att göra Ameri-

Peter Turchin: det finns ingen väg tillbaka till ett politiskt samtal. FOTO: PETERTURCHIN.COM

ka både stort och bra igen – med inslag av isolationism och nationalism och ett löfte om en mur. Om cyklerna går igen betyder det att vi har decennier av amerikansk isolationism framför oss, och det borde i sin tur betyda att stödet för Ukraina mycket väl kan komma att svaja till efter valen i november.

4 FRÅGOR OM tvåpartisystemet bygger ofta på föreställningen att alla röstar efter partilinjens, och visserligen har det alltmer kommit att bli fallet, men det är inte nödvändigt. Historiskt sett har vi sett att antalet moderata Republikaner och Demokrater varit mycket större, enligt vissa har det minskat från runt 160 till kanske 20-talet under perioden från 1970 till idag. Det i sin tur antyder att utrymmet för mittenpolitik snarast minskat än ökat, varför ett tredje mittenparti knappast skulle vara framgångsrikt, heller. Alternativet till två partisystemet blir då ett mer extremt ytterparti som tar röster från det ena av de två partierna och ytterligare polariserar diskussionen. Skulle det vara önskvärt? Det beror väl i hög grad av ens egna politiska värderingar, men säg att ett högerytterparti formeras (det är det mest sannolika, med striderna i Republikanerna) som accelererar Republikanernas drift högerut – hur skulle det förändra USA:s roll i världen? För oss som inte lever i USA är ju frågan snarast om USA i det globala nätverket, och hur detta kan agera för att stoppa framväxten av en alltmer auktoritär tendens i världspolitiken. Den som vill se ett mindre isolationistiskt USA önskar sig därför knappast ett tredje parti.

5 CIVILSAMHÄLLET I USA identifierades tidigt, redan av Alexis de Toqueville, som en av republikens styrkor. Ofta byggde civilsamhället på ett djupt förtroende mellan medborgarna – ett förtroende som på sistone urholkas rätt ordentligt. I en aktuell undersökning menade mer än 60 procent av medborgarna att de nu ser mindre förtroende för andra, och enkla indikatorer, som antalet som ens pratar med sina grannar, har också sjunkit. Antalet amerikaner som inte längre tillhör någon religion, eller deltar i något religiöst samfund, har enligt vissa undersökningar dubblats från runt 15 till 30 procent det senaste decenniet.

Civilsamhället är fortfarande starkt, men det luckras upp i takt med att politiken förvandlas till ett systematiskt spel snarare än ett gemensamt projekt. Det syns i förändringar även där siffrorna växer: amerikanska medborgare donerade, individuellt, mer än 320 miljarder dollar år 2021 – en betydande ökning, men som Robert Putnam noterade i sin bok *Bowling Alone* handlar det inte nödvändigtvis om ett involverat givande, utan ofta om en generositet med armlängds avstånd – exempelvis doneras nu mer till musik och konst än tidigare, även om religiösa samfund förblir de största mottagarna.

Samtidigt är det kanske ur civilsamhället som demokratin kan återuppträffas. Nya sociala rörelser blommar upp snabbt ur sociala medier, men frågan är om de kan hitta en form innan de löses upp – eller om klickivismen ersatt föreningarnas mer stabila bidrag till den demokratiska diskussionen. Om det är någonsans det amerikanska projektet kan återfödas så är det ändå i civilsamhället.

Nicklas Berild Lundblad är fil dr i informatik.

”Landet annorlunda”

Den råa retoriken och debatten i amerikansk politik chockar många européer. Men den är en del av landets historia.

Av Janerik Larsson

1 ”I COULD STAND IN THE MIDDLE OF Fifth Avenue and shoot somebody, and I wouldn’t lose any voters, OK?” Trump remarked at a campaign stop at Dordt College in Sioux Center, Iowa. ”It’s, like, incredible.”

I januari 2016 – nästan 11 månader före presidentvalet – konstaterade Donald Trump att han hade en närmast magisk makt över sina väljare. Han skulle kunna göra vad som helst – även skjuta ner en människa på Fifth Avenue i New York – utan att förlora väljare.

Vad som hände därefter är mera komplicerat.

Hillary Clinton fick 2016 ett par miljoner fler röster än Trump men det amerikanska valsystemet gav honom majoriteten i elektorskollegiet. Ganska få röster i några delstater gjorde honom till president.

Det mest intressanta med Trump som politiker då och idag är att hans politiska agenda är mycket tunn. Hans i grunden enda agenda är Donald Trump och att vinna.

Det finns en spridd föreställning att Donald Trump är unik i det avseendet. Jag menar att amerikansk politik haft ganska många föregångare till honom: män för vilka den personliga viljan att vinna varit det helt centrala.

Är amerikansk politik unik i detta avseende? Det amerikanska politiska systemet medger mycket större öppningar för maktmänniskor än Europas demokratier.

I USA är det kriget mellan två partier med under tiden högst varierande politiskt sakinnehåll som gäller. Politik är på det sättet en genuin amerikansk sport där seger är det centrala.

Det finns inget som pekar på att detta mönster i amerikansk politik kommer att förändras. Det som gällde för Andrew Jackson och Donald Trump kommer i huvudsak att återkomma framöver om än i olika former beroende på läget i världen och främst i den amerikanska ekonomin.

Andrew Jackson – USA:s sjunde president 1829–1837 var Demokratiska partiets fader. Svaret på frågan är alltså att en sådan förändring tycks högst osannolik.

2 JAG ÄR ÖVERTYGAD OM ATT den ängslighet som finns i viss mån i USA och sannolikt i högre grad i Europa i grunden är obefogad.

Det mera intressanta perspektivet är den bedömning som görs i Peking och som gjordes i Moskva före Ukrainakriget.

Det Europa som sedan andra världskrigets slut upplevt de ame-

rikanska säkerhetsgarantierna som trygghetens yttersta bas ställer dock med viss rätt denna fråga.

I USA vet man av historisk erfarenhet att amerikansk politik kan svänga radikalt. USA:s roll i 1900-talets båda världskrig och USA:s krig efter 1945 grundas i en passionerad amerikansk nationalism som är ett återkommande tema i landets historia.

Den finns kvar bortom de strider som pågått och pågår. Ett sätt att förklara hur bestående detta är handlar om perspektivet. Ser man USA:s historia som en populistisk era – ömsom ”vänster” ömsom ”höger” – tror jag man bättre förstår dess bestående element.

3 DE CYKLER SOM BESKRIVS som pendlingen mellan liberalism och konservatism har kanske relevans i ett mycket långt historiskt perspektiv.

Jag menar att den pendlingen i grunden handlar om maktspelen mellan ”laget som har makten i Washington” och det motståndslag som inte sitter i Vita huset och i majoriteterna i kongressen.

USA är i mina ögon ett i grunden nationalistiskt och historiskt sett ofta isolationistiskt land vars roll som världens ledande ekonomi och ledande militärmakt må brottas med sina inbyggda spänningar. De kommer troligen inte att försvinna utan endast med tiden ta sig varierande uttryck.

4 DET HAR FUNNITS STÄNDIGA FÖRSÖK att bryta upp tvåpartisystemet men detta är så fast förankrat i det amerikanska samhällets maktstrukturer att någon förändring ter sig högst osannolik.

Donald Trump är en god illustration. Han var demokrat innan han blev republikan och däremellan gjorde han 2000 ett försök att nå makten genom ett tredje parti (Reform Party) och på sin sista dag i Vita huset hotade han Republikanska partiet med att 2024 gå fram med ett eget parti.

Att Trump skulle gå fram 2024 med ett eget parti är idag sannolikt ett verksamt hot mot Republikanska partiet och de politiker som menar att Trump är förbrukad. Han själv delar inte den åsikten.

Han är fortfarande mannen på Fifth Avenue som kan skjuta ner vem som helst utan påförd.

FÖRENTA STATERNA?

Det finns ingen statskyrka.

FOTO: GEORGE FREY/GETTY IMAGES

5 DE BÅDA PARTIERNÄ utgörs just av dessa otaliga samman-
slutningar.

Föreställningen att det finns "politiska partier" i USA bygger på en bild av USA som bortser från de grundläggande skillnaderna mellan Europa, där partierna oftast har en idébas, och USA, där det politiska innehållet är sekundärt.

Det som kännetecknar denna mångfald av amerikanska grupperingar är att de bygger på sina egna, ofta egensinniga agendor precis som USA otaliga kyrkor. Här finns ingen statskyrka!

Donald Trumps framgångsrika, publikdragande stormöten är

inte unika i amerikansk historia. Det viktiga är att inse att de mest liknar de evangeliska jättekyrkornas gudstjänster. Den överdrivna retoriken, den entusiastiska publiken för vilka inget tvivel finns om predikantens budskap, det råa föraktet för motkandidaten liknar något som funnits under en stor del av USA:s korta historia.

En förklaring är rasismen – riktad främst mot svarta och judar – som varit och är central i det amerikanska samhället. Oförmågan att bygga någon sorts välfungerande "välfärdsstat" hör också hit – då blir stödet från andra gemenskaper än staten centralt.

Vänsterpopulism ("Occupy Wall Street") och högerpopulism >>

Tea Party-rörelsen: i väntan på Donald Trump.

FOTO: WIN MCNAMEE/TT

(”Tea Party”) har samma grund. Den starka religiösa traditionen i USA glöms också ofta bort när man ser på USA med europeiska ögon. Centralt i detta sammanhang är framgångsteologin som spelat och spelar så stor roll i amerikanskt kyrkoliv.

Att nya varianter av närmast religiöst undergångstänkande på senare tid spritts från USA är föga förvånande.

Vill man förstå det egensinniga och från europeiska tankemönster så annorlunda USA kan man läsa den amerikanske journalisten Kurt Andersens bok *Fantasyland – How America Went Haywire. A 500-year History* som skildrar 500 år av amerikanska galenskap och drömmar. Detta USA kommer aldrig att se ut som vi skulle önska.

Andersen har pregnant formulerat vad det innebär att vara amerikan: ”Att vara amerikan innebär att vi kan tro på vad vi vill, att vår tro är lika mycket värd eller är överlägsen andras.”

Här finns en mycket tidig postmodernism: det finns inga sanningar, allt är relativt, du skapar och håller fast vid din egen föreställningsvärld.

Man ska inte underskatta betydelsen i amerikanskt tänkande av väntan på Harmagedon – den plats som omnämns i Uppenbarelseboken som det sista slagfältet mellan det goda och onda. Varje

ögonblick i denna väntan ska i de frälstas liv fyllas av drama. När som helst ska steget tas ur tiden till evigheten.

Vad finns då kvar att hålla fast vid av tro på USA:s roll i världen som en någorlunda stabil stormakt även om Donald Trump skulle återväljas 2024?

Den amerikanska författningen är skapad av den amerikanska intellektuella elit som fortsatt har ett någorlunda fast grepp över den geopolitiska stormaktens roll. Sedan dess är en stark regeringsmakt central och så kan det mycket väl förbli för lång tid framöver trots allt vad man kan oroa sig för i amerikanskt samhällsliv.

Det handlar om en ordning som ska garantera individens rätt att driva en framgångsrik näringsverksamhet. Även vänsterpopulismen har haft denna önskan. Därför har socialismen aldrig fått ett grepp om många amerikaner.

Istället har delstaternas friheter varit sättet att efterhand justera den starka centralmakt som inte minst 1900-talets stora krig skapade.

USA är annorlunda och torde förbli annorlunda.

”Man ska inte underskatta betydelsen i amerikanskt tänkande av väntan på Harmagedon.”

Jan Erik Larsson är journalist, författare och konsult.

”En rörelse underifrån”

På olika håll pågår försök att bryta tvåpartisystemets dominans.
Men framgångarna blir i så fall lokala.

Av Sara Norrevik

1 TVÅ EGENHETER I DET amerikanska valsystemet tas ofta upp när polarisering diskuteras. *Gerrymandering*, där valkretsarnas geografiska gränser flyttas till fördel för det styrande partiet är ett fenomen som ofta beskylls för att leda till polarisering. Var tionde år görs en nationell folkräkning i USA, en census, som leder till att valdistrikten uppdateras. Har en kommun eller delstat ökat kraftigt i befolkning är det rimligt att så reflekteras i den politiska representationen. Processen varierar mellan delstater och i många fall har delstatsförsamlingarna ett finger med i spelet. Resultatet blir ofta att de nya distrikten är onaturliga i geografisk form men enhetliga i politisk färg – och det lokalt dominerande partiet vinner utan ansträngning.

Även om gerrymandering är ett verkligt fenomen som både republikaner och demokrater gjort sig skyldiga till, är dess roll för polarisering inte helt klarlagd. Polarisering har nämligen skett också i distrikt som inte tillåter politisk inblandning. Det är till och med tveksamt huruvida gerrymandering gynnar partierna, eftersom de inte behöver fler röster än vad som räcker för vinst – alla röster utöver vinstmarginalen är i teorin bortslösade.

En annan faktor som anses öka polarisering är primärvalen, vilka uppmuntrar kandidater att attrahera ytterligheter i partierna. Budskapen i en valkampanj kan skifta snabbt mellan primärvalen och de allmänna valen: först ska väljare långt ut på höger- eller vänsterkanten omfamnas i primärval, några månader senare behöver samma kandidat dra till sig mittenväljare i de allmänna valen. Kandidater som varit alltför extrema i primärvalen straffas ofta i de reguljära valen eftersom motståndarsidan ser till att påminna mittenväljare om deras tidigare synder. Därmed mattas effekten av för primärvalens roll för polarisering.

Utöver dessa förklaringar finns också idiosynkratiska, där den främsta är Donald Trump och MAGA-rörelsens erövrande av det republikanska partiet. En central del av MAGA är den konfrontativa stilen, där oförskämdheter skapar underhållning och respekt för traditioner får stå tillbaka för effektsökeri och rubriker. Sociala medier har bidragit genom att rörelsens extrema element lättare når ut till personer i icke-urbana miljöer som annars inte engagerar sig politiskt. Man sprider memes och skämtbilder som bidrar till att avhumanisera oliktankare och öka polariseringen. Även om vissa Demokrater på vänsterkanten anammat samma konfron-

tativa beteende, så har det inte fått samma genomslag som hos Republikanerna, vars kandidater idag nästan uteslutande bekänner sig till MAGA-rörelsen.

En lösning på polariseringen som kommer uppifrån finns inte i dagsläget. Tvärtom riskerar institutionella lösningar – förändringar i valsystemet, till exempel införande av andrahandsröstning – att förvärra situationen, eftersom partierna då ser till att vakta sina revir och anpassa sig till det nya landskapet. Andra lösningar uppifrån riskerar att slå bakut, till exempel Demokraternas strategi att stötta extrema MAGA-kandidater med reklam i primärvalen, i hopp om att deras kandidater enkelt ska vinna de allmänna valen. Strategin har ibland visat sig framgångsrik men också lett till att MAGA-kandidater som Doug Mastriano nu har chansen att vinna guvernörsvalet i Pennsylvania.

Istället måste det till en rörelse underifrån, där väljare självmant belönar kandidater som håller en god ton och respekterar motståndare. Ett alternativ, som tyvärr har små chanser att realiseras, är en självvransakning inom det republikanska partiet och mer stöd till måttfulla kandidater.

”Budskapen i en valkampanj kan skifta snabbt mellan primärvalen och de allmänna valen.”

2 NÄSTAN ALLA MÄTMETODER som används av opinionsinstitut visar att nationell enighet i USA är lägre än någonsin. 88 procent av amerikaner håller med om att det råder stor oenighet i landet och stormningen av Kapitolium den 6 januari 2021 visar vad som kan hända i ett samhälle där enigheten brister. Går vi ännu längre tillbaka så inleddes det amerikanska inbördeskriget 1861 på grund av politiska motsättningar, då i frågan om slaveriet.

En viss grad av motsättningar är inte problematiskt, utan tvärtom en vital del av ett öppet och demokratiskt samhälle. Protester, demonstrationer och kritiska medier måste tillåtas. Samtidigt behövs en underliggande nationell sammanhållning som gör att människor vill ta del i samhället med allt vad det innebär: respekt för våldsmonopolet, beskattning, gemensam välfärd, deltagande i allmänna val. De senaste årens motsättningar i USA har dessvärre blivit en större belastning för samhället än vad det ger i form av demokratisk vitalitet.

En påminnelse är på sin plats om att USA är en federation med över 330 miljoner invånare, vilket gör att nationell enighet inte går att jämföra med mindre länder som Sverige och Finland. Dessutom har USA en enorm variation av lokala styrelseformer, allti-

från de femtio delstaterna som stiftar egna lagar, 300 indianreservat för ursprungsbefolkningen, samt över 3 000 counties (regioner) och tiotusentals towns (kommuner) som ansvarar för exempelvis polis och beskattning.

Den stora variationen styrelseformer gör att politiska olikheter på nationell nivå kan kanaliseras genom ökad autonomi lokalt, till skillnad från i Sverige. I vissa delstater råder exempelvis en hög allmän välfärd (New York), medan andra delstater satsar på noll inkomstskatt (Florida). En politiskt känslig fråga som reglering av vapen varierar mellan delstater. De lokala skillnaderna kan i sig spåda på motsättningarna, då människor väljer att bosätta sig i områden där man passar in ideologiskt. Då uppstår ideologiska fästet, demokratiska och republikanska fickor, där kontaktytor med politiska motståndare minimeras. Här finns även paralleller till utvecklingen i Sverige och skillnader mellan stad och landsbygd.

3 NÄR VI TALAR OM ideologiska cykler väger flera faktorer in: dels hur väljarnas politiska orientering förändras, dels röstmönster bland de folkvalda (framförallt i kongressen), dels vilka politiska reformer som drivs igenom. Bland väljare har polariseringen i USA varit asymmetrisk de senaste tio femton åren, då republikanska väljare blivit alltmer konservativa och mindre kompromissvilliga. Samtidigt har demokraternas väljare blivit något mer mittenorienterade.

I kongressen har båda partier rört sig bort från mitten sedan 00-talet, enligt gängse mätmetoder. Precis som bland väljare står republikaner i kongressen för en kraftigare förskjutning till höger än demokraternas förskjutning till vänster. Ett annat sätt att uttrycka det är att partidisciplinen idag är starkare – färre kon-

gressledamöter röstar idag emot partilinjerna (liknande Sveriges riksdag). Hårdföra och kompromisslösa republikaner tenderar att gynnas av väljare, vilket förstärker den konservativa trenden. Naturligtvis finns undantag. Konservativa medier, till exempel *Fox News*, talar ofta om radikala demokrater – till exempel kongressledamoten Alexandria Ocasia-Cortez – vilket gör att konsumenterna av sådana medier uppfattar demokrater som mer extrema än vad de egentligen är.

Den faktiska politiken visar på en motsatt trend. Presidenter från båda partier har drivit igenom mer överstatlighet och centrala program, på tvärs med republikanernas ideologiska grund. Antalet federala och delstatliga program för allmän välfärd har

växt, med införande av sjukvårdsförsäkring, föräldraförsäkring, stärkta rättigheter för minoriteter, miljöprogram med mera. Reaktionen på en sådan överstatlig utveckling förklarar till del den konservativa förskjutningen bland väljare. Blickar vi framåt är det möjligt att de alltmer konservativa besluten i Högsta domstolen mobiliserar

demokrater, vilket skulle kunna bli slutet för den konservativa trenden bland väljare.

4 PÅ NATIONELL NIVÅ har försök med ett tredje parti misslyckats – åtminstone under den rådande eran som dominerats av Demokrater och Republikaner. Att ett tredje parti etableras inom en överskådlig framtid är realistiskt, men kan i ett längre tidsperspektiv inte uteslutas. Under 1800- och 1900-talen förändrades partisystemet radikalt, där exempelvis Demokrater i södra USA gick från att vara för slaveri till att bli ett progressivt parti.

Runtom i USA pågår på lokal nivå olika försök att förändra val-

”På nationell nivå har försök med ett tredje parti misslyckats.”

Konfrontativ.

FOTO: CARLOS BARRIA/TT

FÖRENTA STATERNA?

Högsta domstolen: mobiliserar demokrater.

FOTO: WALTER BIBIKOW/TT

systemet, ofta drivet av politiska krafter som anser att det nuvarande systemet missgynnar dem. Exempel på detta är andrahandsröstning (ranked-choice voting, RCV) som har införts i två delstater och i ett dussintal större städer. Ett skäl för att införa RCV sägs vara att öka möjligheten för ett tredje parti att etablera sig i valkretsen. Hittills finns ett visst stöd i forskningen för att det ökar chanserna till ett flerpartisystem, och försök med RCV har spridits.

Problemet är att politiker med tiden lär sig att använda spelets regler till sin fördel, vilket kan ge motsatt resultat än vad RCV-förespråkare önskar. Ett ytterligare problem är legitimiteten i ett komplicerat system där det tar veckor eller månader att räkna rösterna. För väljare blir det dessutom ett ytterligare moment i röstningsproceduren, samtidigt som många lider av röstningströtthet på grund av de frekventa valen (ofta förekommer två tre val per år).

På delstats- och lokalnivå förekommer på sina håll flerpartisystem, exempelvis lantbrukarpartiet DFL i Minnesota och Conservative party i New York. Den tidigare demokratiska presidentkandidaten Andrew Yang har tillsammans republikanen Christine Todd Whitman skapat ett nytt parti, Forward Party, i förhoppning om att främja mittenpolitiker. Det är möjligt att det når lokala framgångar, men måste samtidigt räkna med motstånd från både höger och vänster. De dominerande partierna vill naturligtvis behålla sina väljare.

5 CIVILSAMHÄLLET PÅVERKAR fortfarande amerikansk politik i stor utsträckning – dels med pengar, dels med opinionsbildning. Kandidaternas frekventa valkampanjer är dyra och skapar beroenden av finansiellt stöd. Fackföreningar som AFL-CIO drar ett stort lass för demokratiska kandidater och tillhör toppfinansiärerna med miljardbelopp varje år. Demokrater får även indirekt hjälp av rättighets- och miljörörelser som driver frågor i sociala medier och på andra plattformar. Nya progressiva rörelser, till exempel Black Lives Matter, skapar opinion som demokrater drar nytta av. Republikaner å sin sida samlar traditionellt stöd från religiösa samfund, vapenorganisationer och bönder. Techföretag och i allt större utsträckning kryptorörelsen lägger kraft på att engagera politiker på båda sidor, med större tyngd hos republikaner.

Men allt handlar inte om politik. Sport är oerhört viktigt för amerikaner och de stora ligorna NFL, NHL, NBA och MLB lägger stor kraft på att inte bli polariserade. Sportevenemang är inte heller de helt fria från politik men är fortfarande en plats där amerikaner är fans och inte bryr sig om hur grannen röstar.

Sara Norrevik är fil dr i statsvetenskap och adjungerad professor vid University of Buffalo.

”Ideologisk nisch saknas”

Varken höger eller vänster har några reella politiska mål som de är redo att slåss för. Att det skulle ändras är svårt att tänka sig.

Av Erik W Larsson

1 ETT VIKTIGT SKÄL ÄR den identitära vänsterns starka inflytande över USA:s offentliga liv. Under de senaste femtio åren har man förverkligat Rudi Dutschkes långa marsch genom institutionerna: universiteten, ideella organisationer, massmedierna, storföretag, statliga myndigheter, ja till och med militären. Vanliga amerikaner som arbetar för dessa institutioner förväntas anamma radikala dogmer om kön, ras och identitet – oavsett vem som har makten i Washington. Detta ger upphov till en oerhörd cynism och känsla av utanförskap hos en växande del av befolkningen. Det gör den mer benägen att stödja politiker med en destruktiv och populistisk agenda.

Häri ligger hemligheten bakom Donald Trumps framgångar. Bland många journalister finns en föreställning om att Trumps väljare dyrkar honom som något slags gud. Men den stämmer dåligt med mina erfarenheter från USA. I mitt kliniska arbete träffar jag många Trumpväljare, i synnerhet krigsveteraner. De flesta av dem har en ganska realistisk uppfattning om ex-presidenten och hans många brister. Men ur deras synvinkel är han den enda poli-

tikern som föraktar det politiskt korrekta etablissemangent lika mycket som de själva gör. Och det räcker mycket långt.

Problemet med Trump och hans pajaskonster är att de bara spår på motsättningarna i samhället, utan att åstadkomma någon meningsfull förändring. Min förhoppning är att en ny generation av mer lågmälda, men likväl principfasta, republikanska politiker ska kunna lossa vänsterns järngrepp om landets institutioner. Ifall den amerikanska demokratin ska ha en chans att fungera så måste yttrandefriheten återställas. Den mest lovande kandidaten för uppgiften är just nu Floridaguvernören Ron DeSantis, som av allt att döma tänker ställa upp i presidentvalet år 2024.

2 DEN NATIONELLA SAMMANHÅLLNINGEN är onekligen svag. Därtill har amerikaners förtroende för den federala statsmakten sjunkit som en sten sedan 1950-talet. Vissa analytiker menar att detta kan leda till en tudelning av landet, eller rent av inbördeskrig. Men det har jag svårt att föreställa mig.

De politiska skiljelinjerna i dagens USA går inte mellan olika delstater, utan mellan städer och landsbygd. I geografisk mening kan landet inte delas upp i en demokratisk halva och en republikansk. Vad gäller inbördeskrig kan jag inte se vad ett sådant skulle handla om, rent konkret. De mest intensiva konflikterna mellan höger och vänster handlar idag om symbol- och identitetsfrågor av ett slag som knappast går att lösa på slagfältet.

Hjärtefrågan för dagens vänster är antirasism. Demokraterna och deras väljare förfasas över rasdiskriminering och så kallad white supremacy. Men i verkliga livet slåss amerikanska vänsterliberaler med näbbar och klor om bostäder i helvita kvarter. Försök att i storstäderna bryta rassegregationen genom att blanda elever från olika skolor möts av högljudda protester från vita demokrater. För dem tjänar antirasismen som ett medel för att särskilja sig själva socialt från så kallat ”white trash”. Men att sätta antirasistiska idéer i verket lockar dem desto mindre.

Hjärtefrågan för högern är motstånd mot den federala statsmakten. I mitt yrkesliv träffar jag ofta så kallade *rednecks* från landsbygden som klagar och svär över byråkrater i Washington. Men många av dessa högervidna husvagnsbor är helt beroende av sociala pro-

USA:s veteraner. Röstade på Trump men såg igenom honom.

FOTO: JIM LOSCALZO/TT

FÖRENTA STATERNA?

Vänstern finns i städerna.

FOTO: PIERRE BARLIER/ALAMY

Hur då?

FOTO: HANNAH BEIER/TT

gram som Medicaid och Medicare. Retoriken om "big government socialism" ger dem en känsla av mening och värdighet, men nedmontering av offentlig välfärd ligger knappast i deras intresse.

Så vad kommer att hända? Inte särskilt mycket, misstänker jag. Visst, högern och vänstern avskyr varandra, men ingendera sida har några reella, politiska mål som de är redo att slåss för. I nuläget verkar de nöjda med att skriva taskiga saker om varandra på Facebook och Twitter. Det tror jag att de kommer att fortsätta med.

3 TROLIGEN ÅT HÖGER, åtminstone i frågor om lag och ordning. Under Joe Bidens tid som president har våldsbrottsligheten ökat markant i hela landet. Förtroendet för polisen har underminerats och i många innerstadsområden råder ren anarki. Sådana trender brukar driva opinionen högerut. Författaren Irving Kristol beskrev en gång en nykonservativ som "en liberal som blivit rånad av verkligheten". Numera blir allt fler amerikaner rånade av andra amerikaner, vilket jag misstänker har en liknande effekt.

Detta innebär inte nödvändigtvis att republikanerna kommer att få en massa nya väljare. Under det sena 1980-talets så kallade "crack-epidemi" sköt brottsligheten i höjden, och folk ville se hårdare tag mot kriminella. Men demokraten Bill Clinton lyckades göra frågan till sin genom att utlova längre straff, större fängelser och fler poliser på gatorna. På senare år har Clinton kritiserats för sin tuffa kriminalpolitik, men under 1990-talet hjälpte den honom att bli omvald.

Kan den äldrestigne Joe Biden upprepa Bill Clintons politiska konststycke? Vem vet? Det skulle förstås utlösa ett ramaskri från

demokraternas mest radikala falang. Men om makten står på spel är nog partiets eliter beredda att göra vad som krävs.

4 ETT SÅDANT SCENARIO är nog mer avlägset än någonsin. Den enda oberoende kandidaten som i modern tid har lyckats komma någonvar är miljardären Ross Perot. Han tog hem 19 procent av rösterna i presidentvalet 1992. En av de viktigaste valfrågorna då var ratificeringen av frihandelsavtalet Nafta. Bush och Clinton var för, men Perot var emot. Därmed kunde han profilera sig som en unik och viktig röst i debatten.

Idag har jag svårt att föreställa mig att någon skulle kunna utmana de två stora partierna. För tjugo år sedan hade man möjligen ha kunnat tänka sig ett invandringskritiskt parti. Men sedan Trump började tala om en mur mot Mexiko äger Republikanerna den frågan. Till nyligen fanns det också utrymme för ett mer renodlat vänsterparti i USA. Fast på senare år har Demokraterna slagit upp portarna för allsköns radikaler, och år 2016 var de till och med på vippen att nominera en socialist till presidentkandidat. Idag finns det ingen uppenbar ideologisk nisch som ett tredje parti skulle kunna fylla.

Vore det önskvärt med fler politiska alternativ? Jag är inte så säker. Problemet med oberoende kandidater är att de tenderar att gynna sina värsta motståndare. Än idag förebrår många demokrater Ralph Nader för att han stal röster från Al Gore och på så vis hjälpte George W Bush att vinna valet år 2000. När Nader ställde upp igen i valet 2004 erhöill han betydande ekonomiskt stöd från republikaner, trots att de var oense med honom om nästan allt. Mer sådant fulspel är inte vad USA behöver.

5 DERAS ANTAL OCH BETYDELSE har minskat markant på senare år. I sin omtalade bok *Bowling Alone* från år 2000 hävdade statsvetaren Robert Putnam att amerikaner har förlorat mycket socialt kapital sedan 1950. Hellre än att söka upp en bowlingklubb väljer de idag att bowla ensamma, eller med några få utvalda vänner. Putnam hävdade att medborgarnas sociala engagemang är en förutsättning för en fungerande demokrati, och spådde därför en mörk framtid för sina ensambowlande landsmän.

Om man ser till kvaliteten på det politiska samtalet så hade han helt klart en poäng. I brist på gemensamma kontaktytor lever amerikaner med skilda åsikter alltmer skilda liv. Det finns inte längre tv-program eller debattsidor i tidningarna där experter med olika perspektiv på sakfrågorna kan mötas. Demokrater och republikaner klamrar sig fast vid sina *talking points*, och har inget intresse av att lyssna på varandra. Landets lagstiftande församlingar fungerar allt sämre, och viktiga beslut överläts istället till Högsta domstolen.

Samtidigt får vi komma ihåg att socialt kapital inte enbart är av godo. Visst, 1950-talets amerikaner var mer engagerade i lokalt föreningsliv än deras barnbarn är idag. Men deras samhälle var också långt mer konformistiskt och intolerant än dagens USA. Forna tiders sociala kapital var också en följd av en etnisk homogenitet som idag är som bortblåst. Som Robert Putnam visade i en senare studie finns en inneboende konflikt mellan socialt kapital och kulturell mångfald. Man kan inte få båda på samma gång.

Erik W Larsson är läkare och frilansskribent.

”I väntan på en brytpunkt”

Traditionella former för social samhörighet och engagemang är på nedåtgående. Men de har ersatts av nya virtuella.

Av Ulrika Gerth

1 INGENTING HAR FÖR MIG så tydligt illustrerat polariseringen i USA än hur svårt det blivit att prata om många ämnen. Därför loggar jag en augustikväll in på Zoom för att tillsammans med 40 främlingar spridda över landet gå en snabbkurs i konsten att diskutera utan att starta bråk. Så många ville delta att arrangören, Foundation Against Intolerance and Racism (FAIR), direkt fick planera ytterligare träffar. FAIR grundades som motvikt till det identitetsfixerade dogma som svept genom hela samhället och som – i mångfaldens och inkluderingens namn – så ofta stryper alla försök till rationell diskussion.

”Är woke-folket onda?” skriver någon i chatten, halvt på skämt.

”Nej, de tror verkligen på de här idéerna,” svarar någon annan.

Det är på grund av de ”idéerna” som vi sitter här, förvirrade och frustrerade. En gymnasielärare i Boston berättar att många av hans elever är livrädda, rädda att säga fel ord, rädda att göra fel personer arga, rädda att hängas ut som något de inte är.

Sådan tunghänta plågar inte dem som tror sig hittat lösningen på alla problem i Amerika. De låter som rektorerna i mitt skoldistrikt stundtals som nyblivna konvertiter när de presenterar sin vision med ord som kollektiv identitet, restorativ rättvisa, och marginaliserade grupper. Det oroar mig, skriver jag senare i ett mejl till distriktets ledare, att ni anammat en ideologiskt stöpt världsbild som om det vore fakta. Jag får som väntat inget svar.

Enligt deras medier – CNN, NPR, MSNBC med flera – tillhör ju sådana som jag ett inskränkt eller till och med hatiskt släkte. Varför skulle de lyssna på mig?

Jag brukade klaga på mediernas ständiga haverier, men har på senare tid insett att den här typen av rapportering är kärnan i dess affärsmodell. För att tillfredsställa både kommersiella och institutionella intressen har etablerade medier imiterat konceptet som gjorde Fox och Talk Radio till högerns bibel. Nyanser och komplexitet har fått ge vika till förmån för enkla narrativ som göder allt grövre karikatyrer av den ”andra sidan”, skriver journalisten Matt Taibbi i *Hate, Inc. Why Today's Media Makes Us Despise One Another*.

Som för att göra sprickan avgrundsdjup lägger sedan storföre-

tag och Big Tech handen på vågen. De kan bara veckor före presidentvalet släcka New York Posts Twitterkonto på grund av en kontroversiell artikel om kandidat Bidens son, tysta kritik mot Vita husets covidrestriktioner, avskeda anställda som ställt fel frågor om fel ämnen. Som om vi behövde mer brännved åt paranoia och konspirationsteorier.

Uppförsbacken känns oändlig men här sitter vi ändå och försöker lära oss att diskutera utan att se rött. Lyssna och upprepa vad den andra personen säger, uppmanar kursledaren. Det känns som samtalsterapi, kommenterar någon. Kanske är det vad hela landet behöver.

2 JAG RINGER UPP EN BEKANT för att ta temperaturen på MAGA-högern (löst definierat som Trumptrogna). Hur känns det egentligen att bli kallad ett ”hot mot nationens själ” av presidenten själv?

”Bidens kommentar är bara ett led i balkaniseringen”, svarar Phil. ”MAGA är nästan uteslutande ett landsbygdsfenomen. Detta är väljare som demokraterna förlorat och som de obehindrat kan demonisera för att mobilisera sina egna kärnväljare.”

Han befinner sig vid en sjö i västra Maine när vi pratar vid. Det

Fox News: Högerns bibel.

David Yang: har startat ett nytt parti.

FOTO: ANDREW SENG/TT

är hit han vill flytta så småningom. Alla *moonbats* – som han kallar demokraterna – i Massachusetts driver honom till vansinne. Phil är därmed en pusselbit i en trend som under de senaste decennierna delat in landet i små liktänkande enklaver. För hans del skulle flytten gå från en kuststad där Biden fick 72 procent till en håla där 63 procent föredrog Trump.

Sedan Bill Bishop skildrade den utvecklingen i *The Big Sort* 2008 har uppdelningen förstärkts. Då fick endera presidentkandidaten minst 80 procent av rösterna i 6 procent av länen (counties). I senaste valet hade andelen län med en *super landslide* ökat till 22 procent.

Isolerade i bubblor får mytbildningen fritt spelrum. De senaste sex åren har andelen som beskriver den andra sidan som oärlig och moraliskt förkastlig ökat markant, enligt Pew. Över 40 procent tror nu det politiska klimatet är så ansträngt att inbördeskrig är *somewhat likely* inom de närmaste 10 åren.

Svaren till trots har amerikaner mer gemensamt än vad de tror. Stödet för gamla dängor som *defund the police* ligger nu på under 10 procent. Tillfrågade av Populace vad de vill ha ut av framtiden var de båda lägren överens om nio av femton prioriteringar, inklusive fem som bedömdes som brådskande: tillgång till högkvalitativ sjukvård, trygga bostadsområden, reformering av kriminalvårdssystemet, stöd till medelklassen, och modernisering av infrastruktur.

Samtliga frågor kan hanteras utan väpnad konflikt – oavsett hur många ”klick” som rubriker om det senare kan leverera.

3 EXTREM POLARISERING. Skrupelfria politiker. Nollsummespel. Demonisering av motståndarna. Landsbygds-populism. Infrastruktur i sönderfall. En föraktfull elit. Slöseri med allmänna medel. Etnisk och rasrelaterad splittring. Det såg onekligen inte ljus ut för det amerikanska samhället i slutet av 1800-talet. Men domedagsprofetierna om den unga nationens misslyckande slog aldrig in.

Instället vände utvecklingen mot högre grad av kommunita-

rism, fångat av president John F Kennedys bevingade citat, ”Ask not what your country can do for you...”

Det fenomenet – och parallellerna mellan vår polariserade nutid och det sena 1800-talets Gilded Age – analyserar den välkände statsvetaren Robert Putnam i *The Upswing*. Han menar att vi kan dra en rad lärdomar inte bara från perioden 1900–1960 då sammanhållningen växte utan också den senare delen då splittringen gradvis förvärrades igen i takt med ökad kulturell narcissism och stagnerad social rörlighet (bland mycket annat).

Då som nu menar Putnam att vändningen inte kommer förrän extremerna får allmänheten att nå en brytpunkt och balansen mellan amerikanska etos som tidigare tjänat samhället väl – *self-reliance, the “I”, and helping thy neighbor, the “we”* – återställs.

För mig kom brytpunkten i juni 2020 när jag bevittnade samma politiker som nyss tvingat oss att stanna hemma i 10 veckor för att ”förhindra virusspridning” hylla massdemonstrationer i spåren av mordet på George Floyd. Sedan dess har det inte rått brist på lågvattenmärken, från stormningen av Kapitolium till den intensifierade censuren av demokraternas politiska motståndare. Men det finns hopp. Faktumet att hälften av väljarna nu säger de är oberoende kan förhoppningsvis vara tecken på att pendeln börjat svänga.

4 CHARLIE CRIST, Demokraternas utmanare till Floridas guvernör Ron DeSantis, sa i somras att de med ”hat i hjärtat” kan rösta på hans motståndare. DeSantis, i sin tur, har anspelat på ett bibelcitat om djävulen för att beskriva ”vänsterns konplotter.”

Med den nivån på käbblet är jag inte ensam om att leta alternativ. Med 62% är stödet för behovet av ett tredje parti större än någonsin, enligt Gallup. Andrew Yang, tidigare presidentkandidat för demokraterna som var den enda som anslog en optimistisk ton under primärvalet 2020, har nu startat Forward Party, tillsammans med New Jerseys före detta guvernör, republikanen Christine Scott Whitman. Men för att Yang och andra partier ska ha en legitim chans måste valprocessen reformeras.

Statsvetaren Lee Drutman har fått stor uppmärksamhet för sitt förslag att skapa ett flerpartisystem genom att bland annat slå ihop små valdistrikt och låta inte bara en utan flera kandidater representera regionen i proportion till antalet röster. Samtidigt skulle antalet kongressledamöter utökas till 700 och så kallad *ranked choice voting* avgöra Senatens vinnare.

Ranked choice har som bekant redan införts i Maine och Alaska och används även i lokala val i bland annat New York City och San Francisco. Tanken är att gynna kandidater med bredare stöd och motverka negativt kampanjande men kritiker påpekar att så inte skett i till exempel Australien där systemet är väl etablerat.

Även om tanken på ett flerpartisystem för min del kan kännas befriande förefaller det osannolikt att kongressen skulle skriva om lagarna till förmån för något i stil med Drutmans plan. Att fler partier skulle var lösningen på Amerikas tilltagande auktoritära strömningar motsägs dessutom av läget i andra demokratier som redan använder alla byggklossar som reformatörer i USA nu efterlyser. Liksom i Europa bottenar motsättningarna i annat än det politiska systemet.

FÖRENTA STATERNA?

John F Kennedy frågade: Vad kan du göra för USA?

FOTO: TT

5 SOCIAL SAMHÖRIGHET går enligt många mått hand i hand med medborgerligt engagemang. För den franska aristrokraten Alexis de Tocqueville var det just kombinationen av individualism och kollektiv aktion för att lösa problem och hjälpa andra som utmärkte det unga amerikanska samhället.

Sedan 1960-talet har dock engagemanget i traditionella civila organisationer visat en nedåtgående trend vilket ses som en anledning till den ökande fragmenteringen. Likväl har jag svårt se situationen som alltigenom dystert. En av fyra amerikaner – eller 63 miljoner vuxna – lägger varje år i genomsnitt 52 timmar var på

frivillighetsarbete. Enligt en undersökning bidrar mer än hälften av unga mellan 12 och 19 år med sin tid till att hjälpa andra. Amerikaner skänker också mer pengar till välgörenhet än tidigare.

Gårdagens organisationer har ersatts av nya sätt att engagera sig. Vem kunde på 1960-talet drömma om att kunna kommunicera virtuellt med 40 främlingar? FAIR växer nu snabbt, drivet av volontärer som vill bryta landets destruktiva spiral. Vi loggar ut med förhoppningen att snart ses igen.

Ulrika Gerth är frilansjournalist och sedan länge bosatt i USA.

Både vis och virtuos

De nya volymerna med W H Audens samlade dikter visar vilken relevant och läsvärd poet han är.

Av Carl Rudbeck

A tt citeras anonymt är bland det bästa och mest hedervärda som kan hända en diktare. Med det menar jag att verser och hela strofer börjar leva utanför verket, citeras av människor som vanligen inte läser poesi, som inte har en aning om varifrån orden är hämtade eller vem diktaren är. I den anglosaxiska världen är William Shakespeare förstås det främsta exemplet. Mer moderna exempel saknas inte, även om poesin har blivit svårare och mer experimentell och fjärrad från vanligt talspråk. Även personer som inte har hört talas Philip Larkin kan citera: "They fuck you up, your mum and dad./They may not mean to, but they do."

Ett liknande erkännande har vederfarits W H Auden (1907–1973) genom "Funeral Blues", som börjar: "Stop all the clocks, cut off the telephone/ Prevent the dog from barking with a juicy bone."

Erkännandet kom postumt genom filmen *Fyra bröllop och en begravning* (1994). Sedan dess citeras denna dikt i dödsannonser och reciteras vid begravningar av sörjande som, gissar jag, ofta inte vet mycket om författaren. Det är synd eftersom det finns fler dikter av honom som är värda att citeras och minnas.

När Auden dog menade många kritiker att tiden hade gått förbi honom. Hans bästa dikter, påstod man, var redan flera årtionden gamla. Hans ofta metriskt bundna tankelyrik ansågs otidsenlig. Det var andra poetiska moden som prisades: bekännelselyrik med stora namn som Robert Lowell, John Berryman och Sylvia Plath stod högt i kurs. Och om det inte var nog så fanns

John Ashbery och andra mer eller mindre postmoderna röster att lyssna till. Auden var djupt rotad i en tradition som då ansågs höra till det förgångna och hade överhuvudtaget en minst sagt ambivalent inställning till mycket av det moderna. Han insåg Joyces och Rilkes storhet men var inte särskilt förtjust i någon av dem. Dadaism och surrealism avfärdade han som korade modernistiska avarter.

Vem hade tid för knarrig gubbes visserligen ofta formfulländade dikter eller, än värre, en poet som inte sällan visade en allmän motvilja mot den moderna tiden? Den som vill avfärda honom som en reaktionär kvarleva hittar argument i en dikt från 1966 som han modest kallar "En pensionärs grötrim": "Though I suspect the term is crap/ If there is a Generation Gap,/ who

is to blame? Those, old or young,/ Who will not learn their Mother-Tongue." En bättre dikt från 1946, "Under Which Lyre", slutar med en uppmaning som går emot sin samtid: "Thou shalt not live

within thy means/ Nor on plain water and raw greens./ If thou must chose/ Between the chances, choose the odd;/ Read *The New Yorker*, trust in God;/ And take short views." Detta var förstås innan *The New Yorker* blev ett tillhåll för odrägligt politiskt korrekta skribenter, besatta av ett patologiskt Trump-hat.

Nu ska man inte läsa Auden, och väl nästan ingen annan diktare heller, för de politiska åsikterna. Han vänder sig med skärpa mot den då och i viss mån fortfarande grasserande ovanan att behandla skönlitterära författare som vore de politiska experter: "Jag begriper inte varför man frågar författare om deras åsikter i kontroversiella politiska ämnen. Deras åsikter har inte större

*"När Auden dog
menade många
kritiker att tiden hade
gått förbi honom."*

FOTO: ALAMY

Poeten vid skrivmaskinen.

>>

vikt än vilken som helst något så när allmänbildad persons åsikter. I själva verket, när man läser många av dessa författares åsikter, och många bland de största, tyder mycket på att litterär talang och politiskt sunt förnuft sällan samsas.” T S Eliot, Ezra Pound och Pablo Neruda hade alla förfärliga politiska åsikter, men det hindrar inte att de också var stora diktare. De konstiga är att cancel-kulturen ännu inte har tystat dem, men kanske är det bara en tidsfråga innan de rensas ut från bibliotek och universitetens kursplaner. I synnerhet gäller detta de två förstnämnda. Förvillelser åt höger är vanligen oförlätliga medan de åt vänster ofta behandlas med silkesvantar, om de inte rent av blir en merit.

DET HINDRADE INTE Auden från att ha politiska åsikter. I en tidningsartikel från 1972 ivrade han för att Storbritannien skulle gå med i vad som då kallades Den gemensamma marknaden (vilket man också gjorde efter årsskiftet). Auden förklarade att han inte visste ett dugg om ekonomi, men han menade att ett medlemskap var det enda sättet att få de brittiska arbetarna att komma över sin inskränkthet. För att åstadkomma detta måste de söka arbete på kontinenten.

Samma artikel innehåller två remarkabla förslag. Auden menade att trafiken med bensindrivna bilar redan då hade blivit så outhärdlig att bilarna snarast måste ersättas med elektriska fordon. Vidare föreslog han – med ett förslag han såg som fullkomligt orealistiskt – att politiker borde utses genom lottdragning. Det skulle förstöra partierna. Politiker skulle handla enligt sin övertygelse eftersom de inte behövde tänka på att bli återvalda. Ytterligare en demokratisk vinst vore förstås att det skulle förhindra att uppkomsten av ett politiskt frälse med livslång jobbtrygghet där efter avslutad politisk karriär en välbetald sinekur väntar i form av ambassadör på något soligt ställe, generaldirektör vid någon onödig myndighet, EU-parlamentariker eller den form av glorifierad a-kassa som brukar kallas ”sakkunnig i statsrådsberedningen”.

Idén har senare blivit mer aktuell. Den framstående Yaleprofessorn i statskunskap, Hélène Landemore, skrev nyligen: ”Tanken att lotterier är den ultimata demokratiska valmekanismen vilar på en förnuftig grund. Lotterier exemplifierar både en strikt jämlikhetsprincip och en princip av opartiskhet mellan medborgare.”

Auden var förvisso en lysande kritiker och essäist. Men ändå är inte ”lysande” eller ”briljant” de adjektiv som jag först kommer att tänka på utan snarare en mera sällsynt egenskap, nämligen en klokhet som ibland gränsar till något ännu mera sällsynt: ”vishet”.

Hans prosaverk är nästan alltid underhållande och fulla av insikter och egensinniga åsikter. Att han ändå inte har särskilt högt anseende som kritiker beror väl på att han aldrig bildade en skola som poetkollegerna T S Eliot och William Empson gjorde. Kritiken och essäistiken var för Auden bara ett sätt att tjäna de pengar som han behövde för att kunna ägna sig åt sin poesi. Romanförfattare, musiker, bildkonstnärer kan ofta leva på sin konst – aldrig en poet, skrev han. Men det betydde inte, som många tycks mena idag, att samhället, staten, det vill säga vanligt folk, ska tvingas betala för att poeter ska få dikta. Auden betygade sin aktning för de diktare som tar vanliga jobb för att försörja sig själva och sin familj.

För att vara en stor poet hade han en ovanligt realistisk uppfattning om sin egen betydelse och överhuvudtaget om vad konstnärlig aktivitet kan åstadkomma och, framför allt, inte åstadkomma. Den kan inte ändra historiens gång: ”Europas politiska historia skulle se likadan ut om Dante, Shakespeare, Michelangelo, Mozart etc, aldrig hade existerat.” De författare som verkligen har påverkat historien – han nämner bland andra Hobbes, Voltaire och Rousseau – var inte primärt skönlitterära skribenter.

Det betyder inte att skönlitteraturen skulle vara oväsentlig eller ett meningslöst glaspärlespel. Han urskiljer åtminstone tre funktioner. Den första har han lånat av Samuel Johnson. Litteraturens uppgift är att få läsare att njuta av eller uthärda livet lite bättre. Sedan betonar han att diktaren har ett ansvar: ”Allt han skriver måste vara ett föredömligt exempel på ett korrekt och subilt bruk av modersmålet som alltid riskeras att korrumpas av journalistik och massmedier.” Dessutom har litteraturen och konsten en tredje funktion eftersom ”den är vårt främsta sätt att bryta bröd med de döda och utan kommunikation med de döda är, tror jag, inte ett fullt mänskligt liv möjligt”.

För att få in pengar gjorde Auden också översättningar. Tillsammans med svensk-amerikanske Leif Sjöberg översatte han Gunnar Ekelöfs dikter och Dag Hammarskjölds *Vägmärken*. När han i sitt förord antyder att generalsekreteraren hade samma böjelser som Auden själv togs det så illa upp av Svenska Akademien, påstår han, att han aldrig fick det Nobelpris som många menade att han förtjänade.

Trots att Auden var en privat person som ogillade biografier och utgivning av döda författares brev så var han ganska öppen med sin homosexualitet, han skriver om den i ord som idag kan tyckas fördomsfulla eller i alla fall otidsenliga. ”Få om någon homo-

sexuell kan skryta med ett lyckligt sexliv” och ”det är sällsynt för en homosexuell att under en längre tid vara en person trogen”. Han talade här av egen bitter erfarenhet; han kände sig sviken när hans partner hade affärer med andra män. Mot slutet av sitt liv lärde han sig – eller blev tvingad – att acceptera sin ensamhet.

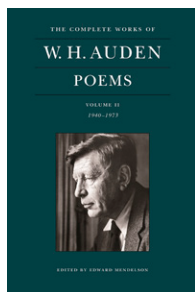
Som få andra diktare har Auden haft något som möjligen kan kallas postum tur och den turen heter Edward Mendelson. I nu snart ett halvsekel har denne professor vid Columbia University i New York vakat

över verket. Resultatet av denna kombination av kärlek och akademisk akribi har få motstycken när det gäller moderna författare.

MENDELSON HAR SKRIVIT vad som nu är – och som säkerligen länge kommer att förbli – standardbiografen. Han ombesörjde också en första utgåva av de samlade dikterna. Kanske trodde man då att han skulle vara färdig med Auden och ta itu med något nytt. Icke så. Istället har han ägnat sin akademiska möda att ge ut *The Complete Works*. Nyligen har detta ambitiösa och både tid- och kostnadskrävande projekt avslutats med den nionde och tionde volymen som är en helt magnifik utgåva av Audens dikter. Den första utgåvan av de samlade dikterna i ett band på 700 sidor från 1976 har nu svällt till två band och nästan 2 000 sidor: WH Auden: *Poems Volume I 1927–1939* och *Volume II 1940–1973* (Princeton University Press). Här finns, speciellt i den första volymen, många aldrig tidigare tryckta dikter. Det enda jag kan jämföra med är den nu ett par år gamla editionen av T S Eliots dikter. Visst finns det fina utgåvor av till exempel Ezra Pound och Wallace Stevens men inget som tål en jämförelse med Audens och Eliots samlade dikter.

De två snyggt producerade Audenvolymerna är knappast någonting för gemene man. Men för läsare med ett lite djupare intresse är de guldgruvor som kommer att sätta sina spår i varje framtida urval och akademisk avhandling.

Mendelson har noga läst varje dikt men inte för att kritiskt kommentera eller tolka. Sådant lämnar han åt andra kritiker eller åt den vanliga läsaren. Däremot har han tagit reda på var och när varje dikt kom till och var den trycktes för första gången, och hur den reviderats, om än så bara genom ett skiljetecken eller ett enstaka ord. Inte utan visst fog kan allt detta beskrivas som akademisk knappologi, nästan ett slöseri med tid. Visst är världen full av viktigare uppgifter, men det kan man ju säga om nästan all humaniora. I Audens fall är dock dessa minutiösa studier befogade. Han hade nämligen

Audens dikter.

ambulans körde han aldrig. Resultatet blev istället en kontroversiell dikt som Auden kom att skämmas över, speciellt genom de avslutande raderna: "We are left alone with our day, and time is short and/ History to the defeated/ May say Alas but cannot help or pardon." Att skriva ord som dessa, erkände han, bara för att de lät bra var oförläppligt.

ETT ANNAT BERÖMT och ofta diskuterat exempel kommer från dikten September 1, 1939: "I sit in one of the dives/ On Fifty-Second Street/ Uncertain and afraid/ As the clever hopes expire/ Of a low dishonest decade." Den näst sista strofen avslutas med versen "We must love one another or die." Senare förklarade han att han avskydde dikten, den var retorisk i ordets sämsta bemärkelse. Dessutom var orden att vi måste älska varandra eller dö lögnaktiga. Han ersatte dem med det mera sanningsenliga: vi måste älska varandra och dö.

Auden bodde på båda sidorna om Atlanten. Han kan tyckas vara den arketypiske excentriske engelsmannen men det hindrade honom inte från att 1939 tillsammans med Christopher Isherwood flytta till USA, där han senare skulle bli medborgare. I England sågs flytten som en flykt, nästan som ett förräderi. Han slog sig ner i New York och levde som fri författare och blev en flitig skribent i tidningar och tidskrifter. Han föreläste vid universitet och gav regelbundet ut diktsamlingar med en lång rad storartade dikter. I hans sista dikt, skriven en eller två dagar innan han dog den 29 september 1973, heter det: "He still loves life/ but O O O how he wishes/ the good Lord would take him."

Han bodde i en allt sjabbigare lägenhet och hans matvanor var inte de bästa. Det sägs att han i varje maträtt främst såg ett hinder fram till nästa cigarett. Han kände sig för gammal för att bo ensam i New York, kort före sin död flyttade han tillbaka till England och Oxford. Man undrade då om han inte skulle sakna New Yorks kulturliv. Hans svar blev: "Jag har aldrig deltagit i det. Eftersom jag går och lägger mig tidigt går jag sällan på teater, bio eller konserter. Mitt kulturliv består av läsning, att lyssna på skivor med klassisk musik och att lösa korsord, aktiviteter som jag kan ägna mig åt varsomhelst."

Auden var en mångsidig och virtuos poet. Det är lätt att stanna vid det mästerliga tekniska handlaget och glömma bort hans djupt kända kärleksdikter. En av dem börjar med de ofta citerade orden: "Lay your sleeping head, my love,/ Human on my faithless arm". I en melankolisk och samtidigt ironisk dikt om en obesvarad kärlek skriver Auden: "Looking up at the stars, I know quite well/ That, for all they care, I can go to hell [...] If equal affection cannot be,/ Let the more loving on be me."

Hos Auden fanns hela tiden en känsla av osäkerhet, att livet var farligt och all trygghet lika illusorisk som prekär, att vi alla på något sätt, i en bild som ofta dyker upp i hans tidigare dikter, är hemliga

agenter på fientlig mark: "A solitude ten thousand fathoms deep/ Sustains the bed on which we lie, my dear:/ Although I love you, you will have to leap;/ Our dream of safety has to disappear."

Visst finns här en hel del tillfällighetsdikter, som en gravdikt över en katt. Något annat vore väl konstigt i ett så omfattande verk. Men mästerverken duggar tätt, ett exempel är dikten om Akilles sköld. I *Iliaden* berättas om hur Hefaistos smider en sköld för hjälten och som visar vackra bilder av lyckliga människor i en värld av lag och klassisk ordning "vines and olive trees,/ Marble well-governed cities/ And ships upon untamed seas." Men nu när Hefaistos gör en ny sköld åt Akilles har allt detta försvunnit. I deras ställe har kommit en värld av våld, krig, våldtäkt, elände, misär och ödeläggelse. Auden beskriver kontrasten med formfulländade strofer som ändå märkligt nog ofta lyckas att låta som talspråk. Han hade förmågan att skriva en sonett eller villanella som vore det den enklaste sak i världen.

Hans poetik är sträng, för att inte säga närmast diktatorisk i sina krav. Han gjorde en halvt skämtsamt jämförelse mellan politik och poetik: "En politisk stat som verkligen liknade en fin dikt skulle vara en skräckinjagande mardröm. Befolkningsantalet skulle bestämmas genom lagar: varje överflödig eller motvillig person skulle man vara tvungen att utrota, och de som tilläts att existera skulle förbjudas att någonsin byta jobb." Så nog är de tur att diktare sällan har fått möjlighet att göra sin poetik till politik.

VEM LÄSER AUDEN idag eller mera generellt: vem läser poesi idag? Rimligen borde denna konstform kunna locka läsare i samtidens tekniska/kulturella kontext. De flesta har knappast längre tid för att läsa nya romaner – eller ens gamla romaner; dessa har för många av oss blivit utkonkurrerade av tv-serier. Men för poesi borde det alltid finnas tid.

Tidigare kunde man riva ut ett par sidor ur någon billig pocketbok med dikter, stoppa dem i fickan och läsa dem på bussen. Idag behöver man inte ens våldföra sig på böcker. Istället för att slösa bort sin tid på efemära nyheter och annat förgängligt kan man läsa några dikter i mobilen, kanske till och med lära sig dem utantill. Audens nästan sångbara, ofta rimmade texter passar utmärkt. Börja med *Musée des Beaux Arts* som finns i svensk översättning av Gunnar Ekelöf: "Gällde det smärtan tog de aldrig fel/ de Gamla Mästarna." Många av Audens dikter stannar kvar i ens huvud ungefär som en slagdänga.

Poems Volume I och II fullbordar ett monument. Frågan är förstas om det är ett monument som främst kommer att samla damm på några universitetsbibliotek eller om det är

tecken på hur relevant och framför allt läsvärd Auden fortfarande är. Jag är förstas övertygad om det senare. En upplaga som denna gör att alla framtida kritiker nu vet att placera in dikterna i ett biografiskt sammanhang. Att känna till var och hur och när de kom till kan inte annat än öka förståelsen.

Ännu har man väl knappast enats om Audens slutgiltiga (om nu något sådant finns) eftermäle. Alexander McCall Smith, författare till *Damernas detektivbyrå*, skrev häromåret en liten bok där han ville visa att Audens dikter gör oss bättre rustade att leva. Harold Bloom, den en gång så briljante litteraturhistorikern som slutade som tröttsam pratkvart, uppmanade sina läsare att slå igen sin Auden och istället öppna sin Wallace Stevens.

Inte ens Nobelpristagare är eniga om hans eventuella storhet. Seamus Heaney kom med en förödande komplimang när han kallade Auden för "a writer of perfect light verse". Joseph Brodsky hade en helt annan uppfattning. I essäsamlingen *Att behaga en skugga* kallar han honom "the greatest mind of the 20th Century". ✨

"Istället för att slösa bort sin tid på efemära nyheter och annat förgängligt kan man läsa några dikter i mobilen, kanske till och med lära sig dem utantill. Audens nästan sångbara, ofta rimmade texter passar utmärkt."

Den mångsidige ekvilibristen

Bredden i Alf Henriksons gärning har bidragit till att så få har skrivit om honom, menar **Bo G Hall**.

EGENTLIGEN ÄR DET märkligt att det inte har skrivits mer om Alf Henrikson (1905–1995). Kanske är en förklaring att han hade så storartad bredd i sin skrivande gärning att den helt enkelt är svår att överblicka. Henriksons hjärna verkar ha varit oavbrutet sysselsatt och öppen för oväntade och nya inslag. Sammanlagt gav han ut mer än 80 böcker, men han betraktade hela tiden sig själv som journalist.

Vägen genom H. En bok om Alf Henrikson (Explicare AB) består av två delar. Den första har rubriken "Ett författarliv" och för den svarar författaren och journalisten Åke Lundqvist. Den andra heter "Alf Henrikson bit för bit", bjuder på ett antal uppsatser och är redigerad – och i stora delar författad – av språkskribenten Catharina Grünbaum. Båda är förnämliga skribenter, med bakgrund i Henriksons gamla tidning *Dagens Nyheter*.

Henrikson författade verk inom en rad olika områden. För många var han i första rummet en storartad historiker – eller kanske snarare historieberättare. Han svarade för en ström av böcker innehållande en myckenhet lättsamt presenterad men grundlig historisk kunskap med titlar som *Antikens historier*, *Svensk historia*, *Kinesisk historia*, *Dansk historia*, *Byzantinsk historia* (möjligen ett undantag och något av ett lågvattenmärke med sitt rabblande av historiska krönikor) och *Isländsk historia*. Förutom gedigen kunskap kännetecknas dessa skrifter av en underfundig humor, viss vanvördighet och helt enkelt spiritualitet. Böckerna nådde många läsare, hans svenska historia gick sålunda ut i upprepade upplagor; tillsammans i sådana sam-

manhang helt fantastiska 360 000 exemplar. och över honom närmast regnade priser och utmärkelser. Han blev hedersdoktor i Stockholm 1968, 19 år senare tillerkände regeringen honom värdigheten professor, trots hans ringa formella akademiska erfarenhet.

HÄRUTÖVER UPPTRÄDDE Alf Henrikson också tidigt som dramatiker. Lundqvist beskriver målande hur 1930-talet blev dennes genombrott som författare av revyer, lustspel, komedier, med text och musik, ofta utspelade i en historisk kontext. Under andra världskriget stod han för texten till den välkända obligationsmarschen till stöd för försvarslånet – med musik av Lars Erik Larsson. Hans pjäs *Lax, lax, lerbak* från 1948 var ett beställningsverk som tillkom i samband med Stockholms 700-årsjubileum. Det-

Han svarade för en ström av böcker innehållande en myckenhet lättsamt presenterad men grundlig historisk kunskap.

ta på sin tid ofta framförda krönikespel speglar huvudstadens historia från Birger jarls dagar till nutid i ett antal scener där man får följa fisket i Stockholms ström. Henrikson stod också för den svenska texten i Ingmar Bergmans starkt hylla-

En sannare livsform

64 Katarina O'Nils Franke firar Rainer Maria Rilke

Ett Eldorado för författare

65 Torsten Rönnerstrand om ön Hydra

Ostadighetens konst

68 Laura Barbagallo ser japansk grafik

Årtiondet när allt hände

70 Ann-Sofie Dahl om 1980-talet

Krönika

71 Louise Lennartsson tycker till om tryckare

I korthet

71 Alfred Sjödin går på antikvariat

FOTO: ALAMY

Bergmans *Trollflöjten*, i Henriksons översättning.

de tv-version av Mozarts *Trollflöjten* 1975.

Ändå kommer väl många av oss allra bäst ihåg Henrikson för hans långa och oavbrutna serie kortverser – de lär uppgå till mer än 20 000! – på DN:s Namn & Nytt-sida, dit han kom redan 1929. Dessa erbjuder i början kommentarer till dagshändelser och innehöll ofta tänkvärda infall framförda med påtaglig teknisk skicklighet och med för honom karaktäristiska, aktuella och annorlunda glosor insatta – samt omvända ordföljder.

TILL HANS SÄRMÄRKEN hör vidare olika suveränt utnyttjade stilbrott, såväl ifråga om rytm som om ord. Genom en medveten kontrast till en skickligt bunden form visar han sin glädje och kunskap om de mest olikartade versmått, både antika och rimmade. Stilen är personligt färgad med en humor som desarmerar det högtidliga (men i större mängder emellanåt nog kan upplevas som tröttande). Utifrån tre dikter analyserar Grünbaum inspirerat Henriksons versifikatoriska teknik. Mot all fanatism hyste han en stark skepsis.

Som framgått byggde han på en rad källor: dikterna är sålunda ofta fulla med namn historiska gestalter men även hämtade ur Bibeln. Hans verser förutsätter inte sällan sådana kunskaper hos läsarna. Efter hand tvangs han dock upphöra med nästan studentikosa parodier på dikter i den stora svenska traditionen, detta sedan läsarna uppenbarligen inte längre kände till förebilderna. Och numera går nog åtskilliga hänvisningar till det klassiska arvet många förbi.

Ibland kunde dessutom tongångarna

vara väl så allvarliga. Hans rader tillkomna med anledning av kollegan Jan Olof Ols-sons (Jolo) bortgång våren 1974 tillhör de mest citerade i våra dödsannonser. ("Ibland liksom hejdar sig tiden ett slag/ och någonting alldeles oväntat sker.")

Boken bjuder på en rad exempel på hans verskonst. Dikterna kunde gärna innehålla lättsamma reflektioner som denna från november 1981:

*En härligt dikt förgyller en minut.
En god roman tar alltför tidigt slut.
Ett ståtligt drama räcker väl en vecka.
En enda kokbok räcker livet ut.*

MED START 1945 utkom under de följande åren dussintalet böcker med samlingar av hans dagsverser. Man kan i sanning undra om han inte på så vis utgjorde den mest lästa svenska poeten under det förra seklet.

Nu har förstas kortverser inte varit något unikt för DN. *Svenska Dagbladets* Kajenn (Caj Lundgren) höll på sin tid motsvarande höga kvalitet. Och i *Göteborgs-Posten* stod Erik Nordström för många kluriga rim. Samma gällde Christer Åsberg i *Uppsala Nya Tidning*. I sammanhanget är det också givet att nämna dansken Piet Hein. Under signaturen Kumbel Kumbell svarade han för bortåt 10 000 korta verser som gick under namnet *Gruk* och hade ett ämnesval snarlikt Henriksons.

Såvitt jag vet är det i dagens större svenska dagspress bara DN:s Namn och Nytt-sida som – om också mera sporadiskt – alltså vidmakthåller traditionen. Åsberg medverkar för övrigt i bokens

andra del med korta och läsvärda texter om Henriksons författarskap med rubriker som "Rytande och rytm" och "H som i Henrikson – och andra signaturer". Den fyndiga boktiteln *Vägen genom H* sammanhänger med att just ett enkelt "H" ofta var den signatur Henrikson nyttjade, särskilt vid kortverser. Det är också en anspelning på hans ungdomsbok *Vägen genom A*, numera en klassiker där han skildrar vad två bokmalar möter när de tuggar sig igenom A-volymen i ett uppslagsverk.

Biografier brukar innehålla avsnitt om hustruns/makens och den övriga familjens betydelse som inspiration bakom huvudpersonens tänkande och skapande. I Henriksons fall tycks det dock inte finnas så mycket att rapportera härom, familjen speglas så gott som aldrig i hans texter. Om sitt privatliv var han mycket fämäld och vid intervjuer närmast avvisande. Han gifte sig 1931 med Anna Weck – en ungdomsbekant från Huskvarna – och paret bodde under det livslånga äktenskapet i en villa i Ängby och fick två söner.

BETYDELSEFULLA PERSONER FÖR Henriksons verk var däremot de ackompanjerande tecknarna vilket medfört att de har fått ett självklart utrymme. De presenteras i ett särskilt avsnitt i bokens andra del. Detta gäller framförallt hans båda kolleger från Namn & Nytt's spalter: Birger Lundquist och Björn Berg.

Åke Lundqvist och Catharina Grünbaum har presterat en faktafylld, lättillgänglig och rikt illustrerad skrift om en av våra främsta språkekvilibristerna. Som läsare kan man bara tacka och ta emot. ✨

En sannare livsform

Brev till en ung poet hör till Rainer Maria Rilkes mest lästa verk. Nu finns även Franz Xaver Kappus svar att tillgå, skriver **Katarina O'Nils Franke**.

I ÅR ÄR det 100 år sedan Rainer Maria Rilke (1875–1926) fick sitt stora genombrott och erkändes som en av de främsta modernistiska poeterna. *Duinoelegierna* och *Sonetterna* till Orfeus skapades båda 1922 och räknas till 1900-talets viktigaste diktverk. De skrevs delvis parallellt i en febrig effektivitet och behandlar stora teman som tiden och döden.

I en recension av Camilla Hammarströms nyöversättning av *Duinoelegierna* 2010 skrev Carl-Johan Malmberg i *Svenska Dagbladet*: "Rilke saknar tvivel på sitt poetiska uppdrag, en sällsynthet bland 1900-talets stora poeter, och han menar att människan tack vare dikten kan nå en sannare livsform redan i detta livet [...] människan kännetecknas inte av vad hon är utan av vad hon kan vara."

Åtskilliga har inspirerats av Rilke. Det gäller till exempel kända skådespelare som Marilyn Monroe, Dennis Hopper, Jane Fonda och Dustin Hoffman. Hopper har sagt: "After reading Rilke it became clear to me that I had no choice in the matter. I had to create." Och Hoffman har refererat till *Brev till en ung poet* som sin bibel som han läser om och om igen.

Överhuvudtaget är *Brev till en ung poet* en skrift som många återvänder till. Boken gavs ut första gången 1929 och bestod då av Rilkes brev till Franz Xaver Kappus (1883–1966). Verket har kommit i två svenska översättningar, den senaste 2015. (Recenserad i *Axess* 5/2016 av undertecknad.) På den tiden fanns inte Kappus brev publicerade och vi kunde bara spekulera om vad han egentligen hade skrivit till Rilke.

Men 2019 utkom en ny version av *Briefe an einen jungen Dichter*, där även flera av Kappus brev fanns med. Utgivare var Erich Unglaub. Unglaub är professor emeritus i litteraturvetenskap i Tyskland och har publicerat flera hundra artiklar om tysk och europeisk litteratur, ofta med fokus på tysk-skandinaviska litterära relationer. År 2020 kom en engelsk översättning av den kompletterade brevutgåvan, gjord av den amerikanska författaren och översättaren Damion Searls.

Varför är dessa brev så intressanta?

Kappus och Rilke kan spegla sig i

varandra: båda har gått på militärskolan Sankt-Pölten med ambivalenta känslor inför rutiner och den yttre världens krav. När Kappus på senhösten 1902 satt under det gamla kastanjeträdet och läste dikter av Rilke kom en av lärarna, tog samlingen och sade: "Så det har blivit poet av vår gamla elev René Rilke?" På så sätt fick Kappus upp ögonen för att även Rilke hade gått där.

DET ALLRA FÖRSTA brevet Kappus skickade finns inte bevarat, upptäcker jag när jag hungrigt bläddrar genom Unglaubs utgåva. Det hade varit intressant

att veta hur han valde orden när han för allra första gången skriver till den store poeten.

Det ska dröja till den 17 februari 1903 innan Rilke svarar. Hans förklaring till det nästan halvårssena svaret är att det har dröjt innan Kappus brev nått fram. Rilke tackar för förtroendet, men vill inte kommentera de dikter Kappus har skickat. Han anser att kritiska ord inte gynnar poesin. Fråga dig istället: Måste du verkligen skriva? Bara om det är livsnödvärdigt ska du fortsätta, skriver Rilke.

Kappus lovar att blicka djupt i sin själ och fråga sig just detta. Han känner oro inför svaret han kanske ska få och refererar till mörka stunder på nätterna när man längtar efter solens återkomst. Men uppenbarligen hade han ett behov av att skriva. Han blev senare journalist, romanförfattare och dramatiker, även om det är bekantskapen med Rilke som han är mest känd för.

Franz Xaver Kappus lovar att ta till sig av Rilkes råd om att undvika ironi. Han hoppas även kunna be om fler råd, förutsatt att dessa inte tröttnar ut Rilke. Det framgår att han inte har förväntat sig att få så många ytterligare svar. Men uppenbarligen är brevväxlingen givande också för Rilke. Han skriver fler brev och rekommenderar bland annat Kappus att läsa sådant som han tycker är bra om igen. Något som får en extra intressant laddning,

eftersom *Brev till en ung poet* alltså skulle komma att bli just en sådan favorit många läser om.

I de texter vi nu har fått tillgång till berättar Kappus förtroligt om sitt eget liv och skapande. Av ett brev från den 28 november

1903 framgår att han planerar att skriva ett drama med en officer som hjälte. Kappus har redan satt upp målet; att trycka sitt färdiga manus i ett par tusen exemplar och skicka till olika tyska scener. Han vill förmedla den oändliga smärtan inom militären.

Rilke svarar att denna klaustrofobiska känsla som officer hade man upplevt inom vilket yrke som helst. Även att stå utanför samhället och inte ha något värv hade gett denna känsla, eftersom den är mänsklig. Han rekommenderar istället Kappus att vara nära tingen (som Rilke själv gärna skildrar i sin poesi), då de inte överger oss såsom människor kan göra. Naturen och djuren, livet och döden – allt detta är skeenden som man kan beskriva i ord.

Detta ger Kappus sådan kraft att det fullkomligt lyser om hans nästa brev. Men mörkret finns samtidigt närvarande och han skriver att han har svårt att bära sin egen

Rilke som frimärke.

FOTO: ALAMY

Nygamla brev.

*Genom ensamheten
sökte han kärleken
och skapar en vacker
sonett som vi nu ges
tillfälle att läsa tack
vare nytgåvan.*

ensamhet. Genom ensamheten sökte han kärleken och skapar en vacker sonett som vi nu ges tillfälle att läsa tack vare nytgåvan.

Rilke svarar att det är bra att vara ensam, eftersom ensamheten är svår. Det är också bra att älska, eftersom kärleken är svår. Men kärlek är, trots sin initiala svårighet, en fantastisk möjlighet att mogna. Rilke varnar samtidigt för att som unga människor helt förlora sig i varandra: "För vad händer sedan med dessa halvtrasiga delar?"

Om vi emellertid klarar av att hålla ut och ta oss igenom kärlekens börda och lärotid så möts vi av framsteg och lättnad. Sedan för Rilke ett intressant resonemang om vad som är manligt och kvinnligt. Han spår att det en dag kommer att finnas flickor och kvinnor vars namn inte bara står för mannens motsats, utan något eget. Detta tror han skall förändra kärleken i grunden. Den blir en relation mellan två *människor*, inte mellan en man och hans fru. Rilke spår att "omoderna män" åtminstone till en början kommer att motsätta sig detta.

KAPPUS SVARAR OM sin egen kärlekslängtan: "Ni skrev så underbara ord om kärleken, gode Herr Rilke" och han berättar om hur han skäms för att ha levt som ett djur. Om än, förtydligar han, med goda intentioner. Njutning och otålighet har fått ta över. Rilkes ord får honom dock att komma till insikt och vilja att omforma sitt liv.

Efter detta svarar Rilke den 12 augusti 1904 från skånska Borgeby. Rilke tar upp Kappus hjärtesorg och tunga erfarenheter. Han undrar om inte Kappus kanske rentav vuxit av detta. I sorgen finns det nämligen något nytt, något okänt som vi förändras av.

Trots att Kappus emellanåt blir närmast tröttsamt ursäktande inför den store konstnären – han upprepar ständigt "hochgeehrter Herr" – så är hans trevande försök i både brev- och diktform intressanta att (äntligen) få ta del av.

Unglaubs efterord innehåller också mycket av intresse. Bland annat skriver han om att personen Rilke försvann bakom bilden av poeten. Det var bara en liten vänkrets som faktiskt kände honom på riktigt. Detta är nog också en viktig del av Rilkes framgång: hans egen person tar inte stor plats i dikterna. Vi läser istället skildringar av ting, känslor och erfarenheter som passar in på oss alla. ✨

GREKLAND

Ett Eldorado för författare

Den grekiska ön Hydra, som skildras i filmen *The Lost Daughter*, har inspirerat författare som Durrell, Tunström och Cohen, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

MAGGIE GYLLENHAALS DEBUTFILM *The Lost Daughter* bygger på den italienska succéförfattaren Elena Ferrantes roman *I skuggan av en dotter* (2006). Filmens och bokens huvudperson är en medelålders kvinna som under en sommarsemester konfronteras med minnen som är så smärtsamma att hon är nära att förlora förståndet.

Det hon mot sin vilja tvingas erinra sig är att hon 20 år tidigare har övergivit sin make och sina två små döttrar i förhoppningen att på så vis kunna förverkliga sig själv. Efter uppbrottet upplever hon en eggande kärlekshistoria med en karismatisk akademiker, och med hans hjälp blir hon längre fram en framgångsrik forskare, men priset visar sig ha varit alltför högt. När vi möter henne 20 år senare har hon visserligen återknutit kontakten med dött-

rarna, men hon är ändå en mycket ensam människa. Då filmen slutar finns det inte heller något som tyder på att de självförvärlade skadorna i hennes psyke någonsin ska kunna läkas.

Gyllenhaals film är en kongenial tolkning av den centrala problematiken i förlagan – relationen mellan mödrar och dött-

*Gyllenhaals film är
en kongenial tolkning
av den centrala
problematiken i
förlagan – relationen
mellan mödrar
och döttrar.*

>>

The Lost Daughter.

rar. Det finns också många paralleller till Ferrantes mest kända verk, den fyra band långa romanserie som brukar kallas *Neapelkvartetten*. Dit hör fokuseringen på den kvinnliga sexualiteten och på konflikten mellan karriär och längtan efter kärlek.

Likväl finns det en avgörande skillnad mellan *The Lost Daughter* och Ferrantes romaner. Gyllenhaals film utspelar sig inte i Italien utan på den grekiska ön Hydra, belägen mellan Aten och halvön Peloponnesos.

Denna scenförändring innebär att Gyllenhaal tar spjårn i en litterär tradition som sträcker sig från antiken till vår egen tid. Först ut var nog den forngrekiska historikern Herodotos (484–425 f Kr). Under namnet Hydrea nämner han Hydra

i sin bok *Historia*, en skildring av de återkommande krig mellan greker och perser som utkämpades under århundradena kring 500 f Kr. I tredje delen av detta mästerverk berättas sålunda att flyktingar från det egeiska Samos köpte ön för att sedan överlämna den till invånarna i staden Troizen på det närbelägna Peloponnesos.

DET SKULLE DOCK dröja till 1820-talet innan Hydra blev ett vanligt motiv i litteraturen. Det skedde först efter hydrioternas heroiska insatser i det tioåriga krig mellan greker och turkar som för cirka 200 år sedan ledde till att Grekland blev en självständig stat.

Sedan dess har Hydra varit ett Eldo-

rado för resande författare av många kynnen och många nationaliteter. Däröf vittnar bland mycket annat böcker som Henry Millers *Kolossen från Maroussi* (1941), Lawrence Durrells *Prosperos cell* (1945), Patrick Leigh Fermors *Mani. Travels in the Southern Peloponnese* (1958), Axel Jenssens *Joa-cim* (1961) och Göran Tunströms *De heliga geograferna* (1973), liksom Leonard Cohens sång *Moving on* (2016).

Till de intressantaste skildringarna av Hydra hör sedan en tid också *A Theatre for Dreamers*, en prisbelönt dokumentärroman som utgavs 2020 av den engelska succéförfattaren Polly Samson. Här utspelar sig merparten av handlingen i början av 1960-talet, och i berättelsens centrum står

FOTO: ALAMY

en brokig skara av bohemiska författare som idag tillhör litteraturhistorien. Dit hör först och främst kanadensaren Leonard Cohen men också norrmannen Axel Jensen, svensken Göran Tunström, amerikanen Gregory Corso och australiern George Johnston.

Samtalen mellan dessa författare ger en god inblick i den filosofiska och litterära debatten vid övergången mellan 1950- och 60-talet. Inte oväntat är det existentialisterna Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir som står i centrum för diskussionerna, men det talas också om bland andra Ernest Hemingway, T S Eliot, James Joyce, Henry Miller, Lawrence Durrell, Gregory Corso, Jack Kerouac och Allen Ginsberg.

Tillsammans med Cohen framstår han som den mest sympatiska i en krets av ganska solkiga existenser.

Den röda tråden i boken är emellertid ett ämne som för några år sedan också skildrades i dokumentärfilmen *Marianne and Leonard. Words of Love*. Vad jag tänker på är kärleken mellan Leonard Cohen och Marianne Ihlen, en norsk kvinna bosatt på Hydra som under namnet Åse också skymtar i flera av Göran Tunströms romaner.

Likväl är det ändå skildringen av den ännu mycket unge Tunström som kommer att stanna kvar i mitt minne. Tillsammans med Cohen framstår han som den mest sympatiska i en krets av ganska solkiga existenser. Kanske beror det på att uppgifterna om honom mestadels härstammar från hans egna böcker, till exempel *De heliga geograferna* (1973) och från sonen Linus Tunström, som tillbringade den första delen av sitt liv bland författarna på Hydra.

NÄR BOKEN BÖRJAR är Göran Tunström bara 23 år, men han har redan givit ut en diktsamling som har fått god kritik. Det hindrar inte att han i Polly Samsons tappning framstår som ödmjuk på gränsen till det självutplånande, inte minst i jämförelse med sin långt mer företagsamma fåstmö, en ung målarinna som längre fram skulle gå till konsthistorien som Lena Cronqvist. Likväl antyds det att Tunström trots sin anspråkslösa framtoning är ett geni i vardande.

Detsamma gäller också om skildringen av Leonard Cohen. Den verkar vara byggd på ett omfattande forskningsarbete, men det hindrar inte att den – liksom filmen *Marianne and Leonard* – på några punkter framstår som alltför förenklad. Det ser man tydligt om man läser romanen mot bakgrund av vad som berättas om Cohen i en av de böcker som listas i Samsons föredömligt ambitiösa källförteckning: Sylvie Simmons lysande biografi *I'm Your Man* från 2012.

Simmons bok har undertiteln *The Life of Leonard Cohen*, men den varudeklarationen är egentligen alltför snäv, för boken handlar inte bara om Cohen själv. Den är också

en tidsskildring. Som sådan utgör den en idealisk vägvisare för var och en som vill fördjupa sina kunskaper om bohemlivet på 60-talets Hydra eller om samhället, kulturen och konsten i Nordamerika och Europa under de fem årtiondena närmast efter andra världskriget. Det gäller inte minst de omfattande partier som handlar om Cohens förhållande till det judiska.

I motsats till Bob Dylan har Cohen aldrig velat distansera sig från sitt judiska ursprung. De judiska högtiderna var alltid viktiga för honom, och många av hans sångtexter anknyter till judarnas historia från Abraham till Auschwitz. Ett vittnesbörd om det utgör den sublima *Who by Fire*. Den har inspirerats av en hebreisk bön som sjungs vid försoningsdagen, jom kippur, tio dagar efter det judiska nyåret i början av hösten. Ett annat exempel är *Dance me to the End of Love*. Inspirationskällan till den sången var berättelsen om en judisk orkester i ett tyskt förintelseläger, som av sina nazistiska lägervakter tvingades spela för sina trosfränder, medan dessa leddes iväg till gaskamrarna. Det judiska engagemanget är alltså något mycket centralt i Simmons biografi om Cohen, men i Polly Samsons roman *A Theatre for Dreamers* är det starkt nedtonat.

Det hindrar inte att boken likväl är mycket läsvärd, och mycket talar för att den kommer att filmas. En anledning till det är inte minst den konturskarpa skildringen av naturen och folklivet på Hydra under en tid då massturismen ännu inte hade nått fram till ön. I det avseendet skiljer den sig starkt från Gyllenhaals *The Lost Daughter*. När denna film utspelar sig har turismen redan slagit klorna i Hydra. Det ser vi särskilt tydligt i det drama som på öns bästa strand utspelas mellan filmens huvudperson och en stökig skara av semestrande New York-bor med grekiskt ursprung men amerikanska vanor.

DENNA OLIKHEIT GÖR att Samsons roman och Gyllenhaals film på viktiga punkter kompletterar varandra. Tillsammans ger de därför en mycket mångfasetterad bild av den ö som i Tunströms *De heliga geograferna* kommenteras med orden: "Där var Barbara från Sydney och Leonard från Montreal, där var Eileen från San Francisco och Donald från Oxford. Där var Yoko från Tokyo [...] Där var Pete från Dublin och Lisa från Helsingfors. Och där var hela besättningen på SAS-routen Köpenhamn–Athen–Khartoum." ❧

Ostadighetens konst

Under första halvan av 1900-talet väckte den nya japanska grafiken intresse runt om i världen, skriver

Laura Barbagallo.

I SIEBOLDHUIS i nederländska Leiden – ett museum uppkallat efter den tyske läkaren Philipp Franz von Siebold och berömt för dennes samlingar av japansk flora, fauna och etnologi – visades i somras en utställning med verk från 1900-talets viktigaste japanska utgivare av grafik, Watanabe Shōzaburō. Under hösten kan man se utställningen i Bryssel. Den kompletteras av en noggrant utarbetad katalog av Chris Uhlenbeck, Jim Dwinger och Philo Owveleen.

Fokus för utställningen är *shin hanga*

(ordagrant ”ny grafik”). Med det avses japansk grafisk konst mellan 1900 och 1960. Det var en innovativ tid för grafik i Japan, då man i både teknisk och konstnärlig mening på flera sätt bröt mot en i många hänseenden strikt tradition både rörande motiv och teknik. Den nya grafiken var friare och mer personlig. Konstnären fick nu en starkare roll och kontrollerade hela tillkomstprocessen från formgivning till slutprodukt.

Alla motiv var relaterade till *Ukiyo-e*, ostadighetens konst. *Ukiyo* är ett buddistiskt ord som började användas under Heianperioden (794–1186) för att beskriva världens fäfänglighet och det mänskliga tillståndets vemod, balanserande mellan liv och förfall. Kring 1600-talet fick ordet en ny mening, och den pessimistiska tonen i ordet kom att ersättas av en hedonistisk, där den ”ostadiga

världen” refererade till den sekulära världens nöjen.

UKIYO-E BLEV SOM stil populär kring 1660, med motiv som kretsade kring verklighetens förgänglighet och dess attraktionskraft: vackra kurtisaner (*bijin-ga*), kända Kabukiskådespelare, erotiska scener (*shunga*), storslagna landskap (*fūkei-ga*), blomster och fåglar (*kachō-ga*) och livet i nöjeskvarteren. Från början var motiven svartvita (*sumizuri-e*), från cirka 1741 började man trycka i rött (*benizuri-e*) och slutligen övergick man till praktfulla femfärgstryck (*nishiki-e*). En sådan stil var förutbestämd att transformeras i kölvattnet av de förändringar Japan kom att genomgå.

Från 1868, då kejsare Meiji inträdde i rollen som högste ledare för landet, öppnades Japan för omvärlden efter sekler av isolering och började moderniseras i en förvä-

Verk av japanen Bannai Kokan från 1931.

FOTO: ALAMY

nansvärd fart. Den japanska regeringen insåg att det krävdes inte bara ekonomisk utan även kulturell utveckling. En konstnärlig avdelning inrättades efter västerländsk modell vid den tekniska konstakademien 1876, i och med den italienske konstnären Antonio Fontanesis ankomst till Tokyo. Färglitografins och den ångdrivna tryckpressens introduktion möjliggjorde mekanisk framställning av illustrerade tidskrifter, tidningar och böcker. Många konstnärer producerade grafik för att skildra det första kinesisk-japanska kriget (1894–1895) och det rysk-japanska kriget (1904–1905).

I BÖRJAN AV 1900-talet växte intresset hos konstsamlare i Europa och USA för det exotiska och oemotståndliga i tidens japonism, och därmed också intresset för modern japansk grafik.

År 1909 startade den unge Watanabe Shōzaburō sin verksamhet i Tokyo som oberoende utgivare av grafik. Han öppnade upp en exportmarknad för nya verk till USA och Europa, samtidigt som han visade sitt engagemang för traditionell teknik genom utsökt luxuösa reproduktioner av mästare

från 17- och 1800-talen, såsom Katsushika Hokusai, Utagawa Hiroshige och Kitagawa Utamaro. Grafiken utvecklades mot en mer känslösam, impressionistisk och mindre konventionell stil tack vare inflytande från västerländska konstnärer bosatta i Japan, till exempel Emil Orlik, Charles W Bartlett och österrikaren Fritz Capelari, som ställde ut sina akvareller och målningar i Tokyo 1915. Watanabe bad Capelari leverera förlagor som trycktes av honom samma år. År 1916 publicerade Watanabe 21 blocktryck efter förlagor av Bartlett, inklusive sex japanska landskap.

Utställningen *Shin Hanga* är uppdelad i två huvudsakliga tidsperioder, före och efter den förödande jordbävningen som drabbade Tokyo den första september 1923. Jordbävningen följdes av omfattande bränder, i vilka en stor del av staden inklusive Watanabes verkstäder förstördes. Händelsen är en vattendelare för klassificeringen av 1900-talstryck. Bilder tryckta före jordbävningen är mycket ovanliga, en stor del av upplagorna blev förstörda. Efter katastrofen återupptog dock Watanabe fort produktionen, samtidigt som nya konstnärer började uppträda.

UTGIVARE BLEV MER måna om att uppfattas som "moderna" och som en konsekvens försvann vissa tidigare prominenta genrer, såsom historiska och heroiska skildringar. Shunga fortlevde men i andra former, delvis också en effekt av hårdare efterlevnad av censurlagar. Papperskvaliteten ökade avsevärt, vilket gav fler möjligheter till flerfärgstryck. Allt fler motiv skildrande den moderna staden, upplyst av de månliknande ljusen från gatlyktor, billjus och neonskyltarna i Tokyos Ginza-distrikt och av oceanångarnas ljus reflekterade i hamnens vatten. En del konstnärer fick möjlighet att resa utomlands, varför alla landskap inte längre var japanska. En del bär på oväntade antydningar om andra platser: den förtrollande *Sommar i Ikaho* av Kawase Hasui kan tyckas påminna om Gustaf Fjæstad's trolska landskap. Genom *shin hanga* återintroducerades också fågel- och blomstermotiv, som negligerats sedan Hiroshiges tid. Särskilt konstnären Ohara Koson, som betraktas som en mästare av *kachō-ga*, ägnas stor uppmärksamhet. Han utvecklade en särskild teknik med gnuggning och tryck som förlänade trycken både struktur och djup.

En annan viktig avdelning ägnas porträtt av Kabukiskådespelare. Under 1700- och 1800-talet trycktes porträtt av skådespelare i samband med teateruppsättningar. Under 1900-talet framställdes istället skådespelarna i deras mest populära och viktiga roller. Många av tidens konstnärer hade en passion för Kabukiteater. Det mest iögonfallande bland dessa porträtt är

Färglitografins och den ångdrivna tryckpressens introduktion möjliggjorde mekanisk framställning av illustrerade tidskrifter, tidningar och böcker.

ett porträtt utfört av Yamamura Koka, föreställande Morita Kan'ya XIII i rollen som Jean Valjean i *Les Misérables*. Koka försökte en mer europeisk stil genom starka linjer och patos i skådespelarens uttryck.

Den intressantaste avdelningen visar exempel ur genren *Bijin-ga*, porträtt av vackra kvinnor. Under *shin hanga*-perioden var konstnärerna mer intresserade av att framställa kvinnor inte bara som ornamentala komplement till landskap, utan genom verklighetstroga porträtt, där känslor och introspektion i en vardagsmiljö får komma till uttryck. En subtil färgpalett uppvisar eleganta, fängslande bilder med mjuka linjer. Den djupa röda färgen i Ito Shinsuis *Framför spegeln* är otrolig; i *Efter badet* visar konstnären sin skicklighet i att skildra ansiktspudrets struktur endast genom papperet, utan färg.

Den melankoliska, både abstrakta och sensuella utstrålning som dessa kvinnor förkroppsligar är det estetiska ideal som på japanska kallas "iki", ett begrepp som användes och studerades av den aristokratiske dandyn och filosofen Kuki Shūzō. Han studerade filosofi i bland annat Paris och Freiburg och blev vän med Martin Heidegger. Heidegger diskuterar Kuki Shūzō och "iki" i en av texterna i boken *På väg mot språket*.

UNDER BUNKA-BUNSEI-PERIODEN ANVÄNDES det svåröversatta ordet "iki" för att definiera geishans obeskrivliga charm, hennes föraktfulla men gripande stil, förtrollande men motvillig, präglad av både sensualism och stränghet, en sorts oböjlig elegans. I sin essä om begreppet, *Iki no kōzō* (1930), identifierar Kuki begreppets centrala kännetecken som förförelsen, andlig kraft och förnekelse, och placerar det i ett rigoröst estetiskt system, där han ser spår av det i geishans håruppsättning, gång, gester och hållning men också i dekorativa mönster, i den bruna färgen, i tehusets arkitektur och musiken för shamisen, det japanska stränginstrumentet. Att förstå "iki" ger en insikt i en hel civilisations essens. Kanske kan denna utställning också bidra till en fördjupad inlevelse i detta begrepp. ✨

Årtiondet när allt hände

Det dramatiska 1980-talet skildras i en ny bok, skriver **Ann-Sofie Dahl**.

Dallas.
FOTO: ALAMY

1980-TALET VAR ÅRTIONDET när allting hände. Inte minst det dittills otänkbara, när Berlinmuren öppnades efter ett simpelt missförstånd på en presskonferens och folk i mängder strömmade ut i friheten i väst. Land efter land, folk efter folk som varit inspärrade på fel sida av den järnridå som i mer än 40 år hade delat Europa – och världen – i öst och väst återfick sin frihet.

Några år senare, när 80-talet just hade övergått i 90-tal, föll hela det brutala kommunistiska Sovjetsystemet samman när Warszawapakten och Sovjetunionen gick sitt gemensamma öde till mötes. USA stod som ensam segrare i kalla kriget.

Att det skulle gå så hade ingen kunnat ana på nyårsafton när det nya decenniet skälades in. Då rådde fortfarande ett iskallt krig som inte visade några tecken på att vara på upphällningen. Berlinmuren stod lika solid och ogenomtränglig som någonsin och de östtyskar som dristade sig till att försöka fly sköts obönhörligen ner av de tungt beväpnade gränsvakterna.

1980-talet var de dramatiska och osannolika händelsernas tid, och framförallt dess allra sista år. Slutet på en era och början på något helt nytt som till alldeles nyligen hade avfärdats som orealistiska drömmier – möjligen något som den nyss avgångne amerikanske filmstjärnepresidenten Ronald Reagan kunde förväntas ägna sig åt.

Han som hade myntat begreppet "ondskans imperium" om den fria världens motståndare i Kreml – ett träffande uttalande som enligt Olle Larsson uppfattades som "en grov förödlämpning" i Moskva. De som levde i Sovjetimperiet lär dock ha nickat instämmande till Reagans uttalande.

Olle Larssons bok *Det dramatiska 1980-talet. Decenniet som förändrade världen* (Historiska media) blandar stort och smått, världspolitik med personliga betraktelser. När 1980-talet börjar är författaren en 12-årig pojke i villan i Oskarshamn, när det slutar har han just muckat efter elva månader som värnpliktig gruppchef vid Kronobergs regemente.

DET VAR ÅRTIONDET när sovjetiska ubåtar jagades i Hårsfjärden och vi en morgon vaknade det till nyheten att en av dem hade kört rakt upp på torra land i Karlskrona skärgård. På tal om osannolika händelser som lika gärna kunnat varit tagna ur en Bondfilm eller en thriller med John le Carrés Smiley i huvudrollen, som för övrigt båda som sig bör är med i Larssons bok.

Samma decennium då man febrilt letade i kartböcker efter några dittills okända öar långt ute i Atlantens södra delar; Falklandsöarna – eller

Las Islas Malvinas med det argentinska namnet – som förblev i brittisk ägo efter ett våghalsigt försök av den argentinska militärjuntan att överta dem.

Det satte den brittiska flottan och en av 80-talets allra mest färgstarka politiker, Margaret Thatcher, effektivt stopp för.

Larssons egen favorit är uppenbarligen Michail Gorbatsjov, som förvisso gav oss de nya orden "glasnost"

Dallas samlade svenskarna framför tv:n, Jane Fonda och Susanne Lanefelt lärde oss att gympa, och frisyrerna och kavajaxlarna blev större och större.

och "perestrojka" men som knappast förtjänar att ges större delen av äran för kalla krigets slut. George H W Bush, allmänt erkänd för sina insatser för att lotsa Europa genom Tysklands återförening och världen in i det nya internationella systemet, beskrivs däremot som "avvaktande" och "ointresserad". Och man undrar lite över vart Nato tagit vägen i berättelsen om kalla krigets slut.

MEN 1980-TALET VAR inte bara världspolitik utan också kärnkraftsomröstning och mellanmjölk, löntagarfonder och Palmemord på den svenska hemmaplanen. Det var ett årtionde när inspirationen västerifrån flödade, ett glamourens gyllene decennium när *Dallas* samlade svenskarna framför tv:n, Jane Fonda och Susanne Lanefelt lärde oss att gympa, och frisyrerna och kavajaxlarna bara blev större och större.

Om allt det berättar Olle Larsson, växelvis om världshändelserna och om den lilla världen. Emellanåt blir hoppen lite väl abrupta, som när ett avsnitt om sydafrikansk apartheid direkt följs av tonårsdisco på Folkets hus i Blomstermåla.

Det är medryckande läsning som väcker många minnen till liv – och lärorik för alla de nya generationer för vilka Berlinmuren bara är en abstrakt företeelse och kalla kriget lika gärna kunde ha ägt rum någon gång på stenåldern. ✨

Lanefelt.
FOTO: TT

En annan verklighet

SOM PRAKTIKANT INOM statsförvaltningen sitter jag varje dag och skrollar igenom det senaste dygnets publicerade texter i Sverige. Allt från nyhetstexter, krönikor, kultur- och ledartexter radas upp i 90-talsfont på grå bakgrund. Jag skrollar och klipper och klistrar och efter någon timme mejlas till kollegerna ut det senaste om landets tillstånd.

Man skulle kunna tänka sig att det på skärmen dagarna efter valet skulle vädras luft från båda sidor, kanske med ett litet övertag från högersidan som ju vann. Rimligt vore väl om dessa artiklar skulle innehålla delad glädje, delad sorg och att inte rubriker som "Nu är Sverige Europas extremland", "Det finns ändå en tröst i SD-eländet", "Jag saknar mitt land" och "Det finns inga vinnare i ett val där Jimmie Åkesson jublar" fullständigt skulle dominera kommentatorsflödet.

Men jo, med några få undantag, verkar ingen vara glad över valresultatet.

Samtidigt, i ett nyhetsinslag kvällen efter valet, är det svårt att urskilja något reaktionärt SD-elände. På landets torg spatserar glada människor och när reportern frågar om känslorna inför det väntade regeringsskiftet är svaren tillförsikt och hopp.

Hur kan medieflödet och verkligheten skilja sig så fullständigt?

I en text i *Expressen* några dagar före valet skrev Karin Olsson att det inte finns någon medieelit som påverkar människors val och pekade på det stora utbudet av kvalitetsjournalistik som istället vidgar vyerna. Det stämmer att god journalistik görs, men det är inte hela bilden.

I den så kallade tyckonomins era – det medieklimat där lättköpta poänger och överilade åsikter går före analys, källkritik och fakta – har en röststark och åsiktsmässigt homogen grupp klamrat sig fast på kultursidor och kolumnplatser. De skulle kunna kallas "kulturetablissemangen" eller "kultureliten". Anna Björklund väljer "de hundra människorna" (*Aftonbladet* 13/9), SD:s Louise Erixon "kulturmaffian" (*Ekot* 9/9). 2012 gav sig SVT på att lista dem i samband med premiären av programmet "Fråga kultureliten" och kokade ner gruppen till 18 personer. En vanskelig uppgift, ungefär som att med ord definiera "svensk kultur" eller Platons "rätträdighet". Det går inte riktigt, men de kan existera ändå.

I VARJE SAMHÄLLE finns hierarkier och grupper vars handlingar påverkar samhället olika mycket. Det har diskuterats av statsvetare och sociologer länge, inte minst av den amerikanske sociologen C Wright Mills som i sin bok *The power elite* (1956) studerade den amerikanska maktelitens inflytande. Tankefiguren har traditionellt lyfts av vänsterintellektuella som en del i en maktanalys; sociologiprofessorn Göran Therborn och skribenten Malcom Kyeyune är två av många exempel i Sverige.

Men i vår tid har det plötsligt blivit svårt att tala om eliter som delar vissa ideologiska övertygelser. Reaktionerna på Göran Hägglunds "verklighetens folk" som en beteckning på vanliga Svenssons som objekt för kulturelitens hån, och på Jimmie Åkessons idéer om en kulturelit som påtvingar folket pekpinnar och en osvensk kultur, har smutsat ned hela tankefiguren. Plötsligt finns varken en elit eller ett folk, blotta tanken anses populistisk.

När jag veckan efter valet skrollar genom medieflödet är det i alla fall någonting annat än en mångfasetterad verklighet jag ser. Om det är "kulturetablissemangen", "kultureliten", "de hundra människorna" eller "kulturmaffian" som visar sig, kan vi låta vara osagt.

Louise Lennartsson
studerar juridik vid
Lunds universitet.

I korthet Det oväntade mötet

Finns det en större lycka än att hitta ett välsorterat antikvariat på landet? Jag antar att det är något med kombinationen av undangömdhet och rikedom som slår an. Ens grubbel över böckernas vägar kan bli rent svindlande.

En solig dag körde jag till en liten ort i Blekinge där det enligt vad jag hade hört skulle finnas ett antikvariat. Exteriören såg inte mycket ut för världen. Men väl därinne häpnade jag över hur det lilla huset kunde rymma så många och stora rum. Valv efter valv öppnade sig, som för Tomas Tranströmers turist, och jag kände genast att jag skulle kunna tillbringa större delen av dagen här.

Jag arbetade mig igenom de två avdelningarna med skönlitteratur och historia, gick igenom min trave några gånger, ställde tillbaka det som impulslockats för att istället återigen leta upp saker jag såg i förbifarten men av uppenbart felaktiga anledningar inte valt ut, och stegade iväg till kassan. Antikvariatets ägare, som i likhet med de flesta inom sin bransch – och tvärtemot en vrångbild som finns på sina håll – var mycket språksam, uppmärksammade mig på att det dessutom finns en nedervåning med mängder av böcker. Jag avböjde att ens ta en titt, och sparade detta till nästa besök: bokstavligen en dörr jag valt att inte öppna.

Man kan tänka sig att antikvariat på småorter har framtiden för sig. Det går nämligen fint att leva som bokhandlare idag, på villkoret att man håller sig till näthandel. Vill man där emot ha en lokal på Birger Jarlgatan (eller bara centralt i någon av de större städerna) är det svårt.

Men på mindre orter kan man utan problem få massor med lagringsutrymme och en trevlig butikslokal till låga kostnader. Nackdelen är att man som kund måste färdas långväga för att få den upplevelse som tycks omöjlig att återskapa på nätet: överraskningen, det konstiga mötet mellan två böcker på en hylla, hur ett par bokpärmar plötsligt tycks bli självlysande och förvandla allt annat till irrelevant bakgrund...

Alfred Sjödin

Detta nummers recensioner:

Benny Carlson följer det tyska dramat; **Peter Luthersson** betraktar kroppar i rörelse; **Ann-Sofie Dahl** upplever gemenskap; **Ylva Herholz** granskar snöflingor; **Tommy Olofsson** läser i vatten; **Jan Knutsson** värnar om ett tabu; **Ulrika Carlsson** strömmar text; **Torbjörn Elensky** möter bödeln som bokmal.

Motvillig kejsare och (enligt somliga) galen junker: Vilhelm I och Otto von Bismarck, Babelsberg i september 1862.

FOTO: LOOK AND LEARN

Blod, järn och stålar

Det tyska dramat upphör aldrig att fascinera. Forskare publicerar en strid ström av nya böcker om samspelet mellan kejsare och kansler. Och en hel del annat.

Benny Carlson vandrar med stora män på riskfyllda vägar.

HISTORIA

Med följande ord pekade Otto von Bismarck 1862 ut den tyska vägen för dryga 80 år framöver: "Tidens stora frågor kommer inte att avgöras genom tal och majoritetsbeslut [...] utan genom järn och blod." Det blev med tiden mer järn och blod än vad Bismarck tänkt sig, men så blir det ibland när "stora män" slår in på riskfyllda vägar.

Frågan om man kan tala om en tysk *Sonderweg* från Andra rikets uppgång 1871 till Tredje rikets undergång 1945 har gett historikerna huvudbry. Nya volymer om denna våldsamma period, särskilt om Hitlertiden, produceras på löpande band. Två nyskrivna volymer och en nytgiven ger perspektiv på det tyska dramat: Katja Hoyer redovisar i *Blood and Iron* det tyska kejsarrikets uppgång och fall. Oswald Spenglers sista bok från

1934, som undergrävde hans popularitet hos nazisterna, har kommit i engelskspråkig nyutgåva: *The Hour of Decision*. David de Jong skildrar de mäktiga tyska företagardynastiernas rovdraft under nazitiden i *Nazi Billionaires*. Och några av essäerna i Christopher Clarks *Prisoners of Time* behandlar Bismarck, Vilhelm II och nazismen och kan användas som utvecklingar till Hoyer och de Jong.

Att orientera sig i alla lärda tyska arbeten om Bismarck och tyska kejsarrikets uppgång och fall är en uppgift som skulle kräva – eller kanske snarare kväva – sin man. Den som vill skaffa sig en skaplig översikt av ämnet har nu fått sin önskan uppfylld. Katja Hoyer, journalist och tyskutbildad historiker verksam i Storbritannien, har i *Blood and Iron* åstadkommit en faktafylld och lättläst historik över det tyska riket 1871 till 1918, med en bakåtblick som redovisar de händelser som från 1815 ledde fram till det tyska enandet. Boken inleds med en sammanfattning kryddad med målände formu-

leringar som att Tyskland till en början var "en mosaik, hastigt hoplimmad med dess fienders blod", att uppkomsten av en ny maktspelare i Europas mitt var som "att placera ett barn med en trumpet mitt i en symfoniorkester av världsklass" och att Tyskland i november 1918 "låg besekrat, med kronan slagen från dess huvud, dess sköld och svärd spruckna och dess anda knäckt".

Bismarck hade i unga år gjort sig känd som "den galne junkern" – en äventyrare som söp, spelade, duellerade och jagade fruntimmer och vilda djur. Så småningom kom det politiska spelet att förlösa hans rastlösa energi. År 1862 blev han som ministerpresident Preussens starke man. Efter krigen mot Danmark, Österrike och Frankrike gick den tyska nationalismen i spinn och 39 länder sammansmälte till ett. Kung Vilhelm av Preussen lät sig motvilligt krönas till kejsare vid en ceremoni i Versailles och det tyska kejsarrikets födelsedatum sat-

>>

”Kung Vilhelm av Preussen lät sig motvilligt krönas till kejsare vid en ceremoni i Versailles och det tyska kejsarrikets födelsedatum sattes till den 1 januari 1871.”

tes till den 1 januari 1871. Nedkomsten var svår: ”Bismarck hade en omöjlig uppgift i att hitta den minsta gemensamma nämnaren i en mångfald av intressekonflikter, och det faktum att hans konstitution varade i 47 år är anmärkningsvärt. Systemet var naturligtvis i sig självt defekt men satte inte Tyskland på en oundviklig väg mot krig och folkmord.”

Bismarck lyckades hjälpligt hantera den omöjliga uppgiften genom att balansera olika politiska och ekonomiska intressen. Att denna hantering inte alltid var vacker framgår av hans yttrande om att det är med lagar som med korv, det är bäst att inte veta hur de kommer till. Han lärer sig först med nationalliberaler och därefter med konservativa krafter, utkämpade kulturkrig mot katoliker, drev först igenom (anti)socialistlagar och därefter socialförsäkringslagar. 1888 blev de tre kejsarnas år: Vilhelm dog, hans son tog över som Fredrik III men dog i cancer, varefter sonsonen tog över som Vilhelm II. Otto och Vilhelm drog inte jämnt: ”En situation med två envisa preussare vid rodret på det tyska skeppet bådade inte gott.” Två år senare tvingades Bismarck lämna skutan.

Vilhelm saknade Bismarcks erfarenhet och navigationsförmåga: ”Hans märkliga blandning av svindlande övertro på sig själv och uppenbar osäkerhet gjorde det lätt för smickrande och sluga rådgivare att nå fram till kejsaren och påverka hans beslutsfattande.” Men kejsaren bar trots allt själv det yttersta ansvaret för att det gick som det gick: ”När han besteg tronen 1890 hade han en tydlig vision för Tyskland. Han ville se en enda nation med en stark central monarki som var världsledande i fråga om teknologisk, militär och marin makt. För att uppnå detta valde han att inte bry sig om Bismarcks varningar för den osäkra utrikespolitiska situationen [...]” Den tyska ekonomin gick emellertid som tåget och under några år med Leo von Caprivi som kansler rustades den antisocialistiska och antikatoiska arsenalen ner. Därefter slog Vilhelm in på en äventyrlig kurs. Tyskland måste genom flott- och världspolitik erövra sin plats i solen. Bara så kunde man få olika intressen från eliter till arbetare att falla in i ledet.

Vilhelm hoppades mycket på Bernard von Bülow, som blev kansler år 1900. Men Bülow var ingen ny Bismarck. Upprustningen tvingade honom att gå emot de konservativa eliterna och införa pro-

gressiv arvsskatt. Det fortsatta behovet av ökade skatteintäkter ledde så småningom till hans fall. Han efterträddes av Theobald von Bethmann-Hollweg, en moderat politiker som inte förmådde tygla Vilhelm. ”Man kan inte undgå att se likheter med vissa moderna politiker som, frustrerade över deras medarbetares önskan att mildra och tona ner, tar till sociala medier för att kommunicera direkt med allmänheten”, skriver Hoyer.

Kejsar Vilhelm hade en benägenhet att trampa i klaveret, som när han jämförde tyskarna med Attilas hunner, en jämförelse Tysklands motståndare gjorde flitigt bruk av under första världskriget. Vid krigsutbrottet i början av augusti 1914 förklarade Vilhelm att han inte erkände några partier, bara tyskar. Fyra år senare var det ingen som erkände Vilhelm. Cirkeln var sluten. ”Det slutade där det hade börjat: i blod och järn.” Kaisern flydde och Tyskland ”släpades, sparkande och skrikande, in i en kort fas av verklig demokrati”.

Christopher Clark, historieprofessor vid Cambridgeuniversitetet, har tunga böcker i bagaget vad gäller tysk historia, inte minst *Iron Kingdom* om Preussens uppgång och fall och biografien *Kaiser Wilhelm II*. Han är också känd för sitt arbete om de misstag som ledde till första världskriget, *The Sleepwalkers* från 2012. I sin nya essäsamling, *Prisoners of Time*, presenterar han en liten handbok för politiker som vill gå i Bismarcks fotspår: 1) Provokation får såväl vänner som fiender att visa sina kort. 2) Kaos skapar en dynamik som gör det möjligt att nå uppsatta mål. 3) Oförutsägharhet gör det möjligt att skapa nya politiska kombinationer. 4) Kontroll över chefen är en nödvändig förutsättning: Vilhelm I klagade över att det var svårt att vara kejsare under en sådan kansler. 5) Många mål i såväl bredd som djup ger flexibilitet: Clark konstaterar att ”Bismarck gick in i striden med ett ganska öppet sinne, inte bara vad gäller metoder och allianser, utan också prioritering och tajmning av mål”, och hade en enastående förmåga att se möjligheter där andra bara såg hot. Många av dagens populistiska och auktoritära ledare använder liknande metoder. Clark utfärdar en varning:

De som utvecklar sådana tekniker saknar vanligtvis Bismarcks intelligens och förutseende. De vet hur man bryter ner institutioner men inte hur man bygger upp dem. De vet hur man startar

och underblåser kulturkrig men inte hur man avslutar dem. Närvaron av sådana otyglade personligheter på världsscenen har redan gjort mycket för att minska transparensen och förutsägharheten i världssystemet.

I en essä om Vilhelm II kretsar Clarks resonemang kring John Röhl's biografi om kejsaren i tre volymer. ”Det är omöjligt att bedöma Vilhelm II – och hela det tyska kejsardömet era – som historiskt kunskapsfält utan John Röhl.” Samtidigt som Clark beundrar Röhl's arbete är han kritisk till dennes tolkning av Vilhelm som målinriktad krigshetsare, en länk mellan Bismarck och Hitler, en kritik som i viss mån borde drabba även Hoyer. Clark menar att Vilhelm drevs av tillfälliga impulser, ibland aggressiva, ibland defensiva. Han fick en idé, blev entusiastisk, därefter uttråkad, och släppte den. Clark finner gott om belägg i Röhl's biografi. Kejsaren ”babblar till oss sida upp och ner, bombarderar sina samtalspartners (och läsaren) med fantastiska geopolitiska spekulationer, tokiga planer, sarkastiska sidokommentarer och taktlösa skämt. [...] Det är som att dag ut och in lyssna till en hund som skäller i en låst bil.”

Hur stor makt hade kejsaren? Vilken roll spelade Vilhelm i den tyska utrikespolitiken? Clarks slutsats blir som följer:

Det huvudsakliga hindret för att besvara dessa frågor är helt enkelt att Vilhelms mål på detta område var allt annat än konsistenta. Om Kaisern under sitt styre hade haft en klar och sammanhängande politisk vision eller ett program, kunde vi enkelt ha mätt hans inflytande genom

Vilhelm II:
Drog inte
jämnt med
Bismarck.

FOTO: TT

Weimarrepubliken svårt sargad: bild från tv-serien *Babylon Berlin*.

FOTO: PRESSBILD/ACHIM VON BORRIES

att väga intentioner mot utfall. Men Vilhelms interventioner var ofta impulsiva skott från höften och hans mål var oklara och ständigt skiftande.

Det sparkande och skrikande som Hoyer avslutar sin framställning med pågick i 14 år. Weimarrepubliken fick svåra törnar – Versaillesfreden, skadestånden, Ruhrrockupationen, hyperinflationen, depressionen – och hukade under en ständig korseld från höger och vänster. En av extremhögerens eldledare var Oswald Spengler. Han uppnådde närmast profetstatus med *Der Untergang des Abendlandes* (1918–22), på svenska *Västerlandets undergång* (1996–97). Året efter nazisternas Machttöbernahme publicerades hans sista bok på tyska: *Jahre der Entscheidung*, engelska: *The Hour of Decision*, och svenska: *Avgörande år*. Den engelska utgåvan har nu publicerats på nytt med kusligt omslag: en grov hand med hakkorsprydd signetring som lägger nationspussel. Den har sitt intresse som en påminnelse om hur höger-radikalt tänkande kan se ut. Att boken från det hållet anses aktuell framgår av att den 2012 utgavs i faksimil av förlaget Arktos som numera lär ha sitt säte i Ungern.

Spenglers utläggningar har i vår tid ofta lyfts fram som föregångare till Samuel Huntingtons tes om civilisationernas kamp. I boken från 1934 ordar han också mycket riktigt om de ”färgade” nationernas kommande uppgörel-

se med den degenererande ”vita” världen. Här tänker jag emellertid fokusera på hans syn på sin samtid och övergången från Andra till Tredje riket. Jag hämtar citat från N G Liliequists översättning i den svenska utgåvan.

Spengler framträder som en svavelosande predikant. Han mässar sida upp och ner om hur allt var bättre förr, före upplysningen och innan destruktiva idéer om jämlikhet, rösträtt, parlamentarism, yttrande- och pressfrihet slog rot, när nationen var en organism, när vissa var födda till kungar och andra till bönder och alla visste sin plats i den naturliga hackordningen, när staten var allsmäktig, när svärdet var mäktigare än pennan, när bönder, hantverkare och familjeföretagare utgjorde den ekonomiska ryggraden, när rasens bestånd garanterades av flitig avel. Vad Spengler predikar är en ultrakonservatism som får sitt ”visionära djup” genom ständiga analogier till romarrikets uppgång och fall. Han noterar att brist på humor är definitionen på fanatism. Genom sig själv känner man andra.

Spengler avskyr och retar sig på det smesta. Han retar sig på att ekonomi under 1800-talet kom att ses som lika viktigt som politik – samtidigt som han avskyr politiker i allmänhet. Han menar exempelvis att Englands uppgång som kolonialmakt inte berodde på landets ekonomiska utveckling utan på ”adelns

kloka regemente”. Det får mig att tänka på en vänsterradikal föreläsare jag för 20 år sedan åhörde i New York. Hon hade bara en gång befunnit sig på engelsk mark i samband med en mellanlandning. Hon hade då genom flygplansfönstret kunnat konstatera att England saknade naturliga resurser, varför det engelska imperiet måste ha byggts på utsugning av andra länder. Hur ett land utan inhemska resurser kunde erövra stora delar av världen förklarade hon inte. Det gör inte heller höger-radikalen Spengler.

Spengler avskyr Adam Smith och västlig liberalism lika mycket som han avskyr Karl Marx och östlig kommunism. Han ser det traditionella samhället attackerat av finanskapitalister och fackföreningsledare. Han vill se diktatur ovanifrån men har till sin fasa fått se ”diktaturen underifrån”. ”Den ärvda högheten ersättes genom val, som alltjämt föra nya skaror av undermåliga till ledningen.” Han avskyr demokratier som utvecklas under lugna förhållanden lika mycket som pöbelvälde och revolutioner. Hur han ställer sig till social rörlighet är oklart. Han beundrar såväl traditionella eliter och aristokrater som representerar ”heder och ära”, som kreativa ledartyper och konstaterar att ”i varje samhälle sjunka ständigt urartade element nedåt”.

Spengler avskyr även stadsliv: ”Det är de stora städernas drägg, den egentliga

>>

pöbeln, den undre världen i ordets alla bemärkelser, som bildas överallt i medveten motsats till den stora och förnåma världen och förenas i hat mot den [...]” I städerna frodas jazz, ”negerdanser”, kvinnor sminkade som prostituerade och författare som försöker bli populära genom att förlöjliga ”den förnåma societetens stränga åskådningar”.

Mest av allt avskyr Spengler ”arbetare” (han sätter genomgående begreppet inom citattecken). Han ser rött när han hör talas om arbetare som strejkar för högre löner, politiker som vädjar till arbetare som kollektiv eller skyddar arbetare med socialförsäkringar. Han ser arbetarna i västvärlden som lata och överbetalda, bortklemade och avundsjuka. Han talar om en kapitalism underifrån som innebär att arbetarna försöker sälja sin vara, lönearbetet, till högst pris på konsumenternas bekostnad. Han tror att arbetarnas omotiverade ”lyxinkomster” har lockat bönderna från land till stad. Han begriper inte att det är utvecklingen av teknik och produktivitet som gör att lönerna ökar i industrin jämfört med inkomsterna i jordbruket. Om den strukturella utvecklingen i västvärlden från jordbruks- till industri- och tjänstesamhälle har han uppenbarligen inte en susning. I ett avseende intar han en närmast marxistisk position: ”Överbetalningen av det vita arbetet berodde [...] på underbetalningen av det färgade arbetet.”

Hur ställer sig då Spengler i övergången från det andra tyska riket till det tred-

”Spengler tror att arbetarnas omotiverade ’lyxinkomster’ har lockat bönderna från land till stad. Han begriper inte att det är utvecklingen av teknik och produktivitet som gör att lönerna ökar i industrin.”

je? Han dyrkar ”stora män” som skapar historia, särskilt preussare som Fredrik den store och (socialförsäkringarna till trots) Bismarck. Mussolini står högt i kurs, om än med viss reservation: ”Mussolinis skapartanke var stor och har haft en internationell verkan: man såg en möjlig form för bolsjevismens bekämpande. Men denna form har uppkommit genom efterapande av fienden och är därför full av faror: revolutionen nedifrån, till stor del gjord av och med den undre världens människor [...]” Faran är dock inte överhängande: ”Mussolini är framförallt statsman, iskall och skeptisk, realist, diplomat. Han regerar verkligen ensam. Han ser *allt* – den sällsyntaste förmågan hos en absolut härskare.” Spengler kan vara tacksam för att han dog 1936 och slapp se Mussolini hänga i fötterna 1945.

Spenglers syn på Mussolini bör ge en antydan om hans syn på Hitler. Han nämner aldrig Hitler men väl maktövertagandet: ”den nationella omvälvningen av 1933 var något väldigt och skall så förbli i framtidens ögon genom den elementära, övermänskliga kraft, med vilken den försiggick, och genom den andliga självtukt med vilken den verkställdes.” Samtidigt blickar han bakåt mot den ”äkt *preussiska*” lojalitet som är vad världen behöver. En sann ledare kan inte rida på massorna utan måste stå höjd över dem: ”Den som tänker och känner från massans ståndpunkt kommer aldrig att i historien efterlämna något annat än en demagogs rykte.” Var detta ett varningsord med adress Hitler?

I några avgörande avseenden avvek i vart fall Spenglers världsåskådning radikalt från Hitlers. Spenglers syn på traditionella eliter och arbetare var en helt annan än Hitlers; se till exempel Rainer Zitelmanns *Hitler’s National Socialism* (2022). Spengler ordade liksom Hitler oupphörligt om ras, men för Spengler

var ras en fråga om mentalitet och inte zoologi:

”Men när här talas om ras, menas det icke i den betydelse, som nu är på modet bland antisemiter i Europa och Amerika, nämligen darwinistiskt, materialistiskt. Rasrenhet är ett groteskt ord med hänsyn till det faktum, att alla stammar och arter blandat sig sedan årtusenden, och att just krigiska, dvs sunda, framtidsrika släkter i alla tider gärna i sig inlemmat en främling, om han var ”av ras” likgiltigt vilken ras han tillhörde.”

En darwinistisk och materialistisk historia rullas upp av David de Jong, nederländsk grävande journalist som bland annat har arbetat för Bloomberg News. Han berättar i *Nazi Billionaires* historien om fem av Tysklands under lång tid dominerande företagardynastier, om deras hänsynslösa opportunism under Tredje riket och om hur de under efterkrigstiden kunde fortsätta sin verksamhet nästan som om ingenting hänt; ja, de fortsatte faktiskt länge att låtsas som om ingenting hänt.

De magnater som lade grunden till dessa dynastier är industrimännen Günther Quandt och Friedrich Flick, bankiren August von Fink, bilkonstruktörerna Ferdinand Porsche och hans svärson Anton Piech samt Richard Kaselowky, vd för Dr. Oetker. Historien om dessa aktörers upp- och framgång är komplicerad och låter sig i en anmälan endast antyd.

David de Jong inleder med det möte som Adolf Hitler, Hermann Göring och Hjalmar Schacht några veckor efter maktövertagandet 1933 höll med Tysklands ledande industrialister i syfte att skaka fram pengar till vad som skulle bli den sista tyska valkampanjen på många år, ett möte som har skildrats med finesse i Éric Vuillards *Dagordningen* (2019). I mötet deltog bland andra Quandt, Flick och von Fink.

Günther Quandt var en textilfabrikör som producerade uniformer till tyska armén under första världskriget. Sedan hans första hustru dött i spanska sjukan hösten 1918 gifte han om sig med den unga Magda. Äktenskapet skulle få dramatiska konsekvenser. Paret fick en son, Harald, men gick skilda vägar 1929. Två år senare gifte Magda om sig med Joseph Goebbels och blev (eftersom Hitler var ogift eller ”gift med tyska folket”) Tredje rikets första dam.

Oswald Spengler:
Extremhögerens
eldledare.

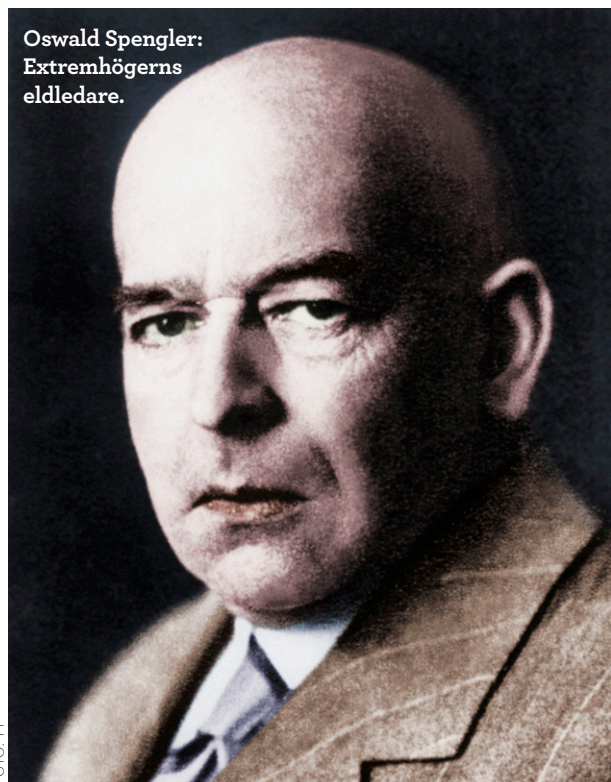

FOTO: TT

Quandt expanderade under 1920-talet inom batteri-, vapen- och ammunitionstillverkning, Flick opererade inom gruv- och stålindustri och var vid slutet av 1920-talet Tysklands mäktigaste industriman, majoritetsägare i Vereinigte Stahlwerke, och von Fink ägde en av landets största banker, Merck Fink. De tre hade haft privata möten med Hitler redan före maktövertagandet. Porsche mötte Hitler kort därefter och blev den "biltokige" Führerns favoritingenjör, skapare av Volkswagen. Kaselowsky blev, liksom Flick, medlem av Heinrich Himmlers inre krets.

Magnaternas investeringar i nazistpartiet gav god avkastning. Snart kunde de köpa judiska affärstillgångar till reapi. Quandt köpte verktygstillverkare, Flick smältugnar i Lübeck och brun-

ning till fabrikerna och hyrde ut fångar. Hängningar och nackskott var vardagsmat i lägren och arbetsförhållandena i industrierna var outhärdliga. Quandt använde drygt 57 000 tvångs- och slavarbetare av vilka omkring 400 dog vid batterifabriken i Hannover. Flick hade mellan 120 000 och 140 000 anställda varav cirka hälften tvångs- eller slavarbetare. Porsche och Piech använde omkring 20 000 tvångs- och slavarbetare vid Volkswagens fabrik.

Den andra generationen skolades gradvis in i affärlivet. Det handlade främst om Günther Quandts son från första äktenskapet Herbert, Friederich Flicks son Otto-Ernst och Ferdinand Porsches son "Ferry". Rudolf-August Oetker fick avbryta en tilltänkt karriär som Waffen-SS-officer när hans mor och

ta dem rena (*Persilscheine*), blev "avnazifierade" och snart var det "business as usual". Flick ställdes emellertid inför rätta i Nürnberg 1947 och dömdes till sju års fängelse. Han tillbringade några år i Landsberg, fängelset där Hitler avtjänat sitt straff för kuppen i München, och blev 1950 en fri man.

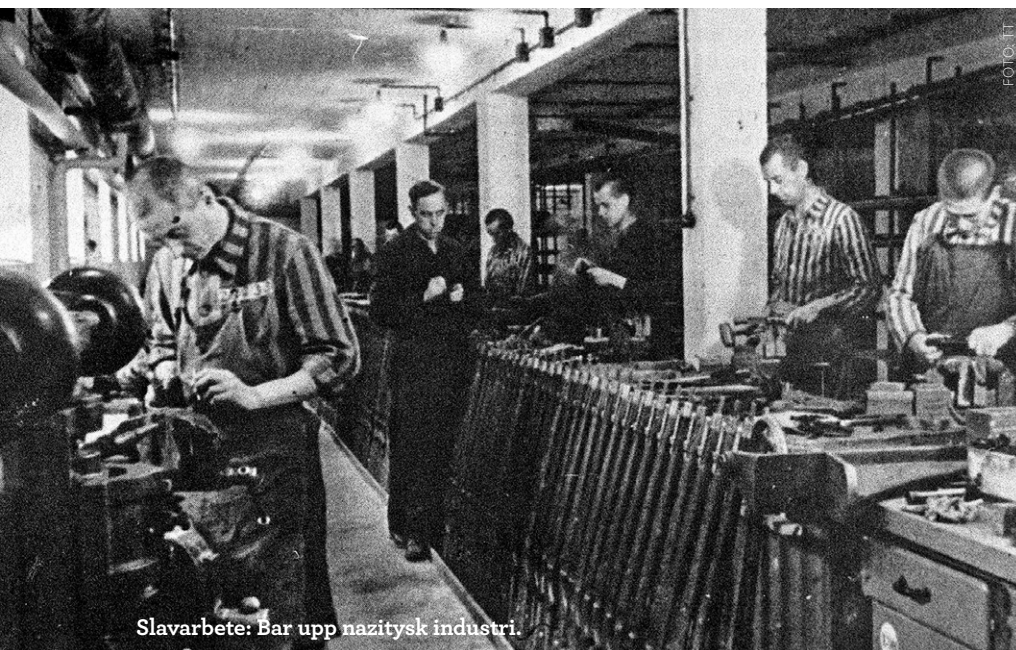
Under efterkrigstiden fortsatte dynastierna att expandera och diversifiera. Herbert Quandt och Friedrich Flick erövrade tillsammans aktiemajoritet i Daimler-Benz och Quandt aktiemajoritet i BMW, Ferry Porsche gjorde succé med en sportbil, Rudolf-August Oetker köpte fler bryggerier och en bank som fick Joachim von Ribbentrops son till vd. Oetker köpte därefter Henkell, producenten av mousserande vin som hade varit Ribbentrop seniors språngbräda i livet.

Snart var även vapenproduktionen igång igen. På 1960-talet började Flick och Porsche producera stridsvapnen Leopard. Harald Quandt satsade på landminor men omkom i en flygolycka i slutet av 60-talet. Vid den tiden var Herbert Quandt, Friedrich Flick, August von Finck och Rudolf-August Oetker Västtysklands fyra rikaste affärsmän – de hade alla varit medlemmar i nazistpartiet. När Friedrich Flick dog 1972 var han landets rikaste man.

Tio år senare detonerade Flickaffären – stora summor tvättade pengar hade slussats till politiska partier, främst CDU/CSU – och sonen Friedrich Karl Flick sålde imperiet till Deutsche Bank. August von Finck utmärkte sig genom att stödja högerradikala organisationer. Stefan Quandt (tredje generationen) drog en lans för privat äganderätt, vilket de Jong kommenterar: "Det faktum att hans farfar och far hade struntat i den privata äganderätten hos sina offer under nazieran och gynnats enormt av statliga expropriationer hade tydligen undgått arvtagaren till BMW."

Allteftersom åren gick drogs allt fler skelett fram ur dynastiernas garderober. De tvingades anlita historiker för att redovisa sitt förflutna, men var allmänt ovilliga att låta sig intervjuas. De sista orden i de Jongs historik lyder därför: "Många tyska affärsdynastier fortsätter att undvika en uppgörelse med den mörka historia som fläskar deras förmögenheter varför Tredje rikets spöken fortsätter att hemsöka dem."

Historien om nazimiljardärerna är, som sagt, snårig men blir fascinerande genom de Jongs förmåga att förena torra fakta med flytande framställning. Berättelsen om Günther Quandt, Mag-

Slavarbete: Bar upp nazitysk industri.

"Inte minst fick magnaterna tillgång till tvångs- och slavarbetskraft, bland annat genom att SS byggde särskilda koncentrationsläger i anslutning till fabrikerna och hyrde ut fångar."

kolstillgångar i mellersta och östra Tyskland, von Fink en privatbank och, efter Anschluss, Rothschilds bank i Österrike, Porsche och Piech köpte ut en av bilföretagets medgrundare och Kaselowsky köpte bryggerier. Quandt, Flick och Porsche belönades för sina bidrag till den militära upprustningen av Göring med titeln *Wehrwirtschaftsführer* (ungefär militärekonomichef).

Hitlers erövringskrig öppnade nya affärsmöjligheter. Inte minst fick magnaterna tillgång till tvångs- och slavarbetskraft, bland annat genom att SS byggde särskilda koncentrationsläger i anslut-

styfvar Kaselowsky dog i ett amerikanskt flyganfall. August von Fink var yngre än de övriga imperiebyggarna varför hans barn inte var redo för inskolning förrän efter kriget.

Magnaterna kom lindrigt undan efter krigsslutet. Quandt tillbringade halvannat år i olika interneringsläger, von Fink satt ett halvår i husarrest, Porsche internerades i fem veckor för att därefter tillsammans med Piech bli återinternerad av fransmännen i två år, Oetker fick sitta av åtta månader. De kunde mobilisera diverse intyg som försökte tvät-

da och Joseph Goebbels samt Harald, en äventyrslysten yngling som gick sin egen väg och den ende av Magdas sju barn som överlevde Tredje riket, löper som en spänningsalstrande tråd genom framställningen.

Mycket är känt sedan tidigare, genom memoarer, biografier, vitböcker beställda av företagen själva, tidskrifts- och tidsningsartiklar, men det mesta har publicerats på tyska. Nu finns alltså en framställning på engelska som sammanfattar några av de mest dramatiska företagarödena. De flesta har nog förknippat det ekonomiska skumrasket under nazitiden med namn som Krupp, Thyssen och IG Farben. Här träder andra gestalter och företag fram. För mannen på gatan (eller snarare i affären) – mig själv inkluderad – har Dr Oetker tidigare aldrig betytt mer än en pizza i frysen.

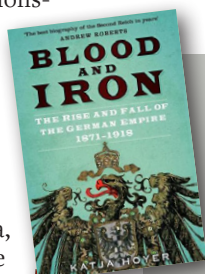
I rättvisans namn måste man konstatera att inte bara industrialister utan stora delar av den tyska eliten gjorde gemensam sak med de nazistiska barbarerna. Låt oss därför avslutningsvis återvända till Christopher Clark. Han noterar i ett ”psykogram” från Tredje riket den ömsesidiga attraktionskraften mellan nazister och privilegierade grupper. Föhrern hade ingen svårighet att ta sig in i de fina salongerna. ”Hitler behövde inte anpassa sig till sina värdars sociala normer eftersom hans attraktionskraft låg just i hans simpla, något okultiverade uppförande och den ’anda av äventyr’ som omgav honom.” Damer ur högsta societeten förärade honom ridpiska och åtskilliga slipsar.

Göring och Himmler gjorde sitt yttersta för att komma in i de förnåma kretsarna, den sistnämnde därför att han trodde att de förkroppsligade hans idéer om rasmässig avel, och de förnåma kretsarna drog sig inte för att tillmötesgå nazisterna. Många ur de äldsta adelsfamiljerna öster om Elbe var medlemmar i nazistpartiet och strax före kriget var en femtedel av alla högre SS-officerare adelsmän. En del furstliga ätter ”flockades till partiet i massor”. Clark citerar en historiker som konstaterat att om furstarna utgjort ett yrke ”skulle de ha konkurrerat med läkarna som de mest nazifierade i Tredje riket”. Många kulturarbetare och militärer tog mer än gärna emot nazisternas mutor och belöningar och svor

den nya regimen lojalitet. Den gamla uppfattningen att nazismen var en rörelse som i huvudsak representerade en småborgerlighet i kris, vilken i nazismen såg en räddning från deklarerad och proletarisering, håller alltså knappast streck.

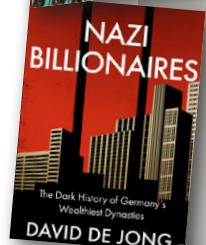
Summa summarum om denna tyska triptyk med några essäer i skarvarna: Hoyer och de Jong är yngre journalister och historiker som vet att göra det förflutna levande och spännande. De står med fötterna på jorden. Deras böcker är dock artschilda: Hoyer ger en översikt av befintlig kunskap, de Jong gräver fram ny kunskap. Clark är en välrenommerad historiker som det vore närmast förmåtet att recensera, särskilt som endast några av essäerna i hans bok kommit till användning för att något komplettera Hoyer och de Jong. Spengler är av helt annan kaliber, en trollkarl, ömsom underhållande, ömsom tröttsam, ständigt ilsken, som svävar i det blå och försöker plocka upp sam- och framtidens vita kaniner ur världshistoriens svarta hatt.✱

Benny Carlson

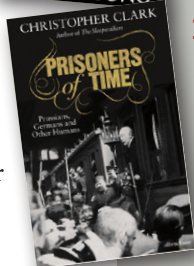
BLOOD AND IRON
THE RISE AND FALL
OF THE GERMAN
EMPIRE 1871-1918

KATJA HOYER
The History Press 2022

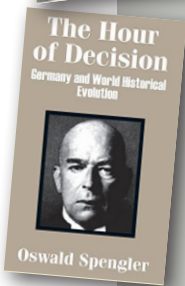
NAZI BILLIONAIRES
THE DARK HISTORY
OF GERMANY'S
WEALTHIEST
DYNASTIES

DAVID DE JONG
William Collins 2022

PRISONERS OF TIME
THE RUSSIANS,
GERMANS AND
OTHER HUMANS

CHRISTOPHER
CLARK
Penguin Books 2022

**THE HOUR
OF DECISION**
GERMANY
AND WORLD-
HISTORICAL
EVOLUTION

OSWALD SPENGLER
Albatross
Publishers 2022

Ansikten och fysionomier: teckningar av Franz Kafka hämtade från boken *Franz Kafka. Die Zeichnungen*.

FOTO: IALAMY

Semimänskliga fantasivarelser

KULTURHISTORIA

Franz Kafkas (i stort sett postuma) författarskap räknas sedan inte fullt ett århundrade allmänt till världslitteraturens toppskikt. Nya utgåvor på diverse språk utkommer regelbundet, inte bara av de tre (ofullbordade) romanerna och de många kortare berättelserna utan av brev, dagböcker och diverse anteckningar. I Sverige är den ihärdige och passionerade bokförläggaren Örjan Gerhardsson på Bakhåll sedan åtskilliga år sysselsatt med att publicera Kafkas samlade verk. Hittills föreligger 17 av planerade 18 volymer, allting i översättning av Hans Blomqvist och Erik Ågren.

Men Kafka var också tecknare, en skicklig och expressiv sådan. De efterlämnade teckningarna har dock haft svårare än det efterlämnade författarskapet att nå offentligheten. Längre var bara ett drygt dussin teckningar överhuvudtaget kända. Senare ökade mängden till ett fyrtiotal. Men situationen ändrades drastiskt först år 2019. Då tillgängliggjordes en mängd teckningar som hade tillhört Max Brod, Kafkas vän, författarkollega och

(som det blev) storsigillbevarare.

Tillgängliggörandet möjliggjorde ett praktverk utgivet på Verlag C H Beck, i en första upplaga 2021 och i en andra 2022: *Franz Kafka – Die Zeichnungen*. Boken omfattar 368 sidor och innehåller 229 återgivna bilder. Dess redaktör är Andreas Kilcher, som har skrivit en kort men innehållsrik introduktion apropå de publiceringsvanskligheter som så länge förelåg och som dessutom jämte Judith Butler bidrar med en essä om Kafkas bildvärld. Avslutningsvis erbjuder praktverket dessutom en omfattande ”beskrivande verksförteckning”, upprättad av Pavel Schmidt.

Historien om publiceringsvanskligheterna beträffande teckningarna saknar inte dramatik. I sitt omsider så berömda testamente uppdrog Kafka åt Max Brod att se till att allt i hans konstnärliga kvarlåtenskap brändes, såväl ”skrivet” som ”tecknat”. Brod utförde inte detta uppdrag. Kafkas skrifter utgavs efter hand, så dock inte teckningarna. Första gången sådana nådde offentligheten var som illustrationer i en biografi över Kafka som Brod hade skrivit och som kom ut 1935. Här fanns två teckningar och sex ”skisser”. Brod skrev med åren en rad böcker om Kafka, och då använde

>>

"Men vad är det Kafka tecknar? Först och främst människor, enskilda eller i grupp, ansikten, fysionomier, stundom människor som blir närmast djuriska."

han måttfullt nya teckningar och "skisser" som illustrationer. Hans planer på att så småningom ge ut en "Kafka-Mappe" med allt tecknat förverkligades aldrig. Och andra intressenter av ett dylikt företag höll han på behörigt avstånd från materialet.

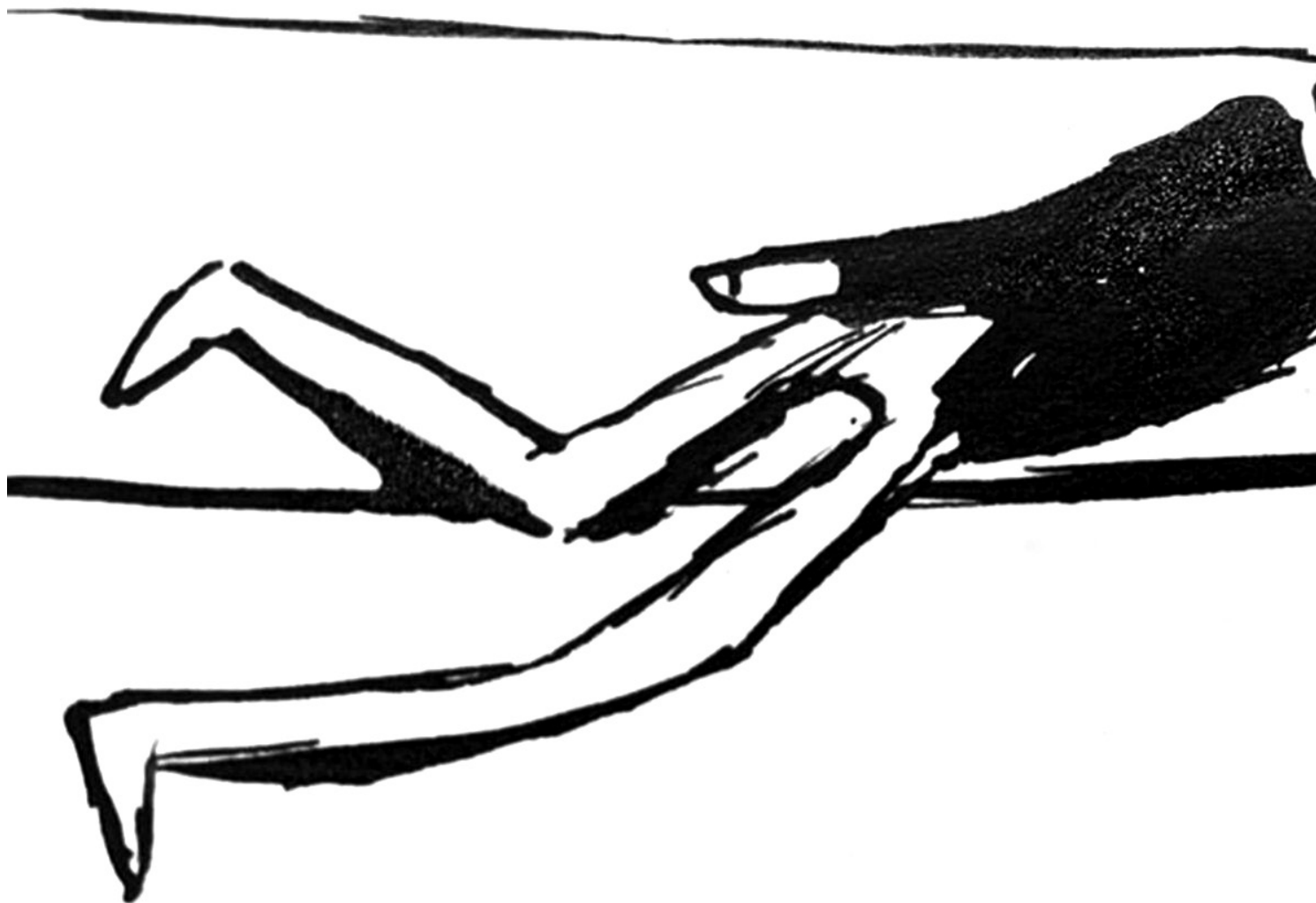
Max Brod hade i sista stund före nazisternas förvandling av västra Tjeckoslovakien till ett tyskt protektorat i mars 1939 flytt med Kafkas kvarlåtenskap i en koffert. Via Istanbul kom han till Tel Aviv. Här blev koffertens innehåll kvar till 1956. Brod oroade sig i samband med Suezkrisen för materialet och flyttade det till Schweiz, till fyra bank-

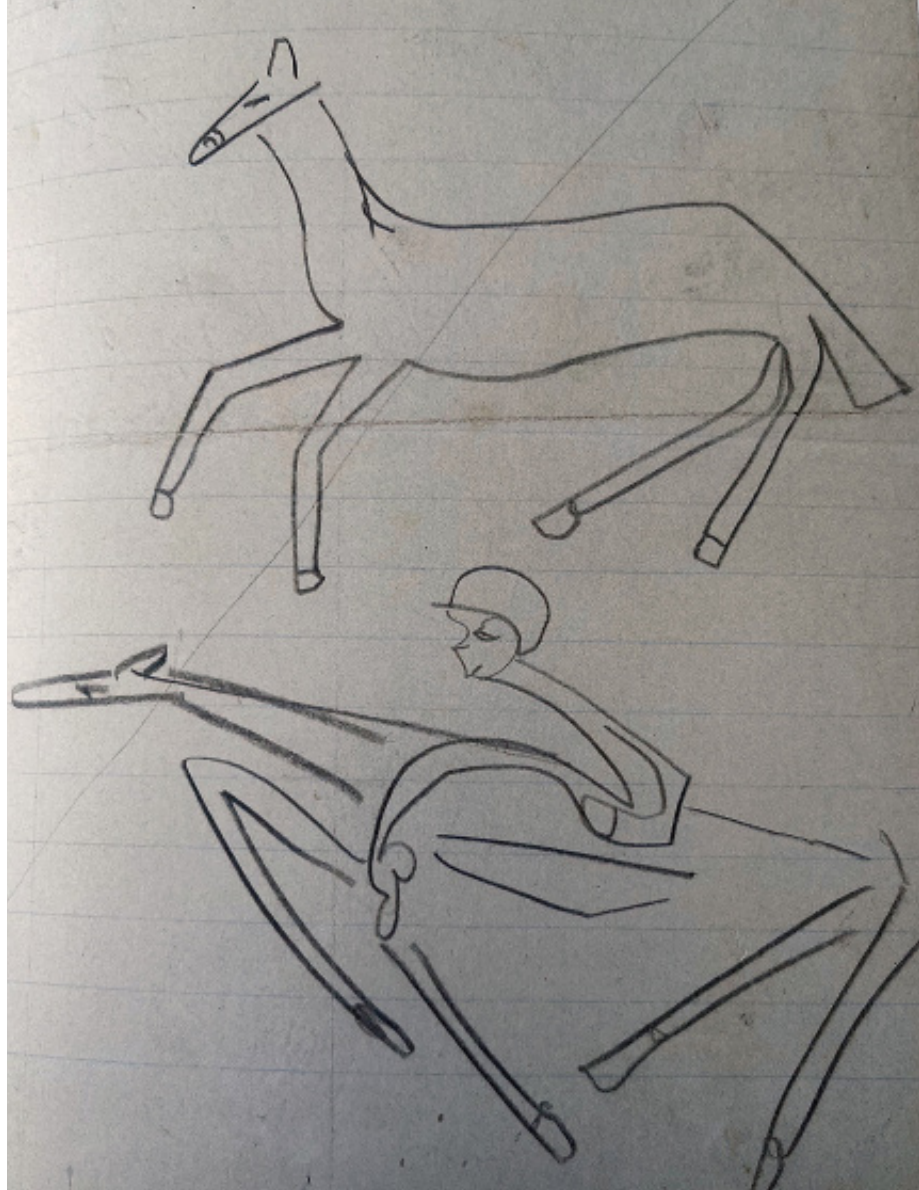
fack i Zürich. I bankfacken vilade Kafkas papper tryggt ännu när Brod 1968 gick ur tiden. Utkorad att ta hand om hans kvarlåtenskap, som alltså rymde Kafkas kvarlåtenskap, blev hans sekreterare Ilse Ester Hoffe, som kom att vaka över teckningarna med än större stränghet än vad Brod hade gjort.

Hoffe levde till 101 års ålder och dog 2007. Därvid utbröt en rättstvist. Ägde Hoffe Brods (och därmed Kafkas) kvarlåtenskap, eller hade hon bara förvaltat den i väntan på ett av Brod önskat överlämnande till Israels nationalbibliotek? Hoffes döttrar Eva och Ruth hävdade att Ester Hoffe ägde den, Israels nationalbibliotek att hon endast hade förvaltat

den. Ärendet vandrade från lägre juridiska instanser till högsta instans. Till sist fick Israels nationalbibliotek rätt, och den 4 april 2019 kunde representanter för den vinnande parten i tvisten tömma de fyra bankfacken i Zürich och medföra de papper som fanns i dem till Jerusalem. Möjligheten att utge en "Kafka-Mappe" uppstod.

Men vad är det Kafka tecknar? Först och främst människor, enskilda eller i grupp, ansikten, fysionomier och fysionomier i interaktion, stundom människor som blir närmast djuriska eller ännu oftare till icke- eller semimänskliga fantasivarelser, människor krympa till streck eller groteskt uppsvällda, människor böjda eller vinklade i orimliga kroppshållningar. Påtagligt är Kafkas intresse att fänga kroppar i rörelse, att i en bild kunna frysa en rörelse, ett intresse som ter sig tidsenligt under

filmkonstens pionjärperiod och futurismens glansdagar. Någon gång förekommer mer konventionella resemotiv, som Goethes trädgårdshus i Weimar, eller ornamentslingor invävda i handskrivna text.

Jag fäster mig vid några bilder som är tecknade på eller på baksidan av reproducerade fotografier av författarkolleger. Själva reproduktionerna har Kafka skurit ut ur en katalog från S Fischer Verlag, närmare bestämt *Verlags-Katalog 1886–1900*. Ett av fotografierna visar Gabriele D'Annunzio, en italiensk symbolistisk författare och legendarisk pilot som Kafka hade sett under en flyguppvisning i Brescia. I ett hörn av fotografiet har Kafka tecknat D'Annunzios ansikte och därvid uppenbart eftersträvat att understryka den avbildades kraftfullhet. Ett andra fotografi visar den österrikiske diktaren och dramatikern Arthur Schnitzler. På baksidan av det fotografiet finns en teckning av en kvinnogestalt i kappa och hatt, en söt och elegant per-

son återgiven just när hon tar ett steg mot betraktaren.

Det tredje fotografiet är kraftigt beskuret men visar åtminstone något av en svensk författare, Ellen Key, som kring sekelskiftet 1900 fick åtskilliga böcker och skrifter översatta till tyska. Just förläggaren Samuel Fischer skulle 1902 komma att ge ut hennes magnum opus *Barnets århundrade* i översättning av Marie Franzos. På baksidan av detta tredje fotografi finns en teckning av en man som balanserar på ett starkt slutande tak. Kanske utgör det motivet ett slags existentiellt självporträtt. Varför Ellen Key har inspirerat till en sådan bild må Axessläsare grubbla över. ✨

Peter Luthersson

FRANZ KAFKA
DIE
ZEICHNUNGEN
ANDREAS
KILCHER (RED)
C H Beck 2021–22

Magdalena Andersson och Jens Stoltenberg: Vi ville in och åtminstone våra grannar välkomnade oss.

FOTO: TT

Till varandras försvar

GEOPOLITIK

I svenska öron väcker ordet "allians" associationer till Fredrik Reinfeldt, badtunnor och korvgrillning. Den enda allians som svenskarna hittills varit närmare bekanta med är den som bildades i Högfors 2004, när dåvarande centerledaren Maud Olofsson bjöd hem sina borgerliga partiledarkolleger till den träff som blev det officiella startskottet för ett samarbete som sen fortsatte i regeringsställning från 2006 till 2014. Och som därefter har saligen insomnat med DÖ och JÖ.

Det är det som är allians på svenska.

Och så är det nog fortfarande för de flesta svenskar, även efter det att ansökan om Natomedlemskap lämnades in till generalsekreterare Stoltenberg i mitten av maj. Utom, möjligen, om man lägger till prefixet försvars-.

För det är det som "allians" handlar om i resten av (väst)världen. Om försvar, säkerhet, och avskräckning. Om Europas krig och fred.

Om Washingtontraktatet där ursprungligen tolv medlemmar högtidligen lovade att komma till varandras försvar, om ryssen – eller någon annan, vem det nu skulle kunna vara – skulle gå till anfall. Där-

ibland tre av våra nordiska grannar, större delen av Västeuropa och två giganter i Nordamerika.

Efter hand blev den transatlantiska alliansen allt större och snart nog tar, som sagt, även Sverige och Finland plats vid Nordatlantiska rådets likaledes alltmer vidsträckta sammanträdesbord i Bryssel. Det har suttit hårt inne, och det lär ta ett tag för de båda nordborna att finna sig tillrätta i de nya sammanhangen som allierade.

Nära relationer till både Nato och USA har de båda allianslösa partnerländerna förstås redan i förväg; däremot föresvåvade dem aldrig tanken att ta nästa steg till medlemskap i Alliansen – med stort A – förrän i våras, efter Putins fullskalliga invasion av ett grannland.

Inte helt överraskande var det i Finland som man först nådde fram till insikten och slutsatsen att det var nya tider som krävde helt nya grepp, det vill säga säkerhetsgarantier och alliansmedlemskap.

Det var precis enligt handboken. För som Jason W Davidson noterar i sin bok i ämnet amerikanska allianser: "lesser states seek alliances when their fundamental survival is at stake".

I det läget hjälper det inte hur nära sam-

arbeten som ett land, eller två, i övrigt har med sin omgivning.

Partnerskapet med Nato, i Sveriges och Finlands fall i den exklusiva guldkortsklubben *Enhanced Opportunities Partnership*, har haft sina fördelar, det med. Liksom den långa lista med bilaterala försvarsavtal som bar Peter Hultqvists signum, tills han från en dag till en annan övergav sitt tidigare benhårda Natomotstånd. Men några garantier är det inte fråga om.

Som ett annat land i EOP-gruppen ju Shårdhänt har fått erfara under det sista halvåret: Ukraina.

I Jason W Davidsons värld sorteras alla dessa olika former av samarbeten som USA har med sina vänner runt om i världen in under det breda begreppet "allianser".

Högt i rang är såklart de regelrätta, traktatsbaserade försvarssamarbetena à la Nato, men också de försvarspakter som USA har ingått med en rad länder som till exempel Israel, Japan, Taiwan och Sydkorea. Här har vi USA:s nära familj, med hela spektrat av bröder och systrar, en del med frejdiga förhållanden till supermakten och till varandra, en del med emellanåt lite ansträngda relationer, och en del mer irriterande och jobbigare än andra.

Desto fler är alla de säkerhetspartnerskap – "security partnership" – som USA har med sin lite vidare familj; kusinerna och nästkusinerna från landet som man inte umgås med lika frekvent och nära och som man egentligen, i värsta fall, kan både ha och mista.

Umgången med USA:s många säkerhetspartner handlar om mindre livsviktiga saker som militärt bistånd, baser och gemensamma övningar, plus lite annat smått och gott som behövs för att hålla den regionala säkerheten i styr.

I flera fall har den senare gruppen utgjort ett slags förstadium till nivå ett, som när Sverige och Finland nu tar steget från bilaterala försvarsavtal och partnerskap till alliansmedlemskap; från distanserade släktingar som man på sin höjd stöter på i större sammanhang någon gång om året till dem som man hädanefter kommer att träffa stup i kvarten. Och som man, inte minst, har lovat att försvara.

"För det är det som 'allians' handlar om i resten av (väst) världen. Om försvar, säkerhet, och avskräckning. Om Europas krig och fred."

Vad det steget rent praktiskt innebär fick Magdalena Andersson och Sauli Niinistö en försmak av under försommars besök i Vita huset.

Ett klart syfte med Davidsons bok är att bemöta alla dem, från Tea Party-supportrar till Trumpanhängare, som i mestadels rätt höga tonlägen förkastar själva idén med allianser som något som kostar mer än de smakar för USA.

Men så är det inte, menar Davidson, och pekar på den mängd fördelar som supermakten har av sitt globala nät av allierade och allianser. Och det är absolut inte bara de allierade som drar nytta av de arrangemangen, vad USA:s förre president och andra anhängare av den isolationsistiska "retrenchment"-teorin än hävdar.

Däremot har det amerikanska behovet av allianser högst påtagligt varierat under historiens gång, liksom antalet sådana. I klassisk amerikansk-akademisk anda startar Jason W Davidson sin analys från alla första början 1778, när de amerikanska kolonierna rätt motvilligt insåg att deras enda chans för att klara hotet från England var genom en allians med stormakten Frankrike.

Det var den första av 34 allianser som, liksom för Sverige och Finland många år senare, rätt och slätt handlade om landets överlevnad.

På 1800-talet var läget ett annat. Då hade USA avancerat till status som regional makt och bevakade som sådan sina maritima intressen och handel genom en uppsättning samarbeten i doktrininform,

varav Monroedoktrinen är den i efterhand tveklöst mest ihåggomna.

I det multipolära systemet under 1900-talets första hälft uppfyllde USA också de alliansteoretiska förväntningarna, och duckade in i det sista innan man gav sig in i de båda världskrigen – i alla sista stund när hotbilden blivit akut. Dessförinnan överlät man gladeligen åt andra att hantera hotet från Tyskland och senare Japan.

I kalla krigets bipolära värld var saken återigen en annan; då handlade det om att blockera den sovjetiske motståndaren från att expandera och från att ingå egna allianser, som i Warszawapakten ju knappast kan betecknas som frivilliga.

Och så slutligen den unipolära tiden därefter, när den enda kvarvarande supermakten inte längre möttes av något existentiellt hot. USA:s allianser befann sig därför i första hand i kategorin säkerhets-

partnerskap, med målet att "project stability", som det heter på Natospråk. Antalet allianser formligen exploderade när ytterligare 14 ingicks under åren efter kalla krigets slut.

Fast för de nya partnerländerna i Central- och Östeuropa var det enbart regelrätta försvarsgarantier, inte i första hand stabilitetsskapande samarbeten, som gällde. Fast förvissade som de var om att hotet från Moskva förr eller senare skulle återuppträffa.

Efter terrorattentaten den 11 september 2001 kom ovan på det en rad nya avtal för att bekämpa al-Qaida, med länder som Pakistan, Afghanistan och Marocko: inte direkt några lysande stjärnor i den demo-

kratiska klubben, om man säger.

Ambitionerna i Davidsons bok kan man rakt inte klaga på; däremot på korrekturläsningen. Framförallt gäller det årtalen för olika utvidgningar och samarbetsavtal, som förvisso är många att hålla reda på men som man ändå kan kräva ska vara korrekta. Speciellt i en bok utgiven av ett ansett akademiskt förlag som Georgetown University Press, som annars brukar ha stenkoll på minsta kommatering i sina utgivningar.

Ja, när var egentligen den första Natoutvidgningen efter järnridåns fall: var det 1998 som det står på vissa ställen i boken eller 1999 som man kan läsa på annat håll? Rätt svar: 1999. Likaså ägde den andra utvidgningsrundan rum 2004, inte 2003 som Davidson skriver i bokens avslutande sammanfattning.

Och när var det egentligen som lilla Montenegro blev nytt medlemsland, 2016 eller 2017? Båda buden ges i boken, men korrekt svar är 2017 (och för övrigt efter en åttaårig *Membership Action Plan* (MAP), att jämföra med den dag eller två som samma process tog för Sverige och Finland i somras).

Nu är alltså ytterligare två allierade på ingång och Stockholm och Helsingfors kan snart andas ut, med sina splitternya säkerhetsgarantier på fickan. Och kanske ordet "Allians" snart nog handlar om för-svar och säkerhet även i Sverige.✱

Ann-Sofie Dahl

AMERICA'S ENTANGLING ALLIANCES

1778 TO THE PRESENT
JASON W DAVIDSON
Georgetown University
Press 2020

Den andra Alliansen: Muntra miner i Högfors år 2004.

FOTO: TT

Kuddrummet:
Mjuk omgivning
i hård omvärld.

Överkänslighetens sekel

FILOSOFI

Hon har sagt att den nya form av sensibilitet som har erövrat vårt samhälle – det västliga, demokratiska, som knappt alls står ut med ambivalens längre – snabbt kan ”tippa över från det progressiva till det regresiva, och leda till moralisk totalitarism”.

I sina böcker ägnar sig den tyska filosofen Svenja Flaßpöhler gärna åt omstridda ämnen – hon har skrivit om självvald död, om pornografi, om debatten kring #metoo (och uppträder stridbart och rätt fränt då hon själv deltar i debatter); hon är för den delen även chefredaktör för tidskriften *Philosophie Magazin*.

I den nya, uppmärksammade boken *Sensibel* undersöker hon fördelar och faror med att känslor mer och mer tycks behärska nutidsmänniskornas sinnen.

Och kritiserar delar av debatten om saken, och ytterlighetsståndpunkterna på den ideologiska skalan i synen på gendersensibelt språk, identitet och stelbent pk-ism.

Ja, sensibilitet är ett tema för vår tid. Folk verkar vara så känsliga, numera. Som snöflingor. Och vi tycks mer än någonsin förr vara i färd med att justera gränsen för vad som är riktigt, rimligt och korrekt, i larmet från det överkänsliga offentliga samtalet (eller ja, käbblet). Effekten av den oförsonliga tonen och låsta positioner är ”en tilltagande erosion av den demokratiska diskurskulturen och en reva som går rätt igenom samhället och knappt längre går att hålla ihop”, som det formuleras i *Sensibel*.

Flaßpöhler säger sig vilja lösa upp frontlinjen, lappa och laga. Gott så. Och även om det för detta syfte nog inte räcker med denna bok, är hon helt klart något på spåren, och skriver tänkvärt,

särskilt om vad hon ser som orsakerna till att det har blivit som det är. Särskilt mot slutet, i kapitlet ”Sensibilitets-samhället”, blir det riktigt intressant. Här hävdar hon att all denna översensibilitet (inklusive den ofta förekommande benämningen ”högekänslig”, exempelvis) helt enkelt är svaret på den accelererade, individualiserade och senmoderna världen – med sina inneboende överkrav, som leder till tunnhudighet och nervighet, också genom sina ständiga sinnesretningar.

Och nog är det så.

För mycket sensibilitet reser dessutom hinder för kunskap och förståelse, påpekar Flaßpöhler. Som också lyfter fram sensibilitetens aggressiva baksida.

Sensibilitet och singularitet är tätt sammanvävda: den tilltagande sensibileringen av jaget och samhället är oupplösligt förbunden med det moderna sub-

jektets uppkomst och utveckling.

En rad av frågor – tio på raken – inleder boken, och får genast fart på tankarna. Är känslor en ren privatsak? Och "Sedan när är en beröring ett ofredande? Hur mycket närhet är angenäm och därmed också tillåten? Och var går gränsen för det sägbara?"

Tillbakablicken på sensibilitetens plats i civilisationsprocessen och i filosofihistorien, från tidig medeltid och framåt, mejslar fram en klagande bild: visar hur förhållandet mellan känslighet och motståndskraft också beror på civilisationsprocessen själv – och hur sensibiliseringen av samhället även har varit en väsentlig faktor i de civilisationsriskerna framstegen.

Här finns självklart Norbert Elias med i resonemanget, och där det talas om "affektreglering" och dämpande av drifterna, givetvis även Freud. Betraktelserna över Rousseaus och Foucaults känslighetsförståelse hör också till det högtintressanta, referenserna till Friedrich Nietzsche, Georg Simmel och Paul Valéry, Ernst Jünger, Jacques Derrida, Judith Butler, Hartmut Rosa och den sårbara människans filosof Emmanuel Lévinas likaså.

En epok som får särskilt utrymme i *Sensibel* är 1700-talet, och då främst dess litteratur: fördjupar man sig i den förstår man hur sensibilitet blev ett "kännetecken för ett historiskt framsteg för mänskligheten". Brittiske Samuel Richardsons brevroman *Clarissa* från 1747 hade en avgörande betydelse här – denna tidiga bästsäljare som lästes av män och kvinnor i breda kretsar berörde på djupet genom sin intima skildring av hjältinnans öde, och övade upp, och spred, förmågan till medkänsla, menar vår filosof. Liksom Rousseaus *Julie ou la Nouvelle Héloïse* och ytterligare ett par romaner av det slaget – tillsammans med filosofins systematiska utforskande av inkanndet och medkänslan under detta känslighetens århundrade.

Men nu... Nu riskerar den konstruktiva sensibiliteten att slå över i destruktivitet, skriver Svenja Flaßpöhler.

Vi kanske redan har passerat en *tip-ping point*. 2000-talet har så här långt blivit överkänslighetens sekel, och vi befinner oss i en nedförsbacke när de allmän-giltiga formerna för uppförande och umgänge i det offentliga (de som ju har det goda med sig att de minskar friktionen mellan medborgarna, och sålunda bibehåller utrymmet för att fokusera på

gränslösheten – och den som i alla sammanhang vill vara "sig själv" gör inte endast sig själv sårbar för angrepp, utan sårar också lätt andra. Det är inte så dumt med takt och ton. Utan stötdämpare hamnar vi i intimitetens tyranni, som sociologen Richard Sennett har formulerat saken.

Empati har också en destruktiv sida, påminner oss Svenja Flaßpöhler. Uppenbart exempel: sadism. Alla känslor är inte goda och fina.

Om allt fler utvecklar starka utpräglade sensibiliteter blir gemensamt politiskt handlande och diskuterande allt svårare. Om det allmännas logik ersätts av det singularas, är det i sin tur en grund för ytterligare tilltagande känslighet – i en överindividualiserad värld är ju den enskilde utlämnad helt åt sig själv.

Inte att undra på att hen är ängsligare (samtidigt som vi lever längre, mer skyddat och säkert än någonsin tidigare), söker självbekräftelse i digitala nätverk, och drivs av ett tvång att stärka sitt ensamma och utsatta jag på alla tillgängliga sätt, för att få godkänt. På tal om ängslighet: senare decenniernas tilltagande inflation i användandet av begreppet "trauma" är ett annat symptom i sammanhanget. Minsta lilla vardagsincident, och minsta oförrätt, kan kallas traumatisk numera – i dagligt tal. Ofta av tanklöshet, bara. Ibland skämtsamt. Men ändå. På så sätt bagatelliseras verkliga, svåra trauman. Och: att begreppet skvalpar omkring i vardagsspråket, och överanvänds, är en vink om att sensibiliteten så att säga har gått för långt.

"Identitetstänkandets betoning av skillnader är förminskande också det, och riskerar att cementera just olikheterna. Vart tar det gemensamma vägen?"

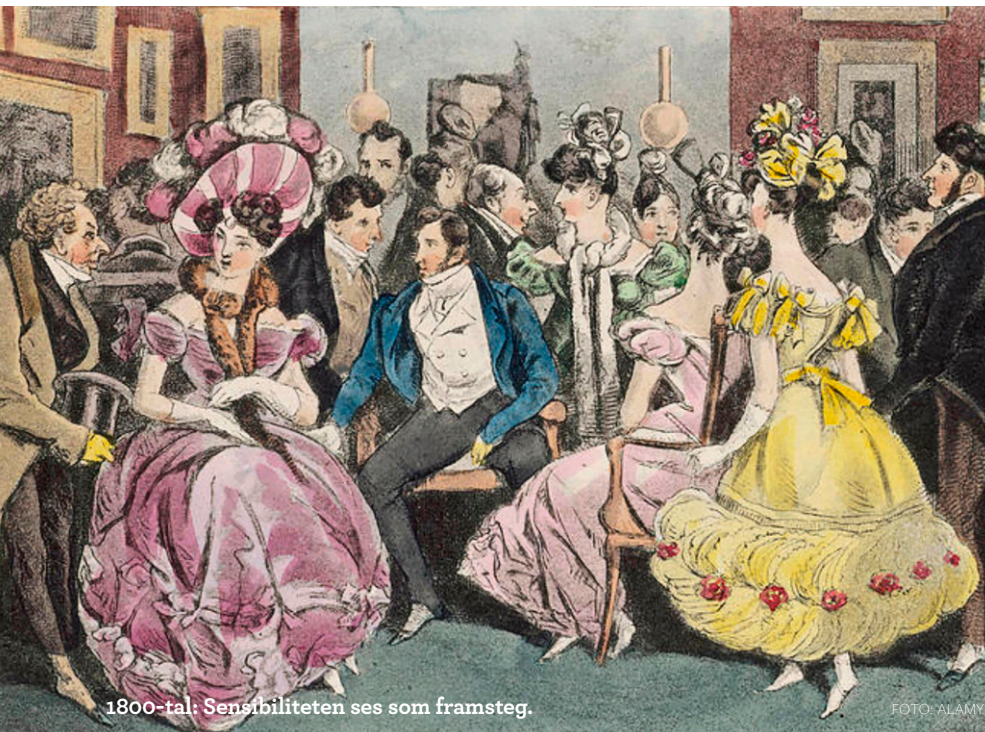
tillvarons väsentligheter) växlar om till de individuella och "autentiska" känslornas förrädiska landskap.

Jämsides, i samma utförsrut, halkar språket iväg: då allmänt tillämpat språkbruk upplevs strida mot så kallad autentisk representation, regler ses som sårande missaktning av jaget, och normer och fastställda roller upplevs som förfrämligande och rentav som en sorts våld – då krackelerar just det allmäntgiltiga. Hur ska vi då kommunicera? Att all systematisk diskrimineringsdynamik ska benämnas, och åtgärdas, är självklart.

Förfördelade grupper och individers röster ska också höras. Men: med betoningen av det "autentiska", och ständigt prioritering av känslor, infinner sig

Alltså: en ny lyhördhet för mänskligt lidande växte fram för drygt 100 år sedan, två år efter första världskriget – då även krigsskadade, som åtminstone har överlevt, började kallas "krigsoffer". En talande och epokgörande förskjutning. Offrens egna berättelser fick med tiden allt större betydelse och inflytande, i takt med att allt fler som klarat livhanken men skadats mentalt tog plats på divanen och beskrev sina upplevelser.

Överanvändandet av ord som "trauma" förminskar också människan: tycks förutsätta att hon inte äger motståndsförmåga, tankekapacitet eller eget ansvar, och skapar så just sådana personligheter. Vilket återigen för oss fram till de överkänsliga nutidsvarelser- >>

1800-tal: Sensibiliteten ses som framsteg.

FOTO: ALAMY

”Under de senaste hundra åren har psykologin, och sociologin, lärt oss att urbanisering och teknifiering gör människan tunnhudad och lättirriterad.”

na. Som anser att omvärlden ska anpassa sig efter deras bräckliga jag. I språket avspeglat bland annat i de ”triggervarningar” som efterfrågas och tillhandahålls i vissa sammanhang – i universitetsvärlden inte minst; fokus ligger alltså på att skydda de känsliga jagen utifrån. Och alltså: detta håller på att systematiseras. Normeras.

Svenja Flaßpöhler gör här några angelägena och tänkvärda iakttagelser om gender-anpassning av språket, och språksensibilitet. Här träder hon faktiskt i visst försvar för kollegan och genderforskaren Judith Butler – och pekar på dennas motstånd mot att göra vissa ord och uttryck tabu; Butler har argumenterat för att man istället ska använda sig av det motstånd som finns i språket självt, att reglering av språket hämmar politiska impulser, och att orden istället ska återerövas.

Identitetstänkandets betoning av skillnader är förminskande också det, och riskerar att cementera just olikheterna. Vart tar det gemensamma vägen?

Efter varje avskaffad struktur uppstår för övrigt nya strukturer.

Under de senaste hundra åren har psykologin, och sociologin, lärt oss att urba-

nisering och teknifiering gör människan tunnhudad och lättirriterad (och ändå fortsätter ”utvecklingen” i samma spår, bara allt snabbare) – och att de av oss som bor i storstad är blasé, filtrerar våra sinnesretningar och omvärldens anspråk och krav för att stå ut och skapa ett inre frihetsutrymme. Dagens högkomplexa samhällen kräver samtidigt större lyhördhet än någonsin av alla och envar.

Att *resiliens* lyfts fram som en både eftersträvarvärd och nödvändig egenskap – hos både individ och samhälle – i ”Sensibel” är knappast originellt. Men beskrivningarna av vilken riktning man bör ta för att nå dit (via medelvägar, som det heter på flera ställen i boken) är värdefulla tankeställare. Som alltid gäller det att hitta balansen i tillvaron. Vi är helt enkelt skapade så. Klassisk filosofi, om något. ✨

Ylva Herholz

SENSIBEL
ÜBER MODERNE
EMFINDLICHKEIT
UND DIE GRENZEN
DES ZUMUTBAREN
 SVENJA FLASSPÖHLER
 Klett-Cotta 2021

Bright Star: Tragisk kärlek mellan Fanny Brawne och John Keats (Abbie Cornish och Ben Whishaw).

Romantikens mest romantiska

BIOGRAFI

Med sitt uppbrott från klassicistisk regelestetik och efterhärming av antika förebilder är romantiken inom konsten och litteraturen nära förbunden med framväxten av ett borgerligt samhälle och med den enskildes bemyndigande till att bli fri medborgare. Det är därför den blomstrar upp så häftigt och subversivt i de feodalt styrda tyska småstaterna i slutet av 1700-talet. Och det är därför som den i Frankrike flyter upp till ytan först efter att det orgiastiska våldet kring 1789 års revolution hade lagt sig. I England såg det annorlunda ut.

I och med den oblodiga revolutionen 1680, The Glorious Revolution, etablerades snabbt yttrande- och tryckfrihet samt en lång rad medborgerliga fri- och rättigheter som inte fanns någon annanstans i Europa. Ett parlamentariskt system inrättades och det gamla feodalsamhället förpassades till historiens skräpkammare. Den fria pressen såg dagens ljus. Tidskrifter och bokförlag växte som svampar ur jorden. Och romanen fick sitt genombrott som litterär genre, med pionjärer som Daniel Defoe och Samuel Richardson. Den nya och växande läsekretsen brydde sig inte om dramer efter aristotelisk modell eller konstfärdigt rimflätad lyrik. Förfiningen och de flotta manéren var på väg ut. In kom individen

som oberoende av härkomst och klassbakgrund skulle kunna göra sig gällande i samhället, göra uppfinningar och skapa egna företag, uttrycka sin originalitet och drista sig att bryta mot konstens knäsatte regler.

”Born Originals, how does it come that we die like Copies?” Den frågan ställde en av de engelska förromantikerna, Edward Young, som ansåg att han levde i ett samhälle som var bättre än den gamla utvecklade grekiska demokratin och att det därför inte längre fanns någon anledning att imitera klassikerna.

Hur gick det då för lyriken, den förut dominerande litterära genren? Där skedde förändringarna främst genom att det centrallyriska jaget stegvis bereddes alltmer plats, medan poeterna i formellt hänseende länge var konservativa i rent estetiskt hänseende. Utvecklingen gick långsamt och harmoniskt fram till 1790-talet, då Coleridge och Wordsworth debuterade, men riktig fart tog inte den engelska romantiken inom poesin förrän med Byron, Shelley och Keats på 1810-talet. Byron debuterade 1813, Shelley året efter och Keats först 1817.

Av dessa var Byron, den äventyrlige ädlingen, den i sin samtid mest kände. Han var mycket produktiv och blev på kort tid en celebritet i hela Europa. Även Shelley var dyrkad och beundrad redan under sin levnad. Etablerad hann aldrig John Keats bli. Utfattig och

”Lucasta Miller försöker ge dikterna åtminstone en antydan om puls och muskulatur, vävnad och hud.”

»

svårt sjuk av tuberkulos dog han vid 25 års ålder i Rom den 23 februari 1821 och begravdes i den eviga staden under en sten som inte bär hans namn utan den berömda inskription han själv föreslagit:

Here lies One Whose Name was writ in Water

Till skillnad från Byron och Shelley, båda sprungna ur den brittiska överklassen och med ekonomiska resurser att föra ett kringfläckande liv, fick Keats aldrig någon lysande och sägenomspunnen levnadsbana. Han kom från en tragiskt splittrad familj ur den lägre medelklassen, blev vid 14 års ålder apotekarlärling och hann påbörja medicinstudier för att bli läkare, men sjukdom i form av både tuberkulos och syfilis satte tidigt hinder i vägen, och ett ännu större hinder för att växla in på en normal borgerlig livsväg var att han utvecklade en poetiskhängivenhet och extas som har få motsvarigheter i världslitteraturen.

En sentimental kult av den tidigt döde Keats utvecklades i England under 1800-talet, men det var först i och med nykritikens genombrott några årtionden in på 1900-talet som Keats litterära storhet framstod riktigt klart. Inom nykritiken koncentrerade man sig på att granska det litterära verket i sig självt, oberoende av historiska omständigheter eller av författarens biografi. Vid sådana närgångna estetiska granskningar framstod Keats som en skickligare och mer konstförfaren diktare än såväl Byron och Shelley som Coleridge och Wordsworth. Sedan dess har hans poetiska produktion kommit att bemötas av en stegvis stigande respekt. John Keats dikter har kommit att motstå tidens tand bättre än hans generationskamraters.

Därför är det en god idé att lägga upp en ny Keatsbiografi på det sätt som *Lucasta Miller* har gjort. Hennes originella bok *Keats* har undertiteln *A Brief Life in Nine Poems and One Epitaph*, och denna undertitel förklarar hur framställningen är upplagd. Hon bryr sig alltså inte om att berätta om poetens sorgliga liv från vaggan till graven utan beskriver bara vissa viktiga faser i hans levnad, biografiska omständigheter som har mer eller mindre tydlig anknytning till den dikt som återges i början av varje kapitel.

Så ger inledningsvis "On First Looking into Chapman's Homer" anledning till en beskrivning av poetens ofullbordade medicinska utbildning, den som han i sitt korta liv kom att ägna mer tid åt än han fick möjlighet att ägna åt diktkonsten. Vi får också en förklaring till varför han vid åtta års ålder lämnade hemmet och placerades på en inter-

Keats-Shelley Memorial House: Piazza di Spagna, Rom.

FOTO: GETTY IMAGES

natskola i en by strax utanför London. Då fadern dog placerade modern två av sina söner på internatskola och överlät åt sina föräldrar att ta hand om de bägge övriga barnen, medan hon själv gav sig ut i nöjeslivet på jakt efter en ny make. När hon så småningom fann en ny karl och gifte om sig fanns i den nya familjen ingen plats för barnen i det första äktenskapet, annat än som tillfälliga gäster på besök.

Morföräldrarna stod för den ekonomiska tryggheten och i någon mån även för den emotionella. Morfadern ägde och drev med framgång ett stall med uthyrning av hästar, vagnar och vid

behov även av kuskar. Poetens far hade varit anställd på denna firma. Efter morfaderns död tog Keats mor och hennes nye make över firman, men lyckades inte sköta den utan kom på obestånd.

När Keats debuterade 1817 beskrevs han i en av de få recensionerna som en "cockney poet". Det var den unge poetens nybildningar och sammanskrivningar av vissa engelska ord som den anonyme kritikern uppfattade (eller låtsades uppfatta) som dialektala, vilket de i själva verket inte alls var. Keats gavs en klasstämpel som pretentiös slyngel med uppkomlingslater. Denna attityd till honom ger eko

"Dikterna levandegörs och inte bara framstår som de fulländade estetiska artefakter som new criticism och senare formalistiskt inriktade närgranskningar har funnit dem vara."

i aristokraten Byrons elaka ord om "Jack Keats or Ketch or whatever his names are" i ett brev till en av sina litterära vänner.

I kapitlet som följer på ett citat ur *Endymion* sätter Lucasta Miller fokus på formuleringen "A thing of beauty is a joy for ever" och vinnlägger sig om att visa att Keats efter sin apotekarexamen vid 21 års ålder försummade sina fortsatta läkarstudier på grund av en obändig kärlek till diktkonsten och inte alls därför att han visste att han var sjuklig och redan förstod att han inte hade långt kvar att leva. Det är först dikterna han skriver två år senare, under det febrigt produktiva året 1819, som är tillkomna i dödens skugga och röjer medvetenhet om att den tuberkulos som hemsöker honom kommer att göra hans liv kortvarigt.

Så där håller Lucasta Miller på i kapitel efter kapitel. Hon vinnlägger sig efter varje ny dikt att kommentera dikten som estetiskt objekt i sin egen rätt, ibland ganska flyktigt, andra gånger mer ingående, men huvudsaken för henne är att sätta in texterna i ett biografiskt sammanhang eller att med anledning av något motiv återberätta ett eller annat om poetens liv. Det blir ett slags biografisk mosaik. Det biografiska stoffet är naturligtvis hämtat ur den rad av regelrätta biografier som har skrivits, så några nya rön har läsaren ingen anledning att

förvänta sig. Det är det biografiska stoffets mer eller mindre direkta samröre med de enskilda dikterna som är poängen i framställningen. Greppet leder till att dikterna levandegörs och inte bara framstår som de fulländade estetiska artefakter som *new criticism* och senare formalistiskt inriktade närgranskningar har funnit dem vara.

Lucasta Miller vill göra dikterna mer tillgängliga för den vanliga lyrikälskaren. Hon låter dem inte vara bara struktur och välljud, uppbyggnad och skelett, motivhantering och intertextualitet. Hon försöker ge dem åtminstone en antydning om puls och muskulatur, vävnad och hud. Därför är hennes bok en alldeles utmärkt introduktion till Keats diktning, lättillgänglig och synpunktsrik.

I kapitlet om sonetten "Bright Star!" glöms själva dikten praktiskt taget bort. Vi får i stället en braskande historia om Keats och hans himlastormande kärlek till Fanny Brawne. Vad Miller gör i det kapitlet syftar mest till att komplettera eller korrigera den bild av kärleksparet som gestaltas i Jane Campions film *Bright Star* från 2009. Hon uppslukas av ett populärkulturellt sammanhang och tycks vara driven av en vilja att överträffa filmens tragiska framställning av den kärlekshistorien.

I föregående kapitel har hon ofta strä-

vat efter att avsentimentalisera bilden av Keats, till exempel genom att upplysa oss om att han som bredaxlad och stark yngling i de övre tonåren hade rykte om sig att vara slagskämpe och pugilist, men ställd inför Keats kärlek till Fanny Brawne gör Lucasta Miller allt hon förmår för att visa oss att denna kärlek måste ha varit hela romantikens mest romantiska och som sådan den mest bottenlöst sorgliga.

I övrigt förlorar Lucasta Miller inte kontakten med de dikter som är på tapeten. Exempelvis fungerar hennes framställning väldigt bra i den betraktelse som ägnas "Ode to a Nightingale". Där beskriver hon ganska ingående diktens mästerliga uppbyggnad och den mångtydighet som vissa medryckande passager onekligen framkallar. Denna mångtydighet stod alls inte högt i kurs när dikten publicerades 1819. Samtida brittiska kritiker tänkte ungefär som vår egen Tegnér – "det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta" (1820) – och uppfattade Keats som svamlig och oförmögen att tänka klart.

Ett av 1900-talets mest inflytelserika litteraturvetenskapliga verk är William Empsons *Seven Types of Ambiguity* från 1930, en kanonisk skrift inom *new criticism* och för den typ av estetiskt närgranskande litteraturstudier som under flera årtionden kom att dominera vid universiteten inte bara i Storbritannien och USA utan även på många andra håll i världen, även i Skandinavien, både inom litteraturvetenskapen och den journalistiska dagskritiken. Den medvetet odlade mångtydigheten, det slags "ambiguitet" Empson karakteriserar och skriver om, omvandlas till att vara en kvalitet som ger ett framstående diktverk en större dimension, en rikare associationsfär.

Där och då, drygt 100 år efter hans död, började John Keats framgångs saga. Hans samlade verk omfattar 159 dikter. Ungefär ett dusin av dessa har fått status som klassiker i engelsk litteratur, exempelvis just de nio dikter som Lucasta Miller har valt att vira sin snyggt och effektivt kompillerade levnadsteckning kring. Detta är god och gripan-de läsning. ✨

Tommy Olofsson

KEATS
A BRIEF LIFE IN
NINE POEMS AND
ONE EPITAPH
LUCASTA MILLER
Jonathan Cape 2021

Hemma hos Keats: Där poeten levde och dog.

FOTO: TT

Ryska kärnvapen visas upp:
Hotet känns plötsligt
mer akut. FOTO: ALAMY

Ömsesidig utplåning

HISTORIA

I samband med att de två supermakterna USA och Sovjetunionen 1969 inledde de första förhandlingarna för att reglera den strategiska kärnvapenbalansen dem emellan, uppmanade Leonid Brezjnev sin chefsförhandlare att välja om han ville sitta i KGB-fängelset Ljubjanka, eller föras direkt till en avrättningsplats om sovjetiska statshemligheter röjdes för amerikanerna. Och då skall man veta att allt som rörde de sovjetiska kärnvapnen ansågs hemligt.

Historien återberättas av Michael Krepon i *Winning and Losing the Nuclear Peace* för att illustrera hur under fyra årtionden en struktur av rustningskontrollåtgärder gradvis byggdes upp från nästan ingenting. Det skedde genom kontinuerliga diplomatiska ansträngningar, med många ofullkomligheter och bakslag, men också viktiga framsteg.

Winning and Losing the Nuclear Peace visade sig bli Michael Krepons sista större verk. Han avled i sitt hem i Virginia den 16 juli i år vid 75 års ålder, efter att ha ägnat större delen av sitt yrkesliv åt att bidra till tänkandet kring hur de risker som följer av kärnvapnens existens kan minskas. Krepon var bland annat medgrundare till Stimson Institute i Washington, tjänst-

gjorde under Carteradministrationen i USA:s utrikesdepartements nedrustningsbyrå ACDA, och stod bakom ett 20-tal böcker samt ett stort antal artiklar och medieframträdanden i frågor relaterade till kärn- och andra massförstörelsevapen.

Trots ämnets svårighetsgrad lyckas författaren väl i sin föresats att göra kärnvapenproblematiken tillgänglig för en krets av icke-specialister, även om det också skall sägas att boken inte är någon hängmattelektyr. Men läsaren får god hjälp att tränga bakom den massa av begrepp och förkortningar som det för den oinvigde inte är alldeles enkelt att orientera sig i (eller vad sägs om SALT, START, ICBM, SLBM, MIRV, CTBT, TRIAD, DYAD, MAD, NPT, SDI, TPNW, TMD, NMD, INF, FMCT, NWFZ, MTCR, dessutom BWC, CWC, ATT, CFE och MBFR, för att nämna några?).

Boken är uppbyggd kring berättelsen om hur den amerikansk-sovjetiska rustningskontrollen tog form och utvecklades under 13 amerikanska presidenter, från Truman till Trump. Författaren väver samman händelseförlopp med porträtt av nyckelpersoner, och beskriver de avvägningar som de amerikanska statsledningarna har stått – och står – inför, inklusive den nästan ständigt närvarande inrikespolitiska dragkampen i Washing-

ton kring frågorna.

Krepon har ett par utgångspunkter. Den första är att avskräckning måste förenas med rustningskontroll och andra förtroende- eller åtminstone transparensskapande åtgärder ("ledstänger", "skyddsräcken"), för att minska risken för att den yttersta katastrofen inträffar. Enbart avskräckning är för farligt, helt enkelt.

Den andra är att kärn- och andra massförstörelsevapen inte kan betraktas isolerat, eftersom de nära hänger ihop med det politiska sammanhanget. Kärnvapnens existens avspeglar geopolitiska förhållanden. Det är inte i första hand vapnen i sig som är spänningsskapande, de är snarare symptom på underliggande motsättningar i relationerna.

Av detta följer den tredje utgångspunkten, med innebörd att visionen om kärnvapnens fullständiga avskaffande som slutmål är nödvändig, lika nödvändigt som det är att i de ansträngningar som görs utgå från verkliga förhållanden. Kärnvapnen kan inte vidare avuppfinnas, på samma sätt som det inte går att bortse från motsättningar mellan stater. Det betyder, säger Krepon, att vägen till framgång på nedrustningsområdet är ett tålmodigt och långsiktigt arbete. Riskerna förknippade med kärnvapnen måste hanteras och minskas, men valet står inte nödvändigtvis mellan total nedrustning och total katastrof.

Eftersom ett kärnvapenkrig mellan stormakterna med största säkerhet skulle leda till ömsesidig utplåning har kärnvapnet under större delen av efterkrigstiden i grunden inte setts som militärt användbart, utan snarare som ett politiskt instrument. Innehavaren har också betraktat det som den yttersta garantin för nationell överlevnad. Men läget var – eller är – knappast statistiskt. USA och Sovjetunionen bedrev ett slags dragkamp, varvid kärnan i den dynamik som växte fram var att båda sidor kontinuerligt försökte etablera ett övertag, och framförallt undvika ett underläge. Ett sådant ansågs öka risken för utpressning eller i värsta fall ett överraskningsanfall. Särskilt om den angripande parten trodde sig kunna ta bort den andres förmåga att slå tillbaka.

Efterhand kom detta att avspeglas i den så kallade terrorbalansen och det smått sinistra begreppet "Mutually Assured Destruction" (MAD), med strategisk stabilitet och ömsesidig sårbarhet som centrala inslag. Situationen har över

"Åren mellan 1986 och 1996 var rustningskontrollens guldålder, med Ronald Reagan och George H W Bush som de två mest produktiva nedrustarna av samtliga amerikanska presidenter."

åren pendlat mellan fokus på att hantera riskerna och förhindra ett krig utlöst av misstag, alltså nukleär konservatism, och perioder med större maktpolitiskt innehåll, tidvis med en stark teknologisk utveckling som en drivkraft i sig. I fallet USA tillkommer kärnvapnet som en del av länken mellan amerikansk och västeuropeisk säkerhet inom ramen för Nato. Kärnvapenbalansen har dessutom alltid ställts mot respektive sidas konventionella, militära förmågor. Under större delen av kalla kriget hade Moskva på den punkten ett övertag.

Visserligen togs de första viktiga stegen inom rustningskontrollen under Eisenhower, Kennedy och Johnson, men det var först med Nixon som förhandlingarna kring det första rustningsbegränsningsavtalet, SALT, inleddes. Nixon och Kissinger anklagades på hemmaplan för att ha berett vägen för sovjetisk likställighet, men de ansåg själva att de hade bidragit till att göra kärnvapentävlan mindre farlig. Krepon instämmer i det, men säger också att framstegen kunde nås genom att ingen av parterna egentligen gav upp sådant som var centralt för dem. Ikraftträdandet 1970 av icke-spridningsfördraget, NPT, skedde med Nixon som amerikansk president, men framförhandlades under Johnson. Detta fördrag, som bland annat innehåller kärnvapenstaternas åtagande att göra

sig av med sina kärnvapen, var redan när det begav sig en av de allra viktigaste överenskommelserna på området, och har så förblivit.

Åren mellan 1986 och 1996 var rustningskontrollens guldålder, med Ronald Reagan och George H W Bush som de två mest produktiva nedrustarna av samtliga amerikanska presidenter. De politiska förutsättningarna hade uppstått i och med den sovjetiska kursändringen under Gorbatsjov. Krepon pekar samtidigt på den extraordinära förmågan hos dessa två presidenter att gripa tillfället när det gavs. Han konstaterar också att republikanska presidenter genomgående har haft större politiskt kapital att dra på när det gäller rustningsbegränsningar än de demokratiska.

Reagan är värd en särskild utvikning. I december 1983 gjorde en snöstorm i Washington att presidentparet fick ställa in ett planerat besök på Camp David, ett av presidentens officiella lantställen strax norr om huvudstaden. Istället inbjöds med kort varsel utrikesministern George Shultz

med hustru på middag i Vita huset. Först denna kväll förstod Shultz att Reagan såg kärnvapnen som moraliskt förkastliga, och var beredd att helt avskaffa dem.

Vid den aktuella tidpunkten hade Reagan redan ett par år med både kraftfull retorik ("ondskans imperium") och militär styrkeuppbyggnad bakom sig, till den grad att den åldrande ledningen i Moskva alltmer oroades över de amerikanska avsikterna. Reagan hade tillträtt i januari 1981 efter en utdragen period av sovjetisk upprustning och offensiv utrikespolitik, inklusive invasionen av Afghanistan 1979, vilket i tiden sammanföll med amerikanska motgångar under Carter och svårigheter att återvinna fotfästet efter tillbakadragandet från Vietnam. Allt detta var Reagan fast besluten att ändra på.

Inte minst striden om de så kallade Euromissilerna präglade denna period. Moskva kunde genom utplaceringen av medeldistansmissiler direkt hota de västeuropeiska länderna med kärnvapen, utan att med dessa samtidigt hota det amerikanska fastlandet. USA och Nato hade inte motsvarande möjlighet. Det ifrågasatte i praktiken trovärdigheten i de amerikanska säkerhetsgarantier. Moskvas mål var just att splittra Nato och försvaga den transatlantiska länken.

Man spelade hårt på inrikespolitiska krafter i de västeuropeiska länderna, särskilt i Tyskland.

Natos svar var den så kallade noll-lösningen, det vill säga: USA var berett att avstå från utstationeringen av medeldistansmissiler i ett antal Natoländer, under förutsättning att Sovjetunionen gjorde motsvarande åtagande. Redan 1977 hade förbundskansler Schmidt uppmanat USA att rätta till den obalans som hade uppstått. I november 1983 godkände Bundestag till slut, efter en hård inomtysk debatt, utplaceringen av de så kallade Pershingmissilerna. Moskva hade spelat högt, och förlorade. Detta var en kontroversiell period också i Sverige. Den svenska hållningen i kärnvapenfrågorna kritiserades för att ligga mycket nära den sovjetiska linjen.

Krepon konstaterar att Reagan, som inte var en detaljernas man, var fullt kapabel att samtidigt inta helt motstridiga uppfattningar, och att dessutom kommunicera dem på ett övertygande sätt. Han var också nära nog oangripbar från höger. Med Gorbatsjov fick han en motpart i Moskva som ville ungefär samma sak som han själv, om än av andra skäl. I Reykavik 1986 var de båda ledarna nära att enas om att helt ge upp kärnvapnen. Det föll till slut, efter en enligt beskrivningarna delvis förvirrande dag, på att Reagan omöjligt kunde ge upp sitt favoritprojekt, det nationella missilförsvaret ("Star Wars"), som av en nära medarbetare kallades för "en uppdaterad Maginotlinje" (eller, Thatcher till Reagan: "jag är kemist och vet att det inte kan fungera"). Inget av det bet på Reagan, och i praktiken fungerade planerna på ett nationellt missilförsvar, som än idag inte har för-

Dr Strangelove: Att hantera rädslan med skrätt.

FOTO: GETTY IMAGES

verkligats enligt det då tänkta upplägget, som en amerikansk murbräcka i förhandlingarna. Ett fungerande missilförsvar skulle ju sätta den sovjetiska andraslagsförmågan och därmed terrorbalansen ur spel. Det var det sista Moskva ville.

I alla händelser eliminerade Reagan och

>>

Reagan och Gorbatjov: Resultatinriktade förhandlingar.

Gorbatjov tillsammans en hel kategori kärnvapenbärande medeldistansmissiler, efter att vid toppmötet i Genève 1985 ha enats om att ett kärnvapenkrig aldrig kunde vinnas och aldrig fick utkämpas. Samma dynamik rådde under George H W Bush. Två fördrag med djupa nedskärningar ingicks, de mest destabiliserande missilerna avvecklades, och därtill förbjöds genom kemvapenkonventionen en hel kategori av massförstörelsevapen. Samspelet mellan Reagan och Gorbatjov, och senare George H W Bush och Gorbatjov, visar på vilken betydelse individen kan ha i internationell politik.

Clinton och Jeltsin lyckades föra agendan framåt, bland annat genom icke-spridningsavtalets (NPT) förlängning på obestämd tid, och slutförandet av förhandlingarna om ett testförbud (CTBT), men i praktiken hade farten redan börjat avstanna. Tillbakagången inleddes sedan med George W Bush och Vladimir Putin.

Den 11 september 2001 ledde till att USA:s fokus försköts bort från Ryssland i riktning mot skydd mot "ondskans axelmakter" – Irak, Iran och Nordkorea. Planerna på ett utvecklat missilförsvar återaktualiserades. I tiden samman-

"Krepon konstaterar att Reagan, som inte var en detaljernas man, var fullt kapabel att samtidigt inta helt motstridiga uppfattningar, och dessutom kommunicera dem på ett övertygande sätt."

föll det med återhämtningen av den ryska ekonomin och nationalismen. Obama hade dessförinnan börjat med höga ambitioner, bland annat genom sitt anförande i Prag 2009, men efter åtta år återstod nästan inget av den ambitiösa agenda han där hade tecknat. Återigen kom verkligheten i vägen

Bush och Putin, och därefter Trump och Putin, blev, menar Krepon, varandras medhjälpare i att försvaga den avtalsstruktur

som med stor möda hade byggts upp under flera årtionden. Bush lämnade ABM-avtalet, som begränsade respektive sidas möjligheter att utveckla missilförsvar (även om det hör till bilden att han samtidigt genomförde kraftiga nedskärningar av de strategiska styrkorna). Krepon kallar John Bolton, Trumps nationella säkerhetsrådgivare under 17 månader under 2018 och 2019 för "fördragsförgörare", men utnämner Putin till den störste förstöraren av dem alla. Denne ville göra sig fri från alla överenskommelser som hade ingåtts av de två företrädarna, eftersom de enligt hans synsätt avspeglade sovjetisk och därefter rysk svaghet. Dessutom ville den ryska ledningen fritt kunna flytta konventionella styrkor på ryskt territorium. Ryssland började under Putin tidigt att bryta mot det avtal som förbjöd medeldistansmissiler. Nya sådana som kan nå Västeuropa men, liksom i början av 1980-talet, inte Nordamerika, har utplacerats. Ryssland blockerade också som enda land det kompromissförslag som lades fram vid den nyligen avslutade översynskonferensen för icke-spridningsfördraget NPT.

Krepon tillskriver Natoutvidgningen direkt negativa följder för rustningskontrollen. En sådan bild finns förvis-

so på sina håll, men är nog en felläsning av Ryssland. Närmare till hands ligger att den negativa ryska utvecklingen har bestämts av interna förhållanden, och att den hade uppstått även Natos utvidgning förutan. Det var de berörda länderna själva som utifrån egna historiska erfarenheter valde att driva på för Natomedlemskap, vilket de idag säkert ser som ett korrekt beslut. Krepons resonemang innebär en de facto acceptans av en rysk intressesfär i landets

europiska närområde. Frågan är om det var vad han avsåg eller önskade sig.

Dagens besvärliga läge till trots vill Krepon ändå påminna om allt som har uppnåtts, och samtidigt peka på vägen framåt. Antalet kärnvapenstridsspetsar har således minskat från det kalla krigets höjdpunkt, dvs en bra bit över 100 000, till idag omkring 13 000, varav USA och Ryssland står för 90 procent, med vardera högst 1 550 utstationerade kärnvapen, enligt det enda återstående strategiska rustningskontrollavtalet New START, som gäller fram till 2026.

Allra viktigast är, enligt författaren, att kärnvapnen inte har använts sedan 1945, och att spridningen med icke-spridningsfördraget NPT som grundbult har kunnat begränsas mer än vad någon i början trodde var möjligt. Antalet kärnvapenstater uppgår idag till nio, inte till de uppemot 25 länder som John F Kennedy förutspådde 1963. Inget land har heller genomfört någon provsprängning sedan 1990-talet, om extremfallet Nordkorea undantas. Fördraget om testförbud, CTBT håller, trots frånvaron av viktiga ratificeringar. Krepon utesluter också att USA skulle vara det första landet som tillgriper kärnvapen. Innebörden av allt detta, säger han, är att en mycket stark norm i dessa tre avseenden har vuxit fram under det mödosamma arbetet med att under en lång rad år kodifiera överenskommelser mellan stormakterna. Och där ligger också möjligheten att ta rustningskontrollarbetet vidare trots att svårigheterna till följd av tillståndet i internationell politik är många.

Krepon beskriver den nya dynamiken som en rivalitet i fyra dimensioner: USA/Kina, USA/Ryssland, Kina/Indien och Indien/Pakistan. Det gör att traditionell rustningskontroll, baserad på antal och verifikation, blir för komplicerad. En ny konceptuell ram behövs. Det är just därför som normerna får ökad betydelse, säger han. Det svåra var att etablera normerna – uppgiften idag är att försvara och befästa dem.

Kina står utanför alla rustningskontrollförhandlingar och antas vara på väg att frånga sin traditionella nukleära konserveratism, i riktning mot en såväl kvantitativ som kvalitativ uppbyggnad. Peking utgår från ett närområdes- och Taiwanperspektiv, och har USA som fokus. Enligt en vanlig bedömning är siktet inställt på en tillräckligt stor arsenal för att kunna ta sig förbi ett amerikanskt missilförsvar och för att kunna bibehålla en andraslagsförmåga. Men om Kina ökar, påpekar författaren, tenderar Indien att öka, och då gör Pakistan detsamma. Ett iranskt kärnvapen kan i sin tur få långtgående implikationer i dess

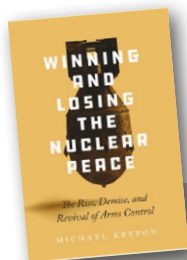
grannskap. Försvagade amerikanska alliansåtaganden i Nordasien skulle kunna få motsvarande följd effekter. Och så vidare.

Till allt detta får läggas en dynamisk teknologisk utveckling med grundval i artificiell intelligens och cyberförmågor. Den kan leda till förändrade kalkyler kring kärnvapen: dessa har blivit lättare att upptäcka i realtid, och därmed slå ut, och ny missilteknologi innebär större möjligheter att komma undan missilförsvar (balansen offensiv-försvar igen, alltså). Vidare kan ett antal vapen i allt större utsträckning användas såväl konventionellt som nukleärt. Det riskerar att leda till att kärnvapnets särart suddas ut, liksom att risken för missförstånd växer. Till detta får läggas det som brukar kallas slagsfäls- eller taktiska kärnvapen, med kort räckvidd, hos framförallt Ryssland. Det är en kategori kärnvapen som aldrig har reglerats i rustningskontrollavtal, och som utgör en särskilt allvarlig risk, eftersom tröskeln för användning kan vara lägre.

Krepon hann mot slutet av sitt liv uppleva det som har seglat upp som en särskilt farlig utveckling, nämligen Putins implicita kärnvapenhot i samband med angreppet på Ukraina – till råga på allt efter det att Ryssland 1994 i det så kallade Budapestprotokollet gav Ukraina säkerhetsgarantier i utbyte mot att landet gav upp sina kärnvapen. Därmed har en gräns överträtts, med innebörd att Ryssland potentiellt har försvagat det så kallade nukleära tabut.

Kärnvapenhotet används för att genom skrämsel försöka vinna eller åtminstone inte förlora ett krig. Risker är dubbel – att invasionen inte bara uppmuntrar framtida spridning till stater som idag inte innehar kärnvapen, utan att den också kan uppmuntra andra kärnvapenstater att använda Rysslands skrämselmetod. Det är ytterligare ett skäl bland många till varför Rysslands krig mot Ukraina bör misslyckas. Krepon vägrade dock ända intill slutet att vara pessimist. Den slutsats han drog av sitt livslånga värv var att fröet till morgondagens framsteg nästan alltid ligger i dagens svårigheter. ✱

Jan Knutsson

**WINNING AND
LOSING THE
NUCLEAR PEACE**
**THE RISE, DEMISE,
AND REVIVAL OF
ARMS CONTROL**
MICHAEL KREPON

Stanford University Press 2021

Amazon: säljer hälften av
alla sålda böcker i USA.

Grisar i säckar

MEDIER

I *The Program Era. Post-War Fiction and the Rise of Creative Writing* analyserade Stanford-professorn Mark McGurl amerikansk skönlitteratur mot bakgrund av de många skrivarprogram som har fortplantat sig exponentiellt på landets universitet sedan andra världskriget, och deras inverkan på både inställningen till litteratur och dess innehåll. Här spårade han, till exempel, autofiktion – där huvudpersonen är en författare inte särskilt olik bokens egen – tillbaka till en av skrivarprogrammets deviser: "Write what you know". Denna populistiska slogan får det att låta som om alla har en potentiell roman inom sig, och att varje livserfarenhet kan bli intressant när den ges litterär form. Och autofiktion är dess naturliga resultat – för vad känner författaren till bättre än just författarlivet?

I sin nya bok, *Everything and Less*. *The Novel in the Age of Amazon*, hävdar

McGurl att nästa monumentala händelse i amerikansk litteraturhistoria är Amazon. Hälften av alla böcker som säljs i USA säljs på det bolagets sajt; genom sin läsplatta, Kindle, skapade de i princip e-boksmarknaden; de äger Audible, som har gjort ljudböcker så populära. Sedan några år tillbaka driver de också ett eget förlag, och erbjuder därutöver tjänsten Kindle Direct Publishing (KDP), där vem som helst kostnadsfritt kan publicera en e-bok och sedan erhåller 70 procent av intäkterna från eventuella försäljningar.

I och med just KDP visar *Everything and Less* på ett resultat av skrivarprogrammen: det överskott på författarspiranter som har gjort det nästintill omöjligt att bli publicerad på engelska idag utan att ha en agent, och väldigt svårt att hitta en agent, eller ens få en agents assistent att läsa en tvåhundra ord lång sammanfattning av ett manus. En stor del av *Everything and Less* diskuterar KDP-böcker och både de traditionella och de nya bisarra genrer som är populära där.

Om du aldrig hört talas av någon av dessa hundratusentals titlar är du inte ensam, och detta tyder på att McGurl överdriver Amazons inflytande. Det är alltjämt universitetet som mest präglar produktionen av litteratur i USA. Vad McGurl beskriver är egentligen något både mer och mindre än en ny era: Amazon är en arena där ett ekonomiskt system och dess värdegrund samt ett antal mänskliga drifter härjar fritt och alltså kommer i fokus. Hans diskussion är för det mesta oemotståndlig i sin intelligens och med sin raffinerade prosa, men när han, i enlighet med den marxistiska synen på kultur, vill se den eller den genren som typisk för Amazon-ekonomin blir det ibland tendentiöst.

Hur kom det sig, frågar McGurl, att det företag som numera kallar sig "The Everything Store" började med att sälja just böcker (nu en ensiffrig procent av intäkterna), trots att grundaren Jeff Bezos redan från starten hade ambitioner av de sf-episka proportioner som nu fullbordats i och med att han själv kan betala för rymdresor? Med sina exakta titlar och ISBN-nummer är böcker ovanligt enkla att individuera och identifiera, vilket gör dem sökbara. Böcker åldras inte heller på samma sätt som kläder eller elektronik: det finns en efterfrågan på förra årets och förra seklets böcker, och fysiska bokhandlar kan inte tillgodose denna.

Men McGurl vill hävda att valet av just böcker som handelsvara var viktigt av djupare skäl. Bezos levde tills för inte så länge sedan med MacKenzie Scott, författare till tre böcker med finkulturella aspirationer. Och att Amazon är, som McGurl säger, ett "litterärt företag" syns bland annat i policyn att Powerpointpresentationer är förbjudna. Istället ska man skriva en sammanhängande, berättande text som alla tyst läser innan mötena börjar. Ett av de mantran som de anställda uppmanas anamma är "Make history!" som den klassiske episke hjälten. På så sätt, säger McGurl, kan en del av Amazons uppgång kanske härledas till vad Thomas Peters och Robert Waterman i sin bok *In Search of Excel-*

lence pekade på som ett av kännetecknen hos framgångsrika företag: ett slags mytologisk självbild som de inpräntar i de anställda och som tjänar till att motivera dessa. Kanske ännu viktigare i Amazons fall är Bezos förmåga att, bland annat genom ovanligt lyriska och retoriskt kraftfulla brev till aktieägarna, övertyga dessa att i många år avstå från utdelning för att företaget istället skulle kunna expandera.

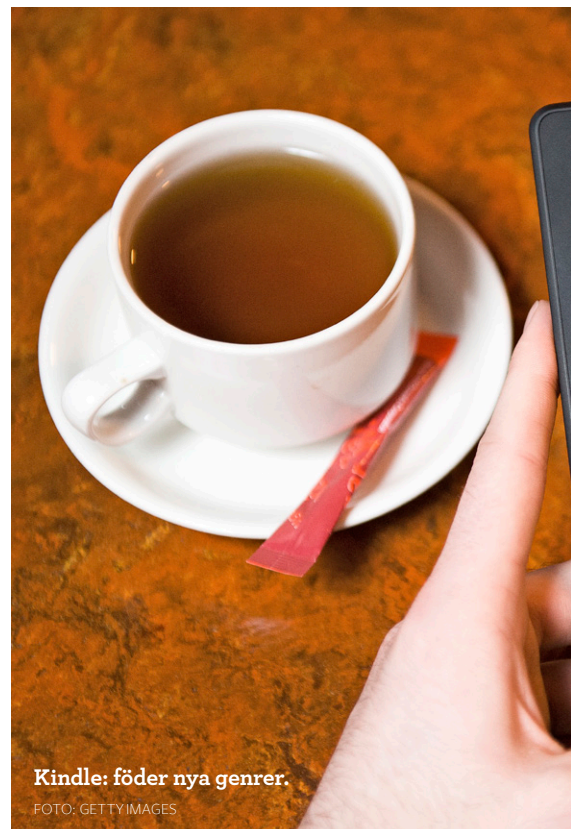
För övrigt finns det likheter mellan varje företag och ett konstnärligt projekt, och mången entreprenör särskilt i hightech-ekonomin vill bli sedd som just en kreativ avantgardevisionär, eller "innovatör" som det heter. Den "juridiska person" som är aktiebolaget är en fiktion – en fiktiv person med avundsvärda supermakter. Den kan i princip leva för evigt och hålls inte moraliskt ansvarig i samma grad som riktiga människor. När vi betänker att dess ägare inte heller måste betala tillbaka dess skulder om det skulle konka framstår aktiebolaget som en sorts alter ego à la Stålmannen, för vars gärningar Clark Kent inte behöver ta ansvar. I och med att det designar sin egen identitet genom branding och pr är ett företag uppfyllelsen av drömmen att skapa sig själv – att, för att låna från Nietzsche, leva sitt liv som vore det ett konstverk.

Ett annat Amazonmantra är "Obsess about the customer", och Amazon utmärkte sig tidigt genom sin eminenta customer service – kunden ska inte associera företaget med någon som helst besvikelse. (När jag för några år sen hyrde en film via Amazon fick jag dagen efter ett mejl där det stod att de noterat att uppkopplingen varit dålig, och att de därför gett mig pengarna tillbaka.) Men om Amazon gärna vill ta del av det kulturella kapital som deras koppling till litteratur ger dem, så sätter de samtidigt press på författare att tänka som tjänsteutövare, och att sälla sig till företagets kundbesatthet. I och med prenumerations-tjänsten Amazon Unlimited undergräver Amazon i viss mån det konstnärliga självbestämmande som är starkt sammankopplat med modernismens piedestalkonstnär. Här får upphovsmannen nämli-

gen inte betalt per bok, berättar McGurl, utan per sida som kunden faktiskt läser. Och om detta inte är incitament nog till att hela tiden, i varje mening man skriver, ha läsarens begär och preferenser i åtanke, så står det uttryckligen i KDP:s "Kvalitetsguide" till författare att man inte tillåter publiceringen av "innehåll som inte ger läsaren en behaglig läsoplevelse".

För vilken annan vara som helst är det naturligt att ha kvalitetsstandarder och lova pengarna tillbaka om dessa inte uppfylls. Men böcker kan inte lätt passas in i den modell där kunden alltid har rätt. Att köpa en bok, som McGurl poängterar, är alltid att köpa grisen i säcken, och detta är inget som helt kan korrigeras. För det är just för att man inte vet vad som händer i boken som man vill läsa den. En del av det man efterfrågar och betalar för när man köper en bok är just det motstånd som författarens autonomi innebär, mötet med en annan människas vilja och kreativa frihet. Man söker inte bara tillfredsställa ett redan identifierat behov, utan upptäcka något nytt.

Men när marknadens hårda verklighet börjar sätta press på författarens integritet, så kommer det resulterande verket mer och mer att anta pornografins form (i överförd eller, som så ofta på KDP, bokstavlig bemärkelse). Författaren är inte längre en kulturell auktoritet och skrivande inte ett sätt att förverkliga sig själv; det är läsaren som är her-

Kindle: föder nya genrer.

FOTO: GETTY IMAGES

"För övrigt finns det likheter mellan varje företag och ett konstnärligt projekt, och mången entreprenör särskilt i hightech-ekonomin vill bli sedd som just en kreativ avantgardevisionär, eller 'innovatör' som det heter."

re. I och med att Amazon Unlimited alltmer liknar Netflix, suddas också författarnas och verkens individualitet ut: det handlar istället om ett kontinuerligt flöde av berättande som just "strömmar" in i hemmet och ständigt är tillgängligt, likt el eller bredband.

Vad är det då för tjänst författaren förväntas tillhandahålla och som Amazon, när det handlar om ljud- och e-böcker, genom friktionsfri teknologi levererar på ett ögonblick, i ett förverkligande av drömmen om omedelbar tillfredsställelse? Ett sätt att svara skulle vara att hänvisa till de mer än 1 000 olika genrer i vilka böcker indelas på sajten: inte bara spänning, romans och sf utan också extremt specifika kategorier som "Småstads- och landsbygdskommunikation", "Skandinavisk noir", eller – lyssna på denna, som är lite svår att göra grammatisk svenska av – "Adult baby diaper lover". (Det är i den senare varianten av S/M-erotica som McGurl ser den perfekta allegorin för Amazons förhållande till samhället.)

Detta klassifikationssystem antyder, säger McGurl, att all njutning är genrisk, att vi alla har våra "typer" när det kommer till litteratur liksom till romantiska partner, och att varje begär därför kan tillfredsställas av en mängd i princip utbytbara föremål. Det är algoritmernas uppgift att ta reda på vilka dessa typer av njutning är, så att de kan rekommendera nya böcker till kunden, och

"Den vars konsumentfinger klickar på 'köp nu' vet inte nödvändigtvis vilka böcker det egentligen skulle gagna fingrets ägare bäst att läsa."

här kan Amazon använda sig av sajten Goodreads (som de numera äger), en guldgruva av data i form av vanliga läsares recensioner. Och kanske har teknologin därmed knäckt en nöt lika gammal som berättandet självt: för upprepning är verkligen njutbart, och på så sätt, säger McGurl, är alla böcker barnböcker. Vi vill höra samma saga om och om igen: *more of the same*.

Mer övergripande svar som McGurl ger på frågan om vad fiktion tjänar till i Amazonåldern är att en bok är en låda fylld med tid. Det handlar dels om "egen-tid", där man idkar en form av självterapi och återhämtar sina krafter. Dels handlar det om den fiktiva tiden som ligger utanför det egna livets realitet, så att man här på några timmar får ta del av – konsumera – flera år av (de fiktiva personernas) upplevelser, upplevelser man inte har tid eller möjlighet att göra i verkliga livet. En av Bezos egna drömmar, som han formulerade när han hade läst Kazuo Ishiguros *Återstoden av dagen*, är att skapa ett "ramverk för ångerminimering". Och läsning av fiktiva berättelser, säger McGurl, är ett sätt att få tillbaka en del av den alternativkostnad man hela tiden betalar i och med att man väljer att göra en sak (oftast arbeta) snarare än någon av otaliga andra, väljer en livsväg istället för en annan. Fiktion på Amazon är "ett symboliskt tillhandahållande av mer – framförallt mer varierad och intressant 'livserfarenhet'", ett psykologiskt eller andligt "mer" utöver det "mer" som Amazon också gärna förser oss med, alltså ett övermått av pryglar.

Hade McGurl tyckt att detta var det enda som Amazon gjorde, skulle han väl ha kallat boken *Everything and More*. Varför då "allting och mindre"?

Ett förutsägbart svar är att mer kvantitet ofta innebär mindre kvalitet, och att det blir svårare att hitta guldgruvorna som döljer sig i allt slam. Ett annat är att även om Amazon lyckats så bra i att tillfredsställa konsumenten, så har de varit lika bra på att ge sina anställda mindre, och bortse från den miljöförstöring all denna konsumtion och leverans innebär. Men få av dem som är kritiska till företaget som Amazon av dessa skäl kan låta bli att handla där – det är för bekvämt. Vi kompromissar:

vårt liv är mindre än våra ideal.

Förutom dessa etiska brister uttrycker McGurl också en melankoli över det överdåd vi lever i och som Amazon förkroppsligar. Tack vare teknologisk utveckling (och visst: den fria marknaden och aktiebolaget) lever vi i en värld av makalös rikedom. Ändå råder det i USA fattigdom bland människor som arbetar heltid eller mer. Så mycket som 30–40 procent av all mat som produceras slängs; "slit-och-släng"-attityden till kläder är förlegad, för nu slänger vi kläder innan vi ens slitit ut dem. Visst ligger det en njutning i att köpa och konsumera, säger McGurl: så mycket njutning att vi säkerligen skulle kunna klara oss på mindre av det. Och det som kallas överdåd, påpekar han, kan också karakteriseras med en negativ term: slöseri. Detta gäller också all den kreativa energi som läggs på skrivandet av böcker som ingen kommer att minnas efter att de läst dem, om man nu läser dem alls. Med överdådet kommer spill och inflation. Ett metaforiskt förbilligande av litteratur följer på den bokstavliga prisreduktion som låtit Amazon erövra bokbranschen.

Underhållning är onekligen ett av litteraturens värden, men de "praktiska" förespråkarna av bildning har rätt i att den har andra värden som inte är lika lättillgängliga och omedelbara. Den vars konsumentfinger klickar på "köp nu" vet inte nödvändigtvis vilka böcker det egentligen skulle gagna fingrets ägare bäst att läsa. Det är en fröjd att "binge"-kolla på serier, javisst, men också en fröjd och en träning i tålmodets dygd att, som var fallet förr i tiden, att behöva vänta en vecka på nästa avsnitt. När vårt liv – och samhället i stort – drivs framåt av individuella och ögonblickliga beslut istället för ett långsiktigt arbete för att förverkliga en vision (om det goda samhället, om vilken sorts person vi vill vara) så gör vi lätt val som i det långa loppet leder till ett liv eller samhälle vi själva inte mår bra av. När vi får allt vi vill, så får vi mindre än vad vi behöver. ✨

Ulrika Carlsson

EVERYTHING AND LESS
THE NOVEL IN THE
AGE OF AMAZON
MARK MCGURL
Verso 2021

500 sidor om dagen:
Stalin använde sitt
bibliotek i sitt arbete.

FOTO: ALAMY

Den beläste brottslingen

KULTURHISTORIA

Josef Stalin var en av 1900-talets verkligt stora brottslingar. En massmördare som bidragit till att skapa det sovjetiska system vars destruktivitet fortfarande påverkar människor. Under hans styre deporterades minst tre miljoner personer, enligt en del uppskattningar så många som 15 miljoner så kallade kulaker, alltså självägande bönder. Uppemot en miljon individer avrättades, ett oräknat antal torterades och terroriserades och omkring fyra miljoner dog i den avsiktligt skapade massvälten i Ukraina, Holodomor. Allt detta är känt, men förtjänar att påminnas om.

Det är svårt att föreställa sig det idag, men den sovjetiska självsynen utgick från att man hade tillgång till vetenskaplig kunskap om historiens mekanismer, och därmed var alla avvikelser, ideologier som inte överensstämde med kommunistpartiets eller överhuvudtaget kritik inte bara förhatlig för att den var fientlig utan den betraktades faktiskt som ovederhäftig, ovetenskaplig. Först då man på allvar inser detta förstär man också varför dissidenter sattes på mentalsjukhus – ja, när de inte rakt av sköts, deporterades eller torterades till döds.

Stalin blev kulmen på denna utveckling, men han var inte dess ursprung, den äran tillkommer Lenin. Men även Trotskij hade denna världsbild och historiesyn och talade och sade att "Partiet har all-

tid rätt", möjligen med något litet förbehåll då detta parti beslutade sig för att han hade fel, varpå han tvingades i exil av Stalin för att sedermera mördas i Mexiko.

Den som vill förstå den sovjetiska kommunismen och dess långvariga starka lockelse för intellektuella världen runt måste inse att de vetenskapliga anspråken faktiskt övertygade rätt många. Det är också smickrande för intellektuella av alla de slag när en regim säger sig vara av samma sort som de. Och Stalin var verkli-

"Josef Stalins dotter Svetlana vittnar om att det inte fanns någon plats för tavlor i hemmet, för alla väggar var klädda med bokhyllor."

gen en intellektuell, vilket framgår tydligt i Geoffrey Roberts *Stalin's Library*.

Roberts är professor emeritus i historia vid universitetet i Cork och har tidigare bland annat skrivit en biografi över general Zjukov, samt om Stalins krig. Denna gång har han närmat sig Stalin via dennes bibliotek. Under hela 1920-talet beställde diktatorn 500 böcker om året, och enligt vad Stalin själv rapporterade läste han omkring 500 sidor per dag. Redan 1925 hade han en så stor boksamling att han lät personal klassificera alla böcker och ordna dem enligt ett ämnessystem han själv föreslog. Dess kategorier speglar hans intressen: alltifrån filosofi och memoarer, över rysk historia, arbetarnas och böndernas positioner, till konstkritik och fiktion.

Böcker av de största marxistiska författarna sorterades separat under varje skri-

bent, från Marx till Lenin, inklusive de ideologiska fienderna Trotskij och Kautsky. Hans personliga bibliotek var, som Roberts beskriver det, ett väldigt arkiv, som aktivt användes i det dagliga arbetet och som bredde ut sig över hans kontor, våningar och dattor. Hans dotter Svetlana vittnar om att det inte fanns någon plats för tavlor i hemmet, för alla väggar var klädda med bokhyllor.

Stalins första större eget verk var en serie artiklar 1906-07, *Anarkism eller socialism?* i vilka han bemötte anarkisternas kritik av marxismen, som de betraktade som alltför metafysisk. Några år senare, 1913, tog han sig an frågan om huruvida nationer är mentala konstruktioner eller baserade på land, språk och ekonomi i *Marxism och den nationella frågan*. Han höll på det senare alternativet, nationer är verkliga i djupare mening än att de bara är imaginära gemenskaper. Detta är givetvis intressant utifrån det faktum att han själv kom från ett förtryckt folk i utkanten av det ryska imperiet, men att han ändå kom att bli den som återupplivade nationalismen i Sovjet, något som de äldre bolsjevikerna varit kritiska mot.

Stalin var, tvärt emot den apologetiska efterkonstruktion som framställer honom som någon som lurade i kulisserna och som förrådade en egentligen prima revolution, mycket aktiv under 1917. Han var en av de första bolsjevikerna som lyckades ta sig tillbaka till Petrograd från sin förvisning till Sibirien, dit han deporterats 1913. Han satt i redaktionen för tidningen *Pravda* och han höll tal vid alla stora partimöten, där han även företrädde

Lenin då denne inte kunde närvara. Stalin var med och formade den bolsjevikiska statskuppen och diktaturen ända från början.

När bolsjevikerna tog makten avskaffade de den kejsarliga censuren, bara för att 1922 införa sin egen censur istället. I Sovjet hölls den litterära kulturen högt, men det gick inte an med vad som helst för vem som helst. Det gick inte att styra människors hjärnor och hjärtan, men tillgången till böcker gick i hög grad att kontrollera. Glavlit, som censurmyndigheten kallades med en av dessa typiska sovjetiska akronymer, hade periodvis flera tusen personer anställda, vilka kontrollerade bokutgivningen, pressen och vilka titlar som fanns tillgängliga i bibliotekens samlingar.

Den stora utrensningen av böck-

er, liksom av människor, skedde under 1930-talet, då 16 453 titlar drogs in och 24 138 799 fysiska böcker konfiskerades från landets bibliotek. Som så ofta händer var de lokala småbossarna titt som tätt så nitiska att det gick ut ett dekret att endast den centrala myndigheten hade rätt att förbjuda och dra in böcker. Människors lust till makt tar sig alltid motbjudande uttryck, på alla nivåer. Detta är en av de historiens lärdomar som vi borde ha gjort vid det här laget.

Enligt Geoffrey Roberts var Stalin en högentelligent och känslig person. Han var faktiskt en intellektuell, men med en ideologisk övertygelse som gjorde honom förmögen att utföra mera omfattande och långvariga grymheter än de flesta andra av 1900-talets ideologiskt förblindade massmördare.

Intressant nog var han tydligen inte minst angelägen om att läsa sina kritiker och ideologiska motståndare. Enligt en rapport från 1957 fanns det i Kreml ännu kvar en hög "svensk bokhylla" med flyttbara hyllplan, som tillhört honom och som var fylld av böcker av emigranter och oppositionella. Han läste för att lära sig något nytt, menar Roberts, utifrån de kommentarer och marginalanteckningar som han refererar. Han lär till och med ha läst Hitlers *Mein Kampf*, med anteckningspennan i handen, men tyvärr är detta exemplar förlorat, annars kunde det säkert ha givit en hel del intressant kunskap om hans syn på sin tyske rival. Däremot slängde han ner ett "ha ha" över en nyhetsrapport från oktober 1939 som hävdade att han skulle ha bjudits in till Berlin. En kuriositet är för övrigt hans stora intresse för Bismarck, vars politiska pragmatism han tycks ha uppskattat. Stalin engagerade sig personligen i den sovjetiska utgivningen av järnkanslerns memoarer i tre band.

Även om han läste mycket fiktion, var det mest i fackböcker han antecknade och kommenterade. Det ryska ord för den sortens marginalia som Roberts använder är *pometki*, vilket omfattar både ord, fraser, understrykningar och andra tecken. Stalin markerade de stycken som intresserade honom med lodräta linjer. Ibland strök han även under i texten med dubbla streck och ringade in särskilt viktiga

ga stycken. Han kunde även skriva egna underrubriker i marginalerna.

Det mesta av detta är rätt konventionellt, så har marginalanteckningar sett ut sedan Erasmus av Rotterdam läste Thomas Mores *Utopia*. Men dessutom skrev Stalin rätt många utrop som uttrycker hån och förakt, ord som "trams", "nonsens", "struntprat", "dumskalle", "svin", "dra åt helvete" och liknande. Han tycks alltså ha varit både en engagerad och en temperamentsfull läsare. Bibliotekarien Jurij Sjarapov var en av de sista som hade överblick över Stalins boksamling och i sina memoarer, som Roberts citerar, konstaterar han att Stalins *pometki* avslöjade hans personlighet, smak, intellekt, känslor och vanor i mycket högre grad än vad han antagligen själv skulle ha gillat.

Den mest kända av Stalins anteckningar gjorde han på baksidan av en utgåva från 1939 av Lenins *Materialismen och empiriokriticismen*, ursprungligen utgiven 1909:

1) Svaghet, 2) Lättja, 3) Dumhet. Detta är det enda som kan kallas laster. Allt annat, om det nämnda saknas, är otvivelaktigt dygd. NB! Om en man är (1) stark (mentalt), 2) aktiv, 3) smart (duglig), då är han god, oavsett alla andra "laster"! [min översättning efter Roberts engelska]

Enligt Donald Rayfield, professor emeritus i ryska och likaså Stalinkännare, är detta i koncentrat det viktigaste yttrande Stalin någonsin gjorde: han avslöjar sig här som en sorts antihjälte

av dostojevskijskt snitt. Även filosofen Slavoj Žižek menar att det är en koncis sammanfattning av Stalins omoraliska etik. Det kan vara intressant i sammanhanget också att veta att han under sin förvisning till Sibirien läste Machiavellis *Fursten* med stort intresse. Nikolaj Ryzjkov, högsta sovjets sista ministerrådsordförande 1985-91, sade sig ha Stalins exemplar av denna bok i sin ägo och han menade att dennes samlade *pometki* i den var den bästa nyckeln till hans personlighet. Säkert ett tillspetsat påstående, men det vore onekligen intressant att få veta hur denne Fan läste just *Fursten*.

Den som föreställer sig att man blir mera empatisk av litteratur har här ett verkligen effektivt motgift mot den övertygelsen. Stalin plöjde, förutom en massa

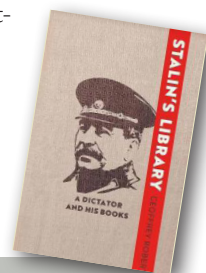
ideologisk marxistisk litteratur, såväl alla de stora och små ryska klassikerna som Shakespeare, Cervantes, Schiller, Heine, Thackeray, Hugo och Balzac. Bland de uppskattningsvis 19 500 böckerna i hans personliga bibliotek var en betydande andel skönlitteratur, jämte marxistiska klassiker och historia. Enligt en annan uppskattning var det 25 000 böcker i den totala, utspridda samlingen. Den totala mängden är, som Roberts förklarar i sin noggranna genomgång av alla källor, svår att uppskatta, eftersom samlingen redan från början var så utspridd och sedan dessutom ytterligare har skingrats.

I Elim Klimovs fruktansvärda och mästerliga krigsfilm *Gå och se*, från 1985, som handlar om den tyska invasionen och kriget i Belarus, mynnar hela fasan i slutscenen ut i ett foto av lille Adolf Hitler som bebis. Det är en final som verkligen understryker det ohyggliga i allt det våld vi fått se under de föregående timmarna. Stalins smala lycka inför historiens dom var att det var under hans styre som Hitler besegrades. Att han också bidrog till att möjliggöra kriget genom Molotov-Ribbentropakten är det inte många som tänker på. Men slutscenen i filmen för mina tankar till hur man skulle reagera om man hade träffat den unge Stalin, med kunskap om vad som komma skulle.

Han föddes i Georgien 1878 som Iosif Vissarionovitj Djugasvili. Han var duktig i skolan. Han älskade tidigt att läsa. Han kunde skolka för att få sitta och läsa i lugn och ro. När han var 18 år rapporterade en lärare att han hade konfiskerat Victor Hugos *Havets arbetare* från den unge seminaristen. Det rätta hade varit att inte ta ifrån honom Hugos stora roman, utan att tvärtom uppmuntra honom att söka sig vidare och rekommendera honom ytterligare läsning. Men hade det ändrat historiens gång? Knappt. I en intervju i början av 1930-talet säger han att marxismen aldrig förnekade individens betydelse för historiens gång, bara förklarat att alla handlar i en given situation utifrån de historiska förutsättningarna som råder.

Hade världen varit bättre utan Stalin? Utan den där bokslukande pojken? ✨

Torbjörn Elensky

**STALIN'S LIBRARY
A DICTATOR AND
HIS BOOKS**

GEOFFREY ROBERTS
Yale University Press 2022

Gå och se: Mästerlig krigsfilm.

FOTO: TT

Bengt Ohlsson

Man måste lita på folk

JAG HYRDE UT min lägenhet till en sköt-sam ung man, vi står i släktförhållande till varandra, allt sköttes lagligt och prydligt, hyresvärden godkände och kontrakt upprättades. Vi formulerade det på egen hand, X får hyra Y:s lägenhet tills den ska renoveras, när det nu blir, och uppsägningstiden är två månader.

Allt rullade på till ömsesidig belåtenhet. När jag berättade om arrangemanget för en kompis undrade han om jag försäkrat mig om att den unge släktingen inte kommer att kunna återropa "besittningsrätt" till min lägenhet.

Jag himlade med ögonen. Vad var det för trams? Man måste ju lita på folk. Tanken på att den unge släktingen skulle komma smygande och hugga mig i ryggen med en paragraf och hävda att lägenheten var hans kändes totalt verklighetsfrämmande.

Efter ett halvår behövde jag hämta en grej i min lägenhet, så jag messade min unge släkting och frågade om det var okej om jag tog mig in med min nyckel och hämtade grejen ifråga. Självklart, svarade han.

Så jag låste upp och gick in. Redan där började det hända något. Alla de välbekanta dofterna, knaket från golvplan-korna, kastrullerna och wokpannan i krukarna på väggen, köksskåpen som jag aldrig iddes köpa handtag till och därför måste nypas upp underifrån. Förnimmelserna av det liv som jag levde i lägenheten för några år sen, allt det goda och det mindre goda.

Men den ena månaden hade lagts till den andra. Min unge släkting hade, med mitt goda minne, baxat in pinal efter pinal, möblerat om så smått, hängt upp tavlor och lampor. På nattduksbordet låg böcker och tidsskrifter som han bläddrade i på kvällarna. På toaletten luktade det av en annan tvål än den spruckna historia jag brukade gnugga händerna med.

När jag rörde mig runt lägenheten med försiktiga, nästan förskrämda steg, fick jag nya förnimmelser av det liv som han hade byggt upp innanför de väggar där mina borrhål fortfarande gapade.

Här har han kånkat in sina matkassar, här har han suttit på kvällarna och surrat med polare och flickvänner medan det ström-

made musik ur högtalarna som jag aldrig hört talas om. Här har han upplevt stunder av hisnande lycka och djup olycka, här har han dagdrömt om resor och bekantskaper, här har han vridit händerna och undrat varför hon inte svarat på det senaste messet, här har han höjt näven och väst "yes!" när hon äntligen svarade, här har han styrt upp en maffig middag när hon gick med på att ses, hit har hon kommit med en påse sminkgrejer och ombyteskläder, här har hon lämnat en sorgsen lapp på matbordet när hon tog med sig grejerna i en annan påse och la nycklarna på bordet och schappade för gott. Eller inte. Så som det ofta är i den åldern.

När jag stod i lägenheten framstod inte paragrafen om besittningsrätt lika främmande längre.

I HUVUDET ÄR MIN unge släkting och jag rörande överens om att lägenheten är min, och att han hyr den av mig tills vidare. Den kommer aldrig att kunna bli hans eftersom det är en hyresrätt och varken kan säljas eller överlåtas.

Men det är i huvudet det.

Med kroppen har han förmodligen intagit lägenheten och gjort den till sin, för varje hämtmiddag han slevat i sig,

för varje grusig morgon han stapplat till köket och öppnat kylskåpet.

Känslan av att ha rätt till en boplatz går inte att reglera bort, oavsett hur noga man är med det finstilt. Den växer sig starkare för varje dag som man framlever sitt liv, med alla drömmar och förhoppningar, alla sorger och glädjeämnen.

Skulle det komma en dag när jag vill flytta tillbaka och lösa vårt hyresavtal lär han inte sätta sig på tvären, åtminstone inte i huvudet, men med varje fiber i sin kropp kommer han att uppleva det som en stor orättvisa. Och jag kommer att förstå honom. Vilket inte kommer att hindra mig från att ta strid, medelst silkesvante eller järnhandske, den dagen han harklar sig och återoppar en diffus besittningsrätt som vi underlåt att foga in i vårt hyresavtal.

Att tillämpa det här resonemanget på konflikten i Mellanöstern eller andra etniska oroshärdar skulle bara låta krystat, så det gör jag givetvis inte.

"Jag himlade med ögonen. Vad var det för trams?"

Vi lever i en ängslig tid. Fokus är en orädd tidning.

Hos oss hittar du vassa analyser av politiken, kulturdebatten och samtiden. Vi låter åsikter brytas mot varandra och tvekar inte att gå mot strömmen. Vi har pennorna som skriver så du hisnar – och ler. Fokus vill ge dig nya insikter och perspektiv. Testa oss gärna i höst!

Nina Solomin

Nina Solomin
Kulturredaktör

8 nummer
för bara
249 kr

- 8 nummer av Fokus
- Allt material på Fokus.se
- Nyhetsbrev

Vill du hellre prova Fokus Digital?

Nu 6 månader för 79 kr!

För dig som hellre läser digitalt. Du får tillgång till allt material på fokus.se. Ordinarie pris 894 kr. Ta del av erbjudandet på fokus.se/axess124

Svarskort

... eller svara på webben:

fokus.se/axess124

Ja tack! Jag vill beställa 8 nr av Fokus för 249 kr (lösnummerpris 632 kr).
Du kan även beställa på webben fokus.se/axess124

Skicka tidningen till:

Namn

Epost

Telefon

Adress

Postadress

Jag vill ge bort en prenumeration,
skicka inbetalningskort till:

Namn

Epost

Telefon

Adress

Postadress

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB
c/o Flowy AB

SVARSPOST
204 720 55
110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/12 2022 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy. Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15 och www.fokus.se

ROLEX

THE SEA-DWELLER

Designed for aquanauts who spent days or even weeks in pressurised underwater habitats, the Sea-Dweller, with its helium escape valve, continues to expand the possibilities of exploring the deep.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL SEA-DWELLER

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR

STOCKHOLM
WATCHES & JEWELRY
WWW.NYMANSUR.COM